सभाष्य-व्यवहारसूत्रस्य.

मलयगिरि-रचित-वृत्तिसहितस्य सूत्रसारसहितस्य च

चतुर्थोद्देशः

संशोधक-मुनि माणेक.

प्रकाशक-वकिल त्रिकमलाल उगरचन्द्र.
तलियानी पोळ-अमदावाद.

अमदावाद—श्री सूर्यप्रकाश प्रिन्टींग प्रेसमां, मूलचंदभाई त्रीकमलाले छाप्युं.

संवत् १९८४ सने १९२८ प्रत ६२५ आवृत्ति १ ली.

चतुर्थोद्देशनुं मूल्य १-८-० पोस्टेज जुदुं.

आ उद्देशो छपातां आचार्य महाराज श्री विजयवल्लभसूरिजीना अनुग्रहथी मळेली पंजाब
जीराना भंडारनी बे जुनी प्रतो शोधवामां बहु उपयोगी थई छे. तथा प्रुफो
शोधवामां वकील केशवलालभाई प्रेमचंदभाईए घणी मदद् आपी छे
तेम मुनिराज श्री चमरेंद्रविजयजी तथा कवींद्रसागरजीए पण
श्रम लीधो छे.

ચોથા ઉદ્દેશાના સૂત્રોનો સાર.

(૧) શિયાળા ઉન્હાળાના આઠ માસમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાયને બીજો સાધુ સાથે ન હોય તો ન વિચરાય.

(૨) પરંતુ બીજો સાધુ સાથે હોય તો વિચરાય.

(૩) ગણાવચ્છેદકને બીજો સાધુ સાથે હોય તો પણ ન વિચરાય.

(૪) પરંતુ બીજા બે સાધુ હોય તો વિચરાય છે. (આ ચાર સૂત્રો શિયાળા ઉનાળા માટે કહ્યાં)

(૫) આચાર્ય ઉપાધ્યાયને બીજો સાધુ સાથે હોય તો પણ જુદા ચોમાસું ન રહેવાય.

(૬) પણ બીજા બે સાધુ સાથે હોય તો ચોમાસું જુદું કરવું કલ્પે,

(૭) ગણાવચ્છેદકને બીજા બે સાધુ સાથે હોય તો પણ ચોમાસું જુદું ન કરાય.

(૮) પણ બીજા ત્રણ સાધુ સાથે હોય તો જુદું ચોમાસું થાય, (ચોમાસા માટે આ ચાર સૂત્રો છે) ભા.ગા.૧થી ૬૫. પા. ૧થી ૧૪

(૯) ગામ નગરથી લઈને (બ. ક. ૧. ઉ. સૂ. ૬. પ્રમાણે) જાવસંનિવેશ સુધીના સ્થળોમાં જ્યાં ઘણાં સાધુ સાધ્વી વિચરતાં હોય તેવા સ્થળોમાં ઘણા આચાર્ય ઉપાધ્યાયો એક બીજાની નિશ્રા લઈને બીજો સાધુ સાથે લઇને શિયાળા ઉન્હાળામાં વિચરાય છે, અને તેજ પ્રમાણે ગણાવચ્છેદકને બીજા બે સાધુ સાથે વિચરાય છે.

વ્ય૦ સૂ. ૪. ઉ. સાર

(૧૦) ચોમાસામાં રહેવું હોય તો ગામ નગર કે સંનિવેસમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાયને બીજા બે અને ગણાવચ્છેદકને બીજા ત્રણ સાધુ હોય તો આચાર્યાદિને બીજા આચાર્યાદિની તિશ્રાએ રહેવું કલ્પે (સૂત્ર ૯–૧૦ માં એક નગર વિગેરેમાં ઘણા આચાર્ય ઉપાધ્યાય પ્રવર્ત્તક હોય તે પરસ્પર સંપીને રહે અને વિહારમાં તથા ચોમાસામાં પરસ્પર મદદ કરવાનું સૂચવ્યું છે, જેથી જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય છે.) ભા. ગા. ૬૬ થી ૧૬૨. પા. ૧૪ થી ૩૦

(૧૧) સાધુઓ જે નાયકની સાથે એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા હોય તે નાયક માર્ગમાં કાળ ધર્મ પામે તો તે સાધુઓમાં જે સાધુ બધા સાધુની રક્ષા કરવા યોગ્ય ગીતાર્થ અને ચારિત્રવાન્ હોય તેને નાયક બનાવી લેવો, તેવો લાયક ન હોય તો જ્યાં પોતાના બીજા સાધુ હોય ત્યાં ચાલ્યા જવું, તે પ્રમાણે ન કરે તો છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. ભા. ગા. ૧૬૩થી ૨૫૫. પા. ૩૦ થી ૪૬

(૧૨) ચોમાસામાં પણ તેવો નાયક કાળ ધર્મ પામે તો લાયક સાધુને નાયક બનાવી તેની આજ્ઞામાં રહેવું અને નાયક ન હોય તો પોતાની સાથે મળતા સાધુ (સંભોગી) સાથે મળી જવું, (અને ત્યાં સુધી ચોમાસામાં વિહાર ન કરવો) જો લાયક સાધુને નાયક ન કરે, કે બીજાની સાથે ન મળે તો છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. ભા. ગા. ૨૫૬ થી ૨૬૨. પા. ૪૬થી ૪૮

(૧૩) આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય માંદા પડતાં સમુદાયના સાધુઓને કહે કે અમુક સાધુને મારી પદવી આપજો, તેમના કાળ ધર્મ પછી જો તે યોગ્ય હોય તો પદવી આપવી, યોગ્ય ન હોય તો ન આપવી, કારણે કદાચ આપી હોય પણ જો તેનામાં યોગ્યતા ન

હોય, તો બીજા સાધુઓ તેને કહે કે તમારામાં યોગ્યતા નથી માટે મુકી દો, જો તે પ્રમાણે મુકી દે તો તેને છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, પણ તે લાયક હોય, અથવા બીજા લાયકને નાયક નીમ્યો હોય તેની આજ્ઞા દરેકે માનવી, પણ સાધુ આચાર પ્રમાણે તેની આજ્ઞા જેઓ ન માને તેને છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. ભા.ગા. ૨૬૩થી ૨૯૧. પા. ૪૮થી ૫૩

(૧૪) તેજ પ્રમાણે આચાર્ય ઉપાધ્યાય ચિત્તની શૂન્યતાથી બીજા સાધુને નાયક નીમે, અને પોતે છુટા થાય, તેમના છુટા થયા પછી જો તે લાયક ન હોય તો તેની પાસે નાયક પદ મુકાવી દેવું, ન મુકે તો છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેમ લાયક નાયક નીમ્યો હોય તેની આજ્ઞા સૌએ પાળવી, ન પાળે તો છેદ કે પરિહાર તપનું પાયશ્ચિત્ત આવે. ભા ગા.૨૯૨થી૩૦૩. પા.૫૪થી ૫૬

(૧૫) આચાર્ય ઉપાધ્યાયને યાદ હોય કે અમુક કાચી દીક્ષાવાળાને પાકી દીક્ષા આપવાની છે, તેનો અભ્યાસ થઇ ગયો હોય તો ચાર કે પાંચ દિવસમાં વડી દીક્ષા ન આપે, તે સમયે તેને વડીલ સાધુ વડી દીક્ષાને યોગ્ય પણ ભણવામાં થોડો પાછળ હોય તો તે આચાર્ય ઉપાધ્યાયને છેદ કે પરિહારનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે, પણ જો તેવો વડીલ ન હોય તો વડી દીક્ષા મોડી આપ્યા બદલ છેદ કે પરિહાર તપનું પાયશ્ચિત્ત આવે. (પ્રમાદ કર્યા વિના યોગ્યને યોગ્ય સમયે વડી દીક્ષા આપી દેવી જોઇએ.) ભા. ગા. ૩૦૪ થી ૩૨૫. પા. ૫૬ થી ૬૧

(૧૬) કદાચ આચાર્ય ઉપાધ્યાય તેવા સાધુને વડી દીક્ષા આપવાનું વિસરી જાય તો ચાર કે પાંચ દિવસ પછી તે નવા અભ્યાસીને વડી દીક્ષા ન આપ્યા બદલ સૂ. ૧૫ પ્રમાણે છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. ભા.ગા. ૩૨૬ થી ૩૨૯. પા. ૬૧ થી ૬૨

વ્ય સૂ. ૪. ઉ. સાર

(૧૭) નવા સાધુને વડી દીક્ષા આપવાનું દશ દિવસ સુધી તેનો અભ્યાસ થયા છતાં પણ જાણે કે અજાણે વિસરી જાય તો ત સમયે તે નવા સાધુથી બીજો વડીલ વડી દીક્ષા યોગ્ય હોય તો આચાર્ય ઉપાધ્યાયને છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રયશ્ચિત્ત ન આવે, પણ જો તેવો બીજો વડીલ ન હોય તો આચાર્ય ઉપાધ્યાયને તે પ્રમાદ કરવા બદલ એક વરસ સુધી આચાર્યાદિ પદ તેને દેવું કે તેણે ધારવું ન કલ્પે. ભા. ગા. ૩૩૦ થી ૩૩૫. પા. ૬૨ થી ૬૩

(૧૮) સાધુ પોતાનો ગણુ છોડી બીજો ગણુ સ્વીકારીને વિચરે, તેને પોતાના મળતીયા સાધુ રસ્તામાં મળતાં પૂછે કે કોની આજ્ઞામાં હાલ વિચરો છો ? તો તેણે ત્યાં જે કોઈ સૌથી મોટા સાધુ હોય તેનું નામ બતાવવું, ફરી પૂછે કે કોના કલ્પમાં ? તો તે સમુદાયમાં જે બહુશ્રુત હોય તેનું નામ બતાવવું, અને એમ પણ કહેવું કે તે બહુશ્રુત જેની આજ્ઞામાં મને સોંપે તેની આજ્ઞા પાળતો હું વિચરૂં છું. ભા. ગા. ૩૩૬ થી ૩૪૬. પા. ૬૩ થી ૬૫

(૧૯) ઘણા સાધુઓ ભેગા મળીને જુદા વિચરવા ઇચ્છા કરે, તો તે સમુદાયના વડીલ સાધુને પૂછયા વિના ન વિચરાય, પણ સ્થવિરને પૂછી વિચરાય, સ્થવિર (વડીલ) સાધુ આજ્ઞા ન આપે તો જુદું ન વિચરાય, જો સ્થવિરની આજ્ઞા લીધા વિના વિચરે તો છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. ભા. ગા. ૩૪૭ થી ૩૪૮. પા. ૬૫

(૨૦) આજ્ઞા લેઈને સાધુ વિચરતો હોય તે ચાર પાંચ દિવસમાં વડીલ સાધુને મળે તો ત્યાં સુધી તેજ આલોચના તેજ પ્રતિક્રમણ અને તેજ પૂર્વે અવગ્રહની આજ્ઞા માગી હોય તે કામ લાગે, અને ન મળે ત્યાં સુધી લાંબો કાળ પણ તે આજ્ઞા કારણ પડે કામ લાગે.

(૨૧) પણ ચાર પાંચ રાત પછી જો વડીલ સાધુ મળે તો ફરીથી તેની આગળ આલોચના પ્રતિક્રમણ કરે અને છેદ કે પરિહાર જે

કઇ દોષ લાગ્યા હોય તે લેઈ લે, અને સાધુતાના અર્થે બીજીવાર અવગ્રહની આજ્ઞા લે. અને આ પ્રમાણે બોલે કે આપ જે ક્ષેત્રમાં જેટલો કાળ વિચરવાની આજ્ઞા આપશો તે પ્રમાણે નિત્ય નિશ્ચયથી વર્ત્તીશ ત્યાર પછી ગુરૂના ચરણમાં માથું નમાવે. ભા. ગા. ૩૪૯ થી ૪૪૮. પા. ૬૬ થી ૮૩

(૨૨-૨૩) ચરિયા (વિહાર)માંથી પાછા આવ્યા પછી સૂત્ર ૨૦-૨૧ માં બતાવ્યા પ્રમાણે ગુરૂની આજ્ઞામાં અવગ્રહ લઈને વર્ત્તવું અને પછી કાય સ્પર્શ (કૃતિ કર્મ વંદન) કરે.

(૨૪) એક સંઘાડાના બે સાધુ સાથે વિચરે, તેમાં એક શિષ્ય (ચારિત્ર પર્યાયે નાનો) અને બીજો રત્નાધિક-(ચારિત્ર પર્યાયે મોટો) હોય તેમાં નાનો સાધુ શિષ્યોવાળો હોય, અને મોટા સાધુને શિષ્ય પરિવાર ન હોય, તો નાના સાધુએ મોટા સાધુની આજ્ઞામાં વર્ત્તવું, તથા તે સાધુને ગોચારી પાણી વૈયાવચ્ચ માટે પોતાના શિષ્ય આપવા. ભા. ગા. ૪૪૯ થી ૪૫૭

(૨૫) ઉપર પ્રમાણે બીજાએ સાધુ વિચરતા હોય તેમાં વડીલ સાધુ પરિવારવાળા હોય અને નાનો પરિવાર રહિત હોય તો નાના સાધુને પોતાની આજ્ઞામાં રાખવો કે ન રાખવો તે મોટાની ઈચ્છા ઉપર છે, પોતાનો શિષ્ય તેની સેવામાં આપવો કે ન આપવો તે મોટાની ઇચ્છા ઉપર છે. ભા. ગા. ૪૫૮ થી ૪૬૧

વ્ય. સૂ. ૪. ઉ. સાર (૨૬) બે સાધુઓ સાથે વિચરે, તે બંને સરખા થઇને વિચરવું ન કલ્પે, પણ તેમાં એક નાનો બની બીજાને વડીલ ગણીને તેની આજ્ઞામાં બીજાએ વર્ત્તવું તેમ વિચરવું કલ્પે. ભા. ગા. ૪૬૨. પા. ૮૬

(૨૭) ઉપર પ્રમાણે બે ગણાવચ્છેદકમાં એ કે બીજાને વડીલ ગણી વિચરવું કલ્પે.

(૨૮) તે પ્રમાણે બે આચાર્ય હોય કે બે ઉપાધ્યાય હોય તેમને, વિચરવું કલ્પે.

(૨૯) તે પ્રમાણે ઘણા ભિક્ષુઓ (૩૦) ઘણા ગણાવચ્છેદકો (૩૧) ઘણા આચાર્ય ઉપાધ્યાયોને વિચરવું કલ્પે, (૩૨) ઘણા ભિક્ષુકો ઘણા ગણા વચ્છેદકો ઘણા આચાર્ય ઉપાધ્યાયોને મળીને વિચરવું કલ્પે. ભા. ગા. ૫૭૫. પા. ૧૦૪

(છેવટનાં સૂત્રોનો સાર એ છે કે વિચરનાર સાધુઓમાં જે ગીતાર્થ હોય અને ચારિત્રે રત્નાધિક હોય તેને વડીલ કરી તેની આજ્ઞામાં વિચરવું કલ્પે. આચાર્યે આચાર્યની ઉપાધ્યાયે ઉપાધ્યાયની ભિક્ષુએ ભિક્ષુની કે તેનાથી વડીલ હોય તેની આજ્ઞા માનવી, અને ગીતાર્થના જ્ઞાનને સદાચારને પ્રધાન ગણી તેમને બહુ માન આપવું.)

લુણસાવાડા—અમદાવાદ
વિ. સં. ૧૯૮૪ અસાડ વદી ૫.

મુનિ માણેક.

ओँ अर्हं

सभाष्ये व्यवहारसूत्रे चतुर्थ उद्देशः।

उक्तः तृतीयोद्देशकः। सम्प्रति चतुर्थ आरभ्यते। तत्रेदमादिसूत्राष्टकम्—

नो कप्पइ आयरियउवज्झायस्स एगाणियस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥१॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्स अप्पबिइयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥२॥ नो कप्पइ गणावच्छेइयस्स अप्पबिइयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥ ३ ॥ कप्पइ गणावच्छेइयस्स अप्पतइयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥४॥ नो कप्पइ आयरियउवज्झायस्स अप्पबिइयस्स वासावासं वत्थए ॥ ५ ॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्स अप्पतइयस्स वासावासं वत्थए ॥६॥ नो कप्पइ गणावच्छेइयस्स अप्पतइयस्स वासावासं वत्थए ॥ ७ ॥ कप्पइ गणावच्छेइयस्स अप्पचउत्थस्स वासावासं वत्थए ॥ ८ ॥ अथास्य सूत्राष्टकस्य कः सम्बन्ध इति सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

एयद्दोसविमुक्को होइ गणी भावतो पलिच्छन्नो। दव्वपलिच्छागस्स उ परिमाणट्ठा इमं सुत्तं ॥ १ ॥

एतेऽनन्तरं तृतीयोद्देशके ये दोषा उक्तास्तैरेतैर्दोषैर्विमुक्त एतद्दोषविमुक्तो भवति गणी आचार्य उपाध्यायो गणावच्छेदको

वा भवति । स च नियमाद् भावतः परिच्छन्नः सूत्रार्थतदुभयोपेतः, द्रव्यपरिच्छदः परिवारो वस्त्रादिकं लक्षणसम्पन्नता च, तत्र परिवारस्य द्रव्यपरिच्छदस्य परिमाणार्थमिदमादिमं सूत्रं सूत्राष्टकम् ॥ पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धकथनार्थमाह—

आदिमसुत्ते दोण्णि वि भणिया तइयस्स,इह पुणं तेसिं।कालविभागविसेसो,कत्थ दुवे कत्थ वा तिण्णि॥२॥

तृतीयस्योद्देशकस्यादिमे सूत्रे द्वावपि साधर्मिकौ विहरन्तावुक्तौ । तथा चादिसूत्रपाठः—“दो साहम्मिया एगतो विहरंति” (२,१) इत्यादि । इह पुनस्तयोर्द्वयोः कालविभागविशेषो भण्यते । यथा कुत्र कस्मिन् कालविशेषे द्वौ कल्पेते कुत्र वा त्रय इति कालविशेषविभागतो द्वित्र्यादिसाधुविहारकल्पाकल्पविधिप्रतिपादनार्थमिदं सूत्राष्टकम्, इह कालेऽपि वाच्ये सामान्यतः सप्तम्यर्थमात्रविवक्षायां त्रप्रत्ययो न विरुद्ध इति कुत्रेत्युक्तम् ॥ अथवान्येन प्रकारेण सूत्रसम्बन्धः, तमेवाह—

पारायणे समत्ते व णिग्गतो, अत्थओ भवे जोगो । बहुकायव्वे गच्छे एगेण समं बहिं ठाति ॥ ३ ॥

पारायणं नाम सूत्रार्थतदुभयानां पारगमनं तस्मिन् पारायणे समाप्ते वाशब्दः सम्बन्धस्य प्रकारोपदर्शनार्थः । निर्गत आत्मद्वितीय इति वाक्यशेषः । कस्मान्निर्गत इति चेदत आह—बहुकायव्वे इत्यादि, गच्छः सबालवृद्धाकुलस्ततस्तस्मिन् बहुवैयावृत्त्यं कर्तव्यमतो गच्छे बहुकर्तव्ये तिष्ठतो मा सूत्रार्थतदुभयानां स्मरणे विघ्नो भूयादित्येकेन समं गच्छाद्बहिः पृथक् तिष्ठति,यदि पुनरेकाकी स्थातुमिच्छति तदा न कल्पते। एतदर्थप्रतिपादनार्थमादिसूत्रद्विकं, तत्प्रसङ्गतः शेषाण्यपि सूत्राणीत्येषोऽर्थतो योगसम्बन्धः ॥ अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या, न कल्पते आचार्यश्चोपाध्यायश्च समाहारो द्वन्द्वः आचार्योपाध्यायं तस्य आचार्योपाध्यायस्य चेत्यर्थः, एकाकिनो हेमन्तग्रीष्मयोः शीतकाले उष्णकाले वेत्यर्थः, चरितुं विहर्तुं, कल्पते आचार्योपाध्यायस्यात्मद्वि-

तीयस्य हेमन्तग्रीष्मयोश्चरितुम्। एवं द्वे सूत्रे गणावच्छेदकस्य भावनीये, नवरमत्राद्यसूत्रे आत्मद्वितीयस्य प्रतिषेधो द्वितीयसूत्रे त्वा-
त्मतृतीयस्यानुज्ञा। एवममीषां चत्वारि सूत्राणि वर्षाविषयाण्यपि वेदितव्यानि, नवरमत्र प्रथमसूत्रे आचार्यस्योपाध्यायस्य
चात्मद्वितीयस्य प्रतिषेधो द्वितीयसूत्रे त्वात्मतृतीयस्यानुज्ञा, तृतीयसूत्रे गणावच्छेदकस्यात्मतृतीयस्य प्रतिषेधश्चतुर्थसूत्रे त्वात्मचतुर्थ-
४ स्यानुज्ञेति । इहोत्सर्गतो द्वयोस्त्रयाणां वा जघन्यतोऽपि विहारो न कल्पते यत इदं जघन्यादिभेदतो विहारपरिमाणम् ॥

पणगो व सत्तगो वा कालदुवे खलु जहण्णतो गच्छो। बत्तीसईसहस्सो उक्कोसो, सेसओ मज्झो ॥४॥

कालद्विके ऋतुबद्धे काले वर्षाकाले च जघन्यतः खलु यथाक्रमं गच्छो भवति पञ्चकः सप्तकश्च, पञ्च परिमाणमस्य पञ्चकः,
एवं सप्तकः, वाशब्दः समुच्चये,किमुक्तं भवति,ऋतुबद्धे काले पञ्चको वर्षाकाले सप्तकः,कथमिति चेदुच्यते, ऋतुबद्धे काले आचार्य
८ आत्मद्वितीयो, गणावच्छेदकस्त्वात्मतृतीयः एवं पञ्चकः। वर्षाकाले जघन्यतः आचार्य आत्मतृतीयो, गणावच्छेदक आत्मचतुर्थ एवं
सप्तक इति, उत्कर्षतः कालद्विकेऽपि द्वात्रिंशत्सहस्राणि, तथा च भगवत ऋषभस्वामिनो ज्येष्ठस्य गणधरस्य पुण्डरीकनाम्नो
द्वात्रिंशत्सहस्रो गच्छोऽभूत्, शेषकः शेषपरिमाणो गच्छो मध्यमः॥ सम्प्रति जघन्यतः पञ्चकसप्तकाभ्यां हीनतायां प्रायश्चित्तमाह—

उउ वासे लहु लहुगा एए गीते, अगीते गुरु गुरुगा। अकयसुयाण बहूण वि लहुओ लहुया वसंताणं॥५॥

१२ उउत्ति ऋतुकाले पञ्चकाद् हीनानां गीतार्थानां विहरतां प्रायश्चित्तं लघुको मासः, वासेत्ति वर्षाकाले सप्तकाद् ही-
नानां गीतार्थानां विहरतां चत्वारो लघुमासाः, एते लघु लघुका गीते गीतार्थविषया द्रष्टव्याः, अगीते अगीतार्थविषयाः पुनर्गुरु
गुरुकाः, किमुक्तं भवति—ऋतुकाले पञ्चकाद् हीनानामगीतार्थानां वसतां प्रायश्चित्तं गुरुको मासः, वर्षाकाले सप्तकाद् हीना-

नामगीतार्थानां चत्वारो गुरुका मासाः । अकृतश्रुतानामगृहीतोचितसूत्रार्थतदुभयानां बहूनामपि पञ्चकसप्तकादीनामपि वसतां यथाक्रममृतुकाले मायाश्चित्तं लघुको मासः । वर्षाकाले चत्वारो लघुकाः ॥ अत्र चोदक आह—

एवं सुत्त विरोहो अत्थे वा उभयतो भवे दोसो। कारणियं पुण सुत्तं, इमे य तहिं कारणा हुंति ॥६॥

यदि नामैतत् जघन्यादिभेदेन गच्छपरिमाणं, तत एवं सति सूत्रतोऽर्थतः तदुभयतश्च विरोधो दोषो भवेत् । सूत्रेऽन्यथा-विहारानुज्ञानात् । अत्र आचार्यः प्राह—कारणिकं कारणैर्निर्वृत्तं पुनरिदं सूत्रमतो न दोषः तानि च कारणानि पुनरिमानि वक्ष्य-माणानि तत्राधिकृतसूत्रप्रवर्तने भवन्ति ॥ तान्येवाह—

संघयणे,[1] वाउलणा,[2] नवमे पुव्वम्मि,[3] गमणमसिवादी[4] । सागर,[5] जाते जयणा,[6] उउबद्धे,[7] लोयणा,[8] भणिया ॥७॥

इयं कारणविषया शेषवक्तव्याविषया च गाथा, ततोऽयं संक्षेपार्थः । संहननं यद्युत्तमं भवति, व्याकुलता वा व्याकुलीभवनं वा गच्छे, नवमे वा पूर्वे उपलक्षणमेतत् दशमे वा सूत्रमभिनवगृहीतं सम्यक् स्मर्तव्यमस्ति, गमनं वा अशिवादिभिराशिवावमौ-दर्यादिभिः सम्पन्नं, सागरत्ति स्वयंभूरमणसदृशमतिप्रभूतमनेकातिशयसम्पन्नं नवमं पूर्वं परावर्तनीयमस्ति, तत एतैः कारणैर्द्वावपि विहरेयातां, तथा जातत्ति जातादिकल्पो वक्तव्यस्तत्रापि भङ्गचतुष्टये प्रथमवर्जेषु शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु यतना वक्तव्या, तथा ऋतु-बद्धे काले आगच्छद्भिर्गच्छद्भिरविरहितं तत्स्थानं कर्तव्यम्, गणिनाप्यवलोकना स्वयं करणीया कारणीया च, एतानि कारणान्य-धिकृतसूत्रप्रवृत्तौ भणितानि ॥ साम्प्रतमेतामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः संहननमिति पदं व्याख्यानयति—

आयरिय उवज्झाया संघयणा धितिए जे उ उववेया। सुत्तं अत्थो व बहुं गहितो, गच्छे य वाघातो ॥८॥

आचार्या वा उपाध्याया वा ये संहननेन प्रथमेन वज्रऋषभनाराचलक्षणेन धृत्या च वज्रकुड्यसमानया उपेता युक्ताः सूत्रमर्थो वा बहुः प्रभूतो गृहीतो गच्छे च सूत्रार्थस्मरणव्याघातः (१)॥कुतो व्याघात इति चेत्, उच्यते—व्याकुलनातः। तामेव व्याकुलनामाह—

धम्मकहि महिड्ढीए आवासनिसीहिया य आलोए। पडिपुच्छण वादिगहण,रोगी तह दुल्लभं भिक्खं ॥९॥
वाउलणे सा भणिया जह उद्देसम्मि पंचमे कप्पे । नवमे दसमाउ पुव्वा अभिणवगहिया उ नासेज्जा ॥१०॥

स हि धर्मकथी लब्धिसम्पन्नस्ततो भूयान् जनः श्रोतुमागच्छतीति धर्मकथया व्याकुलना । तथा महर्द्धिको राजादिः धर्मश्रवणाय तस्य समीपमुपागच्छति ततस्तस्य विशेषतः कथनीयं, तदावर्जने भूयसामावर्जनादन्यथा व्याकुलनातः सम्यग्धर्म-ग्रहणाभावे तस्य रोषः स्यात्, तस्मिंश्च रुष्टे भूयांसो दोषाः, अथवा अन्यः कश्चनापि महर्द्धिकाय कथयति तदानीमपि तूष्णी-कैर्भवितव्यं मा भूत् कोलाहलतस्तस्य सम्यग्धर्माप्रतिपत्तिरिति कृत्वा । तथा महति गच्छे बहव आवश्यकीं निर्गच्छन्तः कुर्वन्ति, बहवः प्रविशन्तो नैषेधिकीं, ते सम्यग् निरीक्षणीयाः, अन्यथा तयोरकरणे, उपलक्षणमेतदन्यस्या अपि च सामाचार्याः प्रत्युपे-क्षणादेः सम्यगकरणे यदि स्मारणं न करोति तत उपेक्षाप्रत्ययप्रायश्चित्तसंभवः, ततः आवश्यकादिनिरीक्षणायां व्याघातः । तथा भिक्षामटित्वा समागतस्य तस्य संघाटस्यालोचयतो यदि पठ्यते तदा विकटनायामग्रेतनस्य पश्चात्तनस्य च संमोहः, संमोहाच्च सम्यगनालोचना तद्भावाच्चरणव्याघात इति तदालोचनायां न पठनीयम् । तथा गच्छे वसतो बहवः प्रतिपृच्छानिमित्तमागच्छ-न्ति ततस्तेषामपि प्रत्युत्तरदाने व्याघातः । तथा तं बहुश्रुतं तत्र स्थितं श्रुत्वा वादिनः समागच्छन्ति, ततस्तेऽपि निग्रहीतव्याः,

अन्यथा प्रवचनोपघातस्ततस्तन्निग्रहणेऽपि व्याकुलना; तथा महति गणे बहवः प्राघूर्णकाः समागच्छान्ति, ततस्तेषां विश्रामणया पर्युपासनया च व्याघातः। तथा बहवः खलु महति गणे ग्लानास्तेषां यावदालोचना श्रूयते,तदा व्याकुलना। तथा महति गणे भूयसां प्राघूर्णकादीनां प्रायोग्यं भैक्षं दुर्लभमिति साधवः केऽपि कुत्राप्यन्यत्र प्रेषणीया इति व्याघातः, वाउलणे सा इत्यादि एषा व्याकुलना यथा कल्पे कल्पाध्ययने पञ्चमे उद्देशे सविस्तरं भणिता तथात्रापि द्रष्टव्या, (२)॥ नवमे पुव्वम्मीति व्याख्यानयति–नवमे दशमे पूर्वेऽभिनवे गृहीते यदि सततं न स्मर्यते ततो नश्येतामतोऽर्थं द्वयोर्विहारः(३)॥ गमणमसिवादीति व्याख्यानार्थमाह–

असिवादि कारणेहिं उम्मुगनायं ति होज्ज जा दोण्णि। सागरसरिसं नवमं अतिसयनयभंगगहणत्ता॥११॥

अशिवं नाम मारिः, सा उपस्थिता, तत्र च ज्ञातमुल्मुकं, यथा उल्मुकानि बहून्येकत्राहृतानि ज्वलन्ति एकं द्वौ वा न ज्वलतः, एवं त्रिप्रभृतिषु बहुषु मारिः प्रभवति, नैकस्मिन् द्वयोर्वा, तत एवमशिवकारणेनादिशब्दादवमौदर्येण राजप्रद्वेषतो वा गणभेदस्तावद्भवति यावत् पृथक् पृथग् द्वावपि भवेतामतो नानुपपन्नो द्वयोर्विहारः (४)॥सागरेति व्याख्यानयति–सागरसदृशं स्वयंभूरमणजलधितुल्यं नवममुपलक्षणमेतत् दशमं च पूर्वं, कस्मादित्याह–अतिशयनयभङ्गादनेकैरतिशयैरनेकैर्नयैरनेकैर्भङ्गैश्च गुपिलत्वात्। ततोऽगीतार्थानामतिशयाकर्णनं मा भूत्। नयबहुलतया भङ्गबहुलतया वा बहूनां मध्ये परावर्तनं दुष्करमिति द्वयोर्विहारः। अन्यच्च–

पाहुड,विज्जातिसया,निमित्तमादी, सुहं च पइरिक्के। छेदसुयंमि व गुणणा अगीयबहुलंमि गच्छंमि॥१२॥

प्राभृतं योनिप्राभृतं गुणयितव्यम्। विद्यातिशया नाम विद्याविशेषा यैराकाशगमनादीनि भवन्ति ते वा परावर्तनीया

वर्तन्ते । निमित्तमतीतादिभावप्ररूपकम् आदिशब्दात् योगा मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते । एते सर्वेऽपि सुखं सुखेन प्रतिरिक्ते विविक्ते प्रदेशेऽभ्यस्यन्ते, न अगीतबहुले अगीतार्थसंकुले गच्छे छेदश्रुतस्य व्यवहारादेः, गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे, गुणना परावर्तनां(नं)कर्तुं शक्यम्, तेषामगीतार्थानां कर्णाभ्यटनतः श्रुत्वा विपरिणामतो गच्छान्निर्गमनं मा भूदिति, सूरेरुपाध्यायस्य वात्मद्वितीयस्यान्यत्र गमनम् ॥ सम्प्रति यादृशे द्वयोरन्यत्र गमनमुचितं तादृशमाह—

कयकरणिज्जा थेरा सुत्तत्थविसारया सुयरहस्सा। जे य समत्था वोढुं कालगयाणं उवहिदेहं ॥१३॥

कृतकरणा नाम गीतार्थतया परिणामकतया चान्यदापि अन्यैः सहानेकश ईदृशानि कार्याणि कृतवन्तः, यद्यपि च कदाचिद् द्वितीयः सहायो न कृतवान् तथापि योग्यतया स कृतकरणीय इव द्रष्टव्यः, स्थविराः श्रुतेन पर्यायेण च, तथा सूत्रार्थयोर्विशारदाः सूत्रार्थविशारदाः,तथा श्रुतानि रहस्यानि अनेकान्यनेकशो यैस्ते श्रुतरहस्या इति सहायं प्रति विशेषणम् । सूरेरुपाध्यायस्य वा पूर्वगतसूत्रार्थधारिणोऽधिगतच्छेदश्रुतस्य च श्रुतरहस्यत्वाव्यभिचारात् । तथा द्वयोरेकतरास्मिन् काले गतेऽपरेण शरीरपारिस्थापनिकां कर्तुं गच्छता द्वयोरप्युपाधिः शून्यायां वसतौ न मोक्तव्यो, मा दस्यवस्तमपहार्षुरिति कृत्वा द्वयोरप्युपधिर्मृतकशरीरं चान्यतरेण वोढव्यम् । ततो ये कालगतानां देहं द्वयोरुपधिं च वोढुं समर्थास्ते अधिकृतसूत्रविषयाः ॥ तथा चाह—

एयगुणसंपउत्ता, कारणजाएण ते दुयग्गावि । उउबद्धम्मि विहारो, एरिसयाणं अणुन्नातो ॥ १४ ॥

एैतरनन्तरगाथोक्तैर्गुणैः सम्प्रयुक्ता एतद्गुणसम्प्रयुक्ताः कारणजातेनानन्तरोदितेन केनचित्कारणविशेषेण तावाचार्या-

दिकावुपाध्यायादिकौ वा ऋतुबद्धे काले विहरतो न कश्चिद्दोषोऽधिकृतसूत्रेणानुज्ञानात् तथा चाह ईदृशयोर्ऋतुबद्धे काले अधिकृतसूत्रेण विहारोऽनुज्ञातो दोषाभावात् कारणविशेषस्य च गरीयस्त्वात् (५) ॥ जातेति चत्वारः कल्पाः सूचिताः, तानेवाह—

जातो य अजातो वा दुविहो कप्पो उ होंति नायव्वो । एक्केक्को वि य दुविहो, सम्मत्तकप्पो य असमत्तो१५

द्विविधः खलु कल्पो भवति ज्ञातव्यस्तद्यथा जातोऽजातश्च । एकैकोऽपि च द्विधा—समाप्तकल्पः असमाप्तकल्पश्च । एतानेव चतुरो व्याख्यानयति—

गीयत्थो जायकप्पो ऽगीतो खलु भवे अजातो तु । पणगं समत्तकप्पो, तदूणगो होति असमत्तो॥१६॥

जातकल्पो नाम यो गीतार्थः सूत्रार्थतदुभयकुशलो, ऽगीतोऽगीतार्थः खलु भवेदजातोऽजातकल्पः, समाप्तकल्पो नाम परिपूर्णसहायः, स च जघन्येन पञ्चकं पञ्चकपरिमाण ऋतुबद्धे काले, वर्षाकाले सप्तपरिमाणः, तदूनकस्तस्मात् पञ्चकात्सप्तकाद्वा हीनतरः कल्पो भवत्यसमाप्तो अपरिपूर्णसहायत्वात् ॥ अत्र भंगचतुष्टयं, तदेवाह—

अहवा जातो समत्तो, जातो चेव य तहेव असमत्तो । असमत्तो जातो य, असमत्तो चेव उ अजातो॥१७॥

अथवेति प्रकारान्तरे पूर्वं कल्पचतुष्टयं सामान्यतः प्ररूपितमिदानीं संयोगतः प्ररूप्यते, जातकल्पोऽपि समाप्तकल्पोऽपीत्येको भङ्गः, जातकल्पोऽसमाप्तकल्प इति द्वितीयः, अजातकल्पः समाप्तकल्प इति तृतीयः, अजातकल्पोऽसमाप्तकल्प इति चतुर्थः । अत्र प्रथमभङ्गः शुद्धः, शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु यतना कर्तव्या ॥ तेसिं जयणेति सूचागाथोक्तं पदं व्याख्यानयन् माह—

तेसिं जयणा इणमो, भिक्खग्गह निक्खमप्पवेसे य । अणुण्णवणं पि य, समगं बेंति य गिहि दिज्ज ओहाणं॥

तेषामाद्यवर्जानां त्रयाणां भङ्गानामियं यतना, समकमेककालं भिक्षाग्रहाय, उपलक्षणमेतत् विचाराय च, निष्क्रमः समकमेव चावग्रहस्यानुज्ञापनम् । इयमत्र भावना–भिक्षाग्रहणाय विचाराय वा सर्वमुपकरणमादाय समकमेव निष्क्रामतः समकमेव च प्रविशतः । तथा वसतिं प्रथमं याचमानौ समकमेव शय्यातरमनुज्ञापयतः तथा निर्गच्छन्तौ समकमेव शय्यातरसमीपमुपगम्य ब्रुवाते, यथा गृहे गृहस्य प्रतिश्रयस्य उपधानं स्थगनं दद्यादिति (६) ॥ उउबद्धेति पदव्याख्यानार्थमाह–

उउबद्धे अविरहियं, एतं जं तेहिं होइ साहूहिं । कारेइ कुणइ व सयं, गणीवि ओलोयणमभिक्खं॥१९॥

ऋतुबद्धे काले तयोः कारणवशतस्तथास्थितयोस्तत्स्थानमागच्छद्भिश्च भिक्षार्थं ग्रामं प्रविशद्भिर्विचारार्थाय यथा वा निर्गत्य मिलनार्थमायद्भिर्गच्छद्भिश्च पुनः स्वस्थानं प्रतिचलद्भिः साधुभिराविरहितं भवति(७)॥ आलोयणत्ति पदं व्याख्यानयति–योऽसौ गणी आचार्यः सोऽपि तयोर्द्वयोर्जनयोः अवलोकनां गवेषणामभीक्ष्णं द्वितीये तृतीये वा दिने स्वयं करोति, अन्यैर्वा कारयति (८) ॥ उपसंहारमाह–

एएहिं कारणेहिं हेमंते घिंसु अप्पबीयाणं । धिइदेहमकंपाणं, कप्पति वासो दुवेण्हंपि ॥ २० ॥

एतैरनन्तरोदितैर्व्याकुलनादिभिः कारणैर्हेमन्ते शीतकाले ग्रीष्मे घर्मकाले द्वयोरप्यात्मद्वितीययोराचार्योपाध्याययोर्धृत्या देहेन चाकम्पयोरचाल्ययोर्धृतेर्वज्रकुड्यसमानत्वात् देहस्य च प्रथमसंहननात्मकत्वात् कल्पते वासः । तदेवमृतुबद्धकालविषयाणि भाष्यकृता प्रपञ्चितानि ॥ सम्प्रति वर्षाकालविषयाणि प्रपञ्चयति–

नियमा होइ असुण्णा वसही, नयणे य वण्णिया दोसा । दुस्संचर बहुपाणा वासावासेवि उच्छेदो ॥२१॥

वर्षावासे वर्षाकाले नियमाद्वसतिरशून्या कर्तव्या, किं कारणमिति चेत्, उच्यते, वर्षासूपकरणं सह न नीयते, अथ भि-
१६ क्षादि गच्छन्नयति तर्हि वर्षाप्रपातेन तिम्यते, तथा चाह—उपकरणस्य सहनयने पूर्वं कल्पाध्ययने तेमनादयो दोषा वर्णिताः ॥
अन्यच्च शून्यायां वसतौ कृतायां गवादिभिर्भञ्जनं भटादिभिर्वा रोधनं भवेत् । तथा च सत्यन्यस्यां वसतौ गन्तव्यं । तस्या अलाभे
अन्यद् ग्रामान्तरं गमनीयं, यत्र च दुस्संचरा मार्गाः सलिलहरितादिभिरात्मविराधनासंयमविराधनाभावात् । तथा बहु-
प्राणा मार्गा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाणामनेकजातीयानां सम्मूर्च्छनात् । तथा शय्यातरेण शून्यां वसतिमालोक्यादाक्षिण्या एते क्वा-
२० प्यनापृच्छ्य गता इति प्रद्वेषतस्तेषां सर्वेषां वा तत् द्रव्यस्यान्यद्रव्यस्य वा व्युच्छेदः क्रियेत । यत इमे दोषास्तस्मात् शून्या वसतिः
कदा न कर्तव्येति जघन्यतोऽप्याचार्यस्योपाध्यायस्य चात्मतृतीयस्य वर्षाकाले विहारः, अन्यथा प्रायश्चित्तम् ॥ तथा चाह—

वासाण दोण्ह लहुया आणादिविराहणावसहिमादी । संथारग उवगरणे गेलन्ने सल्लमरणे य ॥ २२ ॥

यदि पुनर्द्वौ जनौ वर्षाकाले वसतः तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः आज्ञादयश्च दोषाः । तथा विराधना वसत्यादेरादि-
२४ शब्दादात्मसंयमप्रवचनपरिग्रहः (२३–३२) । तथा संस्तारकविषये उपकरणविषये च (३४ ब.३५) भूयांसो दोषाः (३३-३४
अ)तथा द्वयोर्जनयोर्विहरतोरेकः कथंचनापि ग्लानो जायेत ततो ग्लानं वसतौ मुक्त्वा परस्मिन् भिक्षादिनिमित्तं बहिर्गते (तो)यः पश्चात्
ग्लानस्य दोषः द्वितीयोद्देशकेऽभिहितः । यच्च सशल्यस्य सतो मरणं तदेतत्सर्वमत्रापि द्रष्टव्यम् (३६) । एवं द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥
साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो विराधना वसत्यादेरिति विवृण्वन्नाह—

२८ **सुण्णं मोत्तुं वसहिं भिक्खादिकारणाओ जइ दोवि । वच्चंतितता दोसा गोणाईया हवंति इमे ॥२३॥**

यदि द्वावपि शून्यां वसतिं मुक्त्वा भिक्षादिकारणवशतो व्रजतस्तत इमे वक्ष्यमाणा दोषा गवादिका गवादिनिमित्ता भवन्ति ॥ तानेवाह—

गोणे साणे छगले सूगरमहिसे, तहेव परिकम्मे । मिच्छत्तबडुगमादी अच्छन्ते सलिंगमादीणि ॥२४॥

गौः श्वा छगलः शूकरो महिषो वा शून्यां वसतिमवबुध्य प्रविशेत्(२५)तथा परिकर्म गृहस्थः कुर्यात्(२६-३० अ) ।यदि वा मिथ्यात्वोपहता बटुकादयः प्रविशेयुः (३०ब) अथैको गच्छत्येकः पश्चात्तिष्ठति ततः एकस्मिन् पश्चात्तिष्ठति स्वलिङ्गादीनि स्वलिङ्ग-प्रतिसेवनादय आत्मपरोभयसमुत्था बहवो दोषाः (३१) । एषापि द्वारगाथा ॥ तत्र गवादिद्वारव्याख्यानार्थमाह—

गोणादीए पविट्ठे धाडंतमधाडणे भवे लहुया । अहिगरण वसहिभंगा तह पवयण संजमे दोसा ॥२५॥

गवादिके गोश्वच्छगलशूकरादिके प्रविष्टे यदि तान् गवादीन् धाटयति ततस्तत्प्रायोऽयोगोलकल्पास्तिर्यञ्च इति तद्धाटने भवति प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तथा ते गवादयो निर्द्धाटिताः संतो हरितादीनि खादेयुस्ततोऽधिकरणदोषसंभवः। अधाडणात्ति अथ न निर्धाटयति तर्हि वसतिभंगस्तथा प्रवचने संयमे च दोषाः प्रवचनविराधना, उपलक्षणमेतत् आत्मविराधना चेत्यर्थः । तथा हि यदि श्वादयो बालमृतकलेवरादि भक्षयन्तस्तिष्ठन्ति तदा महती प्रवचनस्य कुत्सेति प्रवचनविराधना, शूकरप्रभृतयश्च निष्काश्यमानाः कदाचित्संमुखा अपि चलेरन् तत आत्मविराधना । श्वादयश्च तिष्ठन्तो मार्जारमूषिकादिमुपहन्युरिति संयम-विराधना । तदेवं गोणे साणेत्यादि व्याख्यातम् ॥ अधुना परिकम्मित्ति व्याख्यानयति—

दुक्खं ठिएसु वसहीपरिकम्मं कीरइत्ति इति नाउं । भिक्खाइ निग्गएसुं सअट्ठमीसं विमं कुज्जा ॥२६॥

ते गृहस्थाः परिभावयन्ति-स्थितेषु साधुषु दुःखं महता कष्टेन वसतेः परिकर्म क्रियते स्वाध्यायभङ्गादिदोषभावात्, गतेषु तु न कश्चिद् दोष इति ज्ञात्वा परिभाव्य भिक्षादिनिमित्तं निर्गतेषु साधुषु सअट्ठात्ति स्वार्थं स्ववसतिबलिष्ठताकरणार्थं मिश्रं वा संयता अपि सुखेन स्वाध्यायादिकं च कुर्युरिति स्वार्थं संयमनिमित्तं च इदं वक्ष्यमाणं परिकर्म कुर्युः । तदेवाह—

उच्छेव बिलच्छगणे, भूमीकम्मे सपुञ्छणामज्जे। कुड्डाण लिंपणं दूमणं च एयं तु परिकम्मं ॥ २७ ॥

उच्छेवो नाम यत्र पतितुमारब्धं तत्रान्यस्येष्टकादेः संस्थापनम् । बिलस्थगनं कोलादिकृतबिलेष्विष्टकाशकलादिप्रक्षिप्योपरि गोमयमृत्तिकादिना पिधानम् । भूमिकर्म नाम विषमाणि भूमिस्थानानि भंक्त्वा संमार्जन्या संमार्जनम् आमर्जनं मृदुगोमयादिना लिम्पनं ॥ तथा कुड्यानां लेपनं, कुड्यानामेव च दूमणंति धवलनं एतत्परिकर्म कुर्युः ॥ अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

जइ ढक्कंतोच्छेवा तति मास विलेसु गुरुग सुद्धेसु । पंचेंदियउद्दाते, एगदुगतिगे उ मूलादी ॥२८॥

यति यावन्त उच्छेवा ढक्किताः समाचितास्तति तावन्तो लघुमासाः प्रायश्चित्तं, बिलेषु शुद्धेषु पञ्चेन्द्रियजीवरहितेषु स्थगितेषु गुरुगत्ति चत्वारो गुरुमासाः । अथ पञ्चेन्द्रियव्याघातो बिलस्थगने अभूत् तत एकद्वित्रिषु व्याहतेषु यथाक्रमं मूलादि एकस्मिन् पञ्चेन्द्रियेऽपद्राविते मूलं द्वयोरनवस्थाप्यं त्रिषु त्रिप्रभृतिषु पारांचितमिति ॥

भूमीकम्मादीसु फासुग, देसे उ होइ मासलहुं । सव्वंमि लहुग अफासुएण देसंमि सव्वे वा ॥२९॥

भूमिकर्मादिषु—भूमिकर्मसंमार्जनामर्जनकुड्यलेपनधवलनेषु । देशतः प्रासुकेषु कृतेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं भवति

मास लघु, सर्वास्मिन् उपाश्रयेषु प्रासुकेषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः। अप्रासुकेनापि जलादिना देशतः सर्वतो वा भूमिकर्मादिषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ॥ सम्प्रति शय्यातरमधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिमाह—

सोच्चा गयत्ति लहुगा अप्पत्तिय गुरुग जं च वोच्छेदो। बटुचारणभडमरणे पाहुणनिक्केयणा सुण्णे ॥३०॥

शय्यातरो यदि शून्यां वसतिमालोक्य कस्यापि पार्श्वे दृष्ट्वा श्रुत्वा च तद्वच एतज्जानाति यथा गताः साधव इति न चाप्रीतिरुत्पन्ना तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः। अथाप्रीतिकं करोति यथा अदाक्षिण्या एते अनापृच्छ्य गता इति तर्हि गुरुगात्ति चत्वारो गुरुका मासाः। अथैकानेकभेदेन तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदस्तदा तन्निमित्तमपि चतुर्गुरुकप्रायश्चित्तम् (३२)॥अधुना मिच्छत्तबडुगमादीति(२४)व्याख्यानयति—बटुचारणेत्यादि,बटुका द्विजातयः चारणा वैतालिकविशेषाः भटाः प्रतीतास्ते गताः क्वापि साधव इति विज्ञाय तस्मिन् शून्ये उपाश्रये आवासयेयुः, तत्र च कलहादिप्रसङ्गः, तथा शून्यां वसतिमालोक्य कश्चित्तिरश्चो मनुष्यो वा समागत्य म्रियते तत्र च राजग्रहादिदोषसंभवः, तथा केचित् शय्यातरस्य प्राघूर्णकाः शून्येयं वसतिरिति कृत्वा शय्यातरानुज्ञया तत्र तिष्ठेयुर्न च ते निष्काशयितुं शक्यन्ते, निष्काशने वा प्रद्वेषादिप्रवृत्तिः,तथा तिरश्ची मानुषी वा प्रसवितुकामा शून्यां दृष्ट्वा तत्रागत्य प्रसवते (प्रसुवीत), तस्या निष्काशने आश्रयत्याजने संयमविराधनादयो दोषा यथोक्ताः प्राक्, एते शून्य उपाश्रये क्रियमाणे दोषाः ॥ सम्प्रति अच्छंते सलिङ्गमादीणि (२४) इति व्याख्यानयति—

अह चिट्ठति तत्थेगो एगो हिंडइ उभयहा दोसा। सल्लिंगसेवणादी आउत्थ परे उभयतो य ॥३१॥

अथ तत्रैकस्तिष्ठति एको हिण्डते तत उभयथा उभयेन प्रकारेण यस्तिष्ठति तद्गता यश्च हिण्डते तद्गताश्चेत्यर्थः, स्वलिङ्ग-

सेवनादयो दोषाः स्वलिङ्गसेवना संयतीप्रतिसेवना आदिशब्दात्परलिङ्गसेवना गृहिलिङ्गसेवना च परिगृह्यते । कथंभूता इत्याह— आत्मोत्था आत्मनैव संयत्यादिकं कदाचित्प्रार्थयते इत्यर्थः, तथा परे परतः संयत्यादिकृतक्षोभनात्, उभयतः स्वतः परतश्च समुत्थाः ॥ यदुक्तं प्राक् 'सोच्चा गयत्ति लहुगा' इत्यादि (३०) गाथापूर्वार्धं तद्व्याख्यानार्थमाह—

सुण्णे सागरि दट्ठुं संथारे पुच्छे कत्थ समणाओ। सोउं गयत्ति लहुगा अप्पत्तिअच्छेदे चउ गुरुगा॥

१८ संस्तरन्ति साधवोऽस्मिन्निति संस्तार उपाश्रयः सागारिकः शय्यातरः, सप्तमी प्राकृतत्वाद् द्वितीयार्थे, ततोऽयमर्थः शून्यं संस्तारमुपाश्रयं सागारिको दृष्ट्वा पृच्छेत् कुत्र गताः श्रमणा इति तत्र प्रतिवचः श्रुत्वा गता इति ज्ञाते अप्रीत्यकरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, अप्रीतिके समुत्पन्ने च्छेदे च तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदे चत्वारो गुरुकाः। तदेवं विराधना वसत्यादेरिति व्याख्यातम् ॥ सम्प्रति 'संथारग उवगरणे' (२२) इति व्याख्यानयति—

२२ **कप्पट्ठग संथारे खेलण लहुगो तुवट्ट गुरुगो उ । नयणे दहणे चउ लहु, एत्तो उ महल्लए वुच्छं ॥३३॥**

संस्तारे उपाश्रये यदि कप्पट्ठगत्ति बालकः खेलति क्रीडति ततः खेलने प्रायश्चित्तं लघुको मासः । अथ त्वग्वर्तनं कुर्यात्तर्हि त्वग्वर्तनकृतो गुरुको मासः । अथ स बालकस्तत्र स्थितः स्तेनेन नीयते प्रदीपनकेन वा लग्नेन दह्यते, तदा चतुर्लघु । अत ऊर्ध्वं महति त्वग्वर्तनादि कुर्वति प्रायश्चित्तं वक्ष्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

२६ **तुवट्ट नयण दहणे लहुगा, गुरुगा हवंतणायारे। अह उवहम्मति उवहित्ति घेत्तुं णं हिंड मासलहुं॥३४॥**

उल्ले लहुग, गिलाणादिगा य सुण्णे ठवेंति चउ लहुगा। अगरक्खितोवहम्मतिहिं पावेंति जं जत्थ ॥३५॥

महान् पुरुषः शून्यमुपाश्रयं दृष्ट्वा तत्र त्वग्वर्तनं करोति, यदि वा उपकरणं नयति दहति वा, तदा त्वग्वर्तने नयने दहने वा, प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः;अथानाचारं करोति, तत्रापि चत्वारो गुरुकाः ॥ अधुना उपकरणेति व्याख्यानार्थमाह—अहेत्यादि अथ उपहन्यते उपधिरिति कृत्वा तं सह नीत्वा भिक्षार्थं हिण्डते तदा प्रायश्चित्तं मासलघु; अथ कथमपि सहनीतं वर्षेणार्द्रीक्रियते तदा चत्वारो लघुकाः। अथ तस्मिन्नुपाश्रये शून्ये सति ग्लानादिकान्, आदिशब्दात् प्राघूर्णकादिपरिग्रहः, गृहस्थाः स्थापयन्ति तदापि चत्वारो लघुकाः। अथोपधिं सह न नयति तदा सोऽरक्षितोः सन् उपहन्यते तस्करैर्वापह्रियते, तदपहारे च जघन्यमध्यमोत्कृष्टापहारनिमित्तं प्रायश्चित्तं, हृते च तस्मिन्नुपकरणे यद् अनेषणादिकं यत्रोपकरणविषये तौ सेवाते तन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तं तौ प्राप्नुतः ॥ सम्प्रति 'गेलण्णे सल्लमरणे य (२२)' इति द्वारद्वयमाह—

गेलण्ण मरणसल्ला बितिउद्देसंमि वण्णिया पुव्विं। ते चेव निरवसेसा नवरं इह इं तु बितियपयं ॥३६॥

ग्लान्यं मरणसल्लत्ति सशल्यमरणमेते द्वे अपि पूर्वं द्वितीयोद्देशके प्रथमसूत्रे ये दोषतया सविस्तरं वर्णिते ते एव निरवशेषे अत्रापि वक्तव्ये, नवरं तत्र द्वितीयपदमपवादपदं नोक्तमिह तु, इकारः पादपूरणे, तदुच्यते ॥ तदेवाह—

असिवादिकारणेहिं अहवा फिडिया उ खेत्तसंकमणे। तत्तियमेत्ता व भवे दोण्हं वासासु जयण इमा॥ ३७॥

अशिवादिभिः कारणैर्द्वावपि वर्षासु विहरतः। अथवा एकस्मात् क्षेत्रादन्यस्मिन् क्षेत्रे सङ्क्रमणे कथमपि मार्गतः स्फिटितौ परिभ्रष्टावेकत्र वर्षासु विहरत उपलक्षणमेतत् तेनैतदपि द्रष्टव्यम्—अशिवादिकारणतो गणस्फोटं कृत्वैकाकिनो जाताः सङ्केतवशाद्

काचिद्वर्षासु द्वौ मिलितौविति। तत्तियमेत्ता व भवे इति अथवा शेषाः प्रतिभग्ना मृता वा अवशिष्टौ तावन्मात्रावेव द्वावेव भवतस्तिष्ठतः। एवं द्वौ वर्षासु भवतः। ततस्तयोश्च द्वयोर्वर्षासु इयं वक्ष्यमाणा यतना ॥ तामेवाह—

एगो रक्खति वसहिं भिक्खवियारादि बितियतो याति।संथरमाणे असंथरे निद्दोस्सुवरिं ठवित्तुवहिं।।३८।।

१८ एको वसतिं रक्षति। द्वितीयो भिक्षाविचारादौ भिक्षायां विचारे बहिर्भूमावादिशब्दादन्यस्मिन् वा प्रयोजने याति। एवं यतना तदा भवति यदा तौ संस्तरतः। असंथरेत्ति अथैकाकिनो भिक्षाया अलाभादन्यतो वा कुतश्चित्कारणान्न संस्तरतस्तदासंस्तरे द्वावपि सह हिण्डाते तत्रेयं यतना, यदि वसतौ निर्दोस्यं(ष्यं) निर्भयं तदा उपधिमुपरि वसतेः स्थापयतो बध्नीतो यथा न कोऽपि पश्यतीति। एवंभूतां च यतनां कुर्वन्तौ तावप्रायश्चित्तविषयौ। अथ न कुरुतस्तदा यद् आपद्यते प्रायश्चित्तं तत्प्राप्नुत इति ॥

२२ **सुत्तेणेवुद्धारो कारणियं तं तु होति सुत्तंति। कप्पोत्ति अणुण्णातो वासाणं केरिसे खेत्ते।।३९।।**

यत एवं दोषास्ततो द्वयोर्विहारो वर्षासु साक्षात्पंचमेन सूत्रेण प्रतिषिद्धस्त्रयाणां तु विहारस्योद्धारोऽनुज्ञातः सूत्रेणैव षष्ठेन कृतः सोऽप्युत्सर्गतो न कल्पते ततस्तत्सूत्रं कारणिकमशिवादिकारणनिष्पन्नं भवति वेदितव्यम्॥ अथ कीदृशे क्षेत्रे वर्षासु, गाथायां षष्ठी सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, त्रयाणां विहारः कल्प इति कल्पते इत्यनेन पादेनानुज्ञातः। सूरिराह—

२६ **महती वियारभूमी विहारभूमी य सुलभवित्ती य। सुलभा वसही य जहिं जहण्णयं वासखेत्तं तु ।।४०।।**

यत्र महती विचारभूमिः पुरीषोत्सर्गभूमिः, यत्र च महती विहारभूमिर्भिक्षानिमित्तं परिभ्रमणभूमिः, यत्र च वृत्तिर्भिक्षावाप्तिः सुलभा, वसतिश्च यत्र सुलभा, तत् जघन्यं वर्षायोग्यं क्षेत्रं उत्कृष्टं त्रयोदशगुणोपेतम्॥ तानेवाह—

चिक्खल्ल पाण थंडिल वसही गोरस जनाउलो वेज्जो। ओसह निचयाहिवती पासंडा भिक्ख सज्झाए॥४१॥

यत्र चिक्खल्लः कर्दमो भूयान्न भवति (१), प्राणाश्च द्वीन्द्रियादयो भूयांसो न संमूर्च्छन्ति (२), यत्र च भूयांसि स्थण्डिलानि (३), वसतयश्च द्वित्र्यादयो यत्र प्राप्यन्ते (४), गोरसं च प्रभूतं (५), प्रत्येकभूयोजनसमाकुलः कुलवर्गः (६), वैद्यश्च यत्र विद्यते (७), औषधानि च सुप्रतीतानि (८), निचयाश्च धान्यानामतिप्रभूताः (९), अधिपतिः प्रजानामतीव सुरक्षी वर्तते (१०), पाषण्डाश्च स्तोका विद्यन्ते (११), भिक्षा च सुलभा (१२), स्वाध्यायश्च निर्व्याघातः (१३)। एतदुत्कृष्टं वर्षासु योग्यं क्षेत्रम्॥ साम्प्रतमेतद्गुणाभावे वर्षासु वसतां प्रायश्चित्तमाह—

पाणा थंडिल वसही अहिवति पासंड भिक्ख सज्झाए। लहुया,सेसे लहुओ,केसिंची सव्वहिं लहुगा॥४२॥

यदि यत्र प्राणा अतिबहवो, यदि वा न विद्यन्ते स्थण्डिलानि, वसतयो वा द्वित्र्यादिका न विद्यन्ते, अधिपतिर्वा नास्ति, पाषण्डा वा बहवः, भिक्षा च न सुप्रापा, स्वाध्यायो वा न निर्वहति, तत्र वर्षाकालं करोति तदैतेषु दोषेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः। शेषे चिक्खल्लादिके दोषे प्रत्येकं लघुको मासः। केषांचिदाचार्याणां मतेन पुनः सर्वत्र सर्वेष्वपि दोषेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः॥ सम्प्रति चिक्खिल्ले दोषानभिधित्सुराह—

नीसरण कुच्छणा गार कंटका सिग्ग आयभेदो य। संजमतो पाणादी आगाह निमज्जणादीया॥४३॥

निस्सरणं नाम फेल्हसणं। कुत्सना अङ्गुल्यन्तराणां कोथः गाराः कर्करकाः। कण्टकाश्च स्थूलशूलादयः। सिग्गत्ति देशीपदमेतत् परिश्रम इत्यर्थः। एष आत्मभेद एते आत्मविराधनायै दोषा इत्यर्थः। संयमतः संयमे पुनरयं दोषः प्राणा द्वीन्द्रियादय आदि-

शब्दात् पृथिवीकायादिपरिग्रहः, ते विघ्नन्ते, तथा यदि सुखेनात्र गच्छामीति विचिन्त्य सोदके कर्दमे गच्छति तथा क्वचिदगाधे निमज्जति, आदिशब्दात् पादजङ्घादिक्षोभिताः सकर्दमजलविप्रुष उत्थापयति, ताभिश्च प्राणादिविघातः, सन्मुखागच्छत्पुरुषादिखरण्टनं निजशरीरोपकरणखरण्टनं चेति परिग्रहः ।

धुवणे वि होंति दोसा उप्पीलणादी य बाउसत्तं च। सेहादीणमवण्णा अधोवणे चीरनासो वा ॥४४॥

कर्दमाकुले मार्गे गमनतः कर्दम उपकरणे लगति, तथा चोपकरणस्य धोवनेऽपि, आस्तामधोवने इत्यपि शब्दार्थः, दोषाः । के ते इत्याह—उत्पीडनादय उत्पीडनं प्राणादीनां प्लावनमादिशब्दात् शरीरायासस्वाध्यायविघातादिपरिग्रहः । अपि च वस्त्राणि शरीरं च प्रक्षालयतो बाकुशिकत्वमुपजायते, शरीरोपकरणबकुशीकारणात्, अथ न प्रक्षालयति, तदधोवने शैक्षकादीनामवज्ञासंभवश्चीवरनाशश्च कर्दमेन शटनात् । वाशब्दः समुच्चये (१) ॥ सम्प्रति प्राणसंभवे दोषानाह—

मुइंगविच्छुगादिसु दो दोसा संजमे य सेसेसु । नियमा दोस दुगुंछिय अथंडिल निसग्ग धरणे य॥४५॥

मुइंगा नाम पिपीलिका वृश्चिकादिषु शेषेषु च प्राणेषु बाहुल्येन संभवत्सु द्वौ दोषौ तद्यथा संयमे, चशब्दादात्मनि च, आत्मविराधना संयमविराधना चेत्यर्थः, तत्र वृश्चिकादिभिर्दंशादात्मविराधना, कीटिकादिसत्त्वव्याघाताच्च संयमविराधना (२)॥स्थण्डिलाभावे दोषानाह—नियमेत्यादि स्थण्डिलाभावे अस्थण्डिले जुगुप्सिते वा स्थण्डिले निसर्गे पुरीषप्रश्रवणोत्सर्गे नियमाद् दोषाः संयमविराधनादयः । तत्रास्थण्डिले हरितकायादिव्यापादनात् संयमविराधना, पादादिल्हसनादात्मविराधना, जुगुप्सिते स्थण्डिले प्रवचनविराधना । अथैतद्दोषभयान्न व्युत्सृजति किन्तु धारयति । तत आह, धारणे च दोषा आत्मविघातादयः

तथा च " पुरीषादिधारणे जीवितनाशादिः " " मुत्तनिरोहे चक्खुं वच्चनिरोहे य जीवियं चयति " इत्यादिवचनात् । ग्लानत्वे च चिकित्साकरणतः संयमव्याघातः; (३) ॥ यत्र सङ्कटा वसतिर्यत्र द्वित्र्यादयो वसतयो न लभ्यन्ते तत्र दोषानाह—

वसहीए संकडाए विरल्ल अविरल्लणे भवे दोसा । वाघातेण व अण्णाऽसतीए दोसा उ वच्चंते ॥४६॥

वसतौ सङ्कटायां सत्यामुपधेः विरल्लेति विस्तारणे वा दोषा भवन्ति के ते इति चेदुच्यते;—यदि उपधिस्तीमितो विस्तार्यते ततः सङ्कटत्वादन्यमप्यतीमितमुपधिं तीमयति । अथ न विस्तार्यते तर्हि स कोथमुपयाति,तत्संसर्गतः शरीरस्य च मान्द्यमुपजायते । एकस्याश्च वसतेः कथमपि व्याघाते अन्यस्याश्च अभावे ग्रामान्तरं व्रजनीयं, तत्र च व्रजति संयमात्मप्रवचनविराधना । तथा हि—मार्गे जलहरितकायादिव्यापादनात् संयमविराधना, अगाधे सलिले प्रविशत आत्मविराधना, वसत्यलाभतो वर्षाकालेऽपि वर्ष-प्रपातेनावरुध्यमानान् पथि गच्छतस्तान् दृष्ट्वा लोकः प्रवचनं कुत्सयते, ईदृशा एवैते वर्षास्वपि नाश्रमं क्वचिदपि लभन्ते इति प्रवचन-विराधना (४) ॥ गोरसाभावे दोषानाह—

अतरंतबालवुड्ढा अभाविता चेव गोरसस्स असती । जं पाविहिंत्ति दोसं आहारमएसु पाणेसु ॥४७॥

अतरन्तो नाम असहास्तथा बाला वृद्धाश्च तथा येऽभाविता येषां गोरसव्यतिरेकेण नान्यत्किमपि प्रतिभासते, ते गोरसस्य असति अभावे आहारमयेषु प्राणेषु सत्सु यद् आगाढानागाढपरितापनादिकं दोषं प्राप्स्यन्ति, तन्निमित्तं सर्वमपि प्रायश्चित्तमाचार्यो लप्स्यते,तस्माद्यत्र तदभावस्तत्र न वस्तव्यम् । अत्र पर आह—

नणु भणितो रसच्चाओ, पणीयरसभोयणे य दोसा उ । किं गोरसेण भंते, भण्णइ सुण चोयग इमं तु ॥४८॥

ननु सूत्रे रसानां क्षीरादीनां त्यागो भणितः, "अनशनमूनोदरता, वृत्तेः संक्षेपणं, रसत्यागः" इत्यादिबाह्यतपोव्यावर्णनात्। प्रणीतरसभोजने च दोषाः कामोद्रेकादयः शरीरोपचयादिभावात्, ततः किं भदन्त गोरसेन कर्तव्यम्। सूरिराह–शृणु चोदक! इदं वक्ष्यमाणम् ॥ तदेवाह—

कामं तु रसच्चागो,चतुत्थमंगं तु बाहिरतवस्स। सो पुण सहूण जुज्जति असहूण य सज्ज वावत्ती॥४९॥

काममनुमतमेतत्। रसत्यागश्चतुर्थमङ्गं चतुर्थो भेदो बाह्यतपसः षड्भेदात्मकस्य। केवलं, पुनःशब्दः केवलार्थः, स रसत्यागः सहानां युज्यते संगच्छते। असहानामसमर्थानां रसाभावे सद्यस्तत्कालं व्यापत्तिर्मृत्युः ॥ अन्यच्च—

अगिलाए तवोकम्मं परक्कमे संजतोत्ति इति वुत्तं। तम्हा उ रसच्चाओ न नियमतो होति सव्वस्स॥५०॥

संयतस्तपःकर्म प्रति अग्लान्या पराक्रमेदित्युक्तं भगवता तस्मान्न नियमतः सर्वस्य रसत्यागो भवति।

जस्स उ सरीरजवणा,रते पणीयं न होइ साहुस्स। सो वि य हु भिण्णपिंडं भुंजउ अहवा जह समाही॥५१॥

यस्य साधोः शरीरयापना न प्रणीतं प्रणीतरसमृते भवति, सोऽपि च आसतां पूर्वोक्ता असहा इत्यपिशब्दार्थः। हु निश्चितं भिन्नपिण्डं घृतादिना मिश्रितं गलितपिण्डं भुञ्जीत। अथवा यथासमाधि क्षीरादि भुङ्क्ते केवलं मा गृद्धिर्भूयादिति संपृष्ट-(संमृष्ट)पानकादिना मीलयित्वा क्षीरमापिबेत् (५) ॥ सम्प्रति जनाकुलपदव्याख्यानार्थमाह—

चउभंगो अजणाउलकुलाउले चेव ततियभंगो उ। भोइयमादि जणाउल कुलाउल मडंबमादीसु ॥५२॥

जनाकुल–कुलाकुलयोश्चतुर्भङ्गिका जनाकुलमपि कुलाकुलमपीति प्रथमो भङ्गः, जनाकुलं न कुलाकुलमिति द्वितीयः, न जनाकुलं कुलाकुलमिति तृतीयः, न जनाकुलं नापि कुलाकुलमिति चतुर्थः, प्रथमभङ्गे बहूनि कुलानि बहूनि मानुषाणि। द्वितीयभङ्गे कुलानि स्तोकानि जनास्त्वतिबहवः, कुले कुले भोजिकादिजनानां सहस्रसंख्याया भावात्। तृतीयभङ्गे बहूनि कुलानि जनाः स्तोकाः, गृहे गृहे एकस्य द्वयोर्वा मानुषयोर्भावात्। चतुर्थभङ्गे न बहूनि कुलानि नापि बहवो जनाः; कतिपयकुलानां प्रतिकुलं च स्तोकमानुषाणां भावात्॥ अत्र यौ भङ्गौ ग्राह्यौ तावाह–अजनाकुलेत्यादिना न जनाकुलं कुलाकुलमिति तृतीयो ग्राह्यः एतदनुज्ञानात् प्रथमः सुतरामनुज्ञातो द्रष्टव्यस्तस्योभयगुणोपेतत्वात्। आह च चूर्णिकृत्–"जइ ताव तइओ भंगो। अणुण्णाओ प्रागेव पढमो भंगो अणुण्णातो" इति, शेषौ तु द्वौ भंगौ नानुज्ञातौ कुलानामल्पत्वात्॥ सम्प्रति जनाकुलतां कुलाकुलतां च व्याख्यानयति–भोइय इत्यादि प्रथमभङ्गे द्वितीयभङ्गे च जनाकुलं भोजिकादिभिरतिप्रभूतैर्जनैराकीर्णत्वात् कुलाकुलं मडम्बादिषु स्थानेषु। तथा हि–मडम्बे अष्टादशकुलसहस्राणि, आदिशब्दात्पत्तनादिपरिग्रहः। व्याख्यातं जनाकुलद्वारम् (६)॥ अधुना वैद्यद्वारमौषधद्वारं च युगपदाह—

वेज्जस्स ओसहस्स व, असतीए गिलाणउ जं पावे। वेज्जसगासं नेते आणंते चेव जे दोसा॥५३॥

यदि नाम कोऽपि ग्लानो जायते, तदा वैद्यस्य औषधस्य चासत्यभावे यत् ग्लानो अनागाढागाढपरितापनादि प्राप्नोति तन्निमित्तं सर्वं प्रायश्चित्तमाचार्यः प्राप्नोति। अन्यच्च तादृशे क्षेत्रेऽवतिष्ठमानो वैद्योऽत्र नास्तीति ग्लानेऽन्यस्मिन् ग्रामे वैद्यस्य सकाशं नीयमाने आनीयमाने वा ये दोषा अनागाढमनागाढं वा परितापनं स्तेनैरुपकरणाद्यपहरणं व्याघ्रादिश्वापदैर्भक्षणमित्यादि

तद्धेतुकमपि प्राप्नोति। एवमौषधस्याप्यानयनाय साधुषु ग्रामान्तरे प्रेष्यमाणेषु दोषा वाच्याः (७-८) ॥ अधुना निचयद्वारमधिपतिद्वारं चाह—

नेचइया पुण धन्नं दलन्ति असारअंचितादीसु । अहिवंमि होइ रक्खा, निरंकुसेसुं बहू दोसा ॥ ५४ ॥

निचयेन संचयेनार्थाद् धान्यानां ये व्यवहरन्ति ते नैचयिकास्ते असारा दरिद्रा अश्चिताः पूज्या राजमान्याः पितृपितृव्यादयो वा आदिशब्दादनश्चितादिपरिग्रहस्तेषु क्रयेणान्यथा वा धान्यं ददति । ततः सर्वत्र भिक्षा सुलभोपजायते (९) ॥ तथा अधिपेऽधिपतौ विद्यमाने रक्षा भवति। निरङ्कुशेषु लोकेषु मध्ये पुनर्वसतो बहवो दोषा उपकरणापहारापमानादिलक्षणाः(१०)॥ पाषण्डद्वारमाह—

पासंडभाविएसुं, लभंति ओमाणमो अतिबहूसु ।अवि य विसेसुवलद्धी हवंति कज्जेसु उ सहाया॥५५॥

यदि स्तोकाः पाषण्डास्ततोऽशनादीनि वस्त्राणि भैषजानि चातिसुलभानि भवन्ति अतिबहुषु पुनः पाषण्डेसु सत्सु पाषण्डभावितेभ्यो जनेभ्यो, गाथायां सप्तमी पञ्चम्यर्थे, अपमानं लभन्ते । अपीति संभावने । चः पुनरर्थे । संभाव्यते पुनरियं विशेषोपलब्धिरन्यपाषण्डेभ्योऽतिशयोपलब्धिर्यथा यदन्यत् पाषण्डिनां कल्पते तत्साधूनां न कल्पते । तत एवं लोको भावितः सन् साधूनां कल्पिकं ददाति। तथा कार्येषु च बहुप्रकारेषु शृङ्गानादि(तादि)लक्षणेषु वयमपि पाषण्डा एतेऽपि च पाषण्डा धर्मस्थिता इति कृत्वा सहाया भवन्ति (११) ॥ सम्प्रति भिक्षाद्वारमाह—

नाणतवाण विवड्ढी गच्छस्स य संगया सुलभभिक्खे। न य एसणातो घातो नेव यं ठवगाए भंगो उ॥५६॥

सुलभा भिक्षा यत्र तस्मिन् सुलभभिक्षे ग्रामादौ वसतां ज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य तपसश्चानशनादेर्विशिष्टा वृद्धिर्भवत्याहारोपष्टम्भतः स्वाध्यायस्य तपसश्च कर्तुं शक्यत्वात्तथा गच्छस्य सम्पत् स्फीतताऽतिविशिष्टा भवति। शिष्याणां प्रातीच्छिकानां वाऽनेकेषामागमात् न च एषणाया घातः प्रेरणा, नापि स्थापनाया मासकल्पवर्षाकल्परूपाया अथवा स्थापनाकुलानां भङ्गः प्रेरणा (१२)॥

स्वाध्यायद्वारमाह—

वायंतस्स उ पणगं पणगं पडिच्छतो भवे सुत्तं। एगग्गं बहुमाणो कित्ती य गुणा य सज्झाए ॥५७॥

यत्र स्वाध्यायश्चतुःकालं निर्वहति तत्र वर्षावासः कर्तव्यो यतः स्वाध्यायेऽमी गुणाः सूत्रमाचारादिकं सूत्रतोऽर्थतस्तदुभयतश्च वाचयतः पञ्चकं वक्ष्यमाणं सङ्ग्रहादिकं भवति। यथा च वाचयतः पञ्चकं तथा प्रतीच्छतः श्रोतुरपि पञ्चकं तस्यापि संग्रहादिनिमित्तं श्रुतश्रवणाय प्रवृत्तेः। तथा वाचयतः प्रतीच्छतश्चैकाग्र्यं श्रुतैकपरतोपजायते, सा च विस्रोतसिकावारिका भवति। तथा बहुमानो भक्तिः श्रुतस्य तीर्थकरस्य च कृतो भवति । कीर्तिश्च अवदाता सकलधरामण्डलव्यापिनी यथा भगवतः आर्यवैरस्येति ॥ अधुना पञ्चकं व्याख्यानयति—

संगहुवग्गह निज्जर सुयपज्जवजायमव्ववच्छित्ती । पणगमिणं पुव्वुत्तं जे चायहितोपलंभादी ॥५८॥

यत्पञ्चकं पूर्वमुक्तं तदिदं तद्यथा—सङ्ग्रह उपग्रहो निर्जरा श्रुतपर्यवजातमव्यवच्छित्तिश्च । तत्र संग्रहः शिष्यादेस्तथा च श्रुते शिष्यादयः संगृह्यन्ते । उपग्रह उपष्टम्भः स च श्रुतज्ञानादिप्रदानतः । निर्जरा ज्ञानावरणादिकर्मविनिर्जरणं । श्रुतपर्यवजातं प्रभूता प्रभूततरा श्रुतज्ञानपर्यायवृद्धिः। अव्यवच्छित्तिस्तीर्थस्य। ये चात्महितोपलंभादय आत्महितोपलंभः परहितोपलंभः उभयहितोपलंभः एकाग्र्यं बहुमानं चेति तद्वा पञ्चकं प्रतिपत्तव्यम् (१३) ॥

एवं ठियाण पालो आयरिओ सेस मासियं लहुयं । कप्पट्ठिनीलकेसी आयसमुत्था परे उभए ॥५९॥

एवं त्रयोदशदोषविमुक्ते त्रयोदशभिर्गुणैरुपेते क्षेत्रे कारणवशतः त्रयाणां वर्षासु स्थितानां द्वयोर्भिक्षार्थं विनिर्गमे तृतीयः पश्चात्पालो वसतिपालः आचार्यः स्थापनीयः । अथान्यं स्थापयति तत आह—शेषे आचार्यव्यतिरिक्ते वसतिपाले स्थाप्यमाने प्रायश्चित्तं मासिकं लघु । तथा यदि तरुणं श्रमणं वसतिपालं पश्चात् स्थापयति, तत इमे स्वलिङ्गासेवनादिका दोषास्तद्यथा—आत्मसमुत्थाः परे परसमुत्था उभयस्मिन् उभयसमुत्थाः। कस्या इवेत्याह—कप्पट्ठिनीलकेसीति कल्पस्थिता बालिका नीलकेशी कृष्णकेशी तरुणीत्यर्थः, ततो विशेषणसमासः,तस्या इव, विभक्तिलोप इवलोपश्च प्राकृतत्वात् । इयमत्र भावना—तरुणी बालिका तरुणानां महतां च प्रार्थनीया भवति । एवं तरुणोऽपि तरुणीनां महतीनां च प्रार्थनीयस्ततस्तस्मिन् पश्चात्स्थाप्यमाने स्वलिङ्गपरलिङ्गगृहिलिङ्गासेवनविषया आत्मसमुत्थाः परसमुत्थाः उभयसमुत्थाश्च मैथुनदोषाः संभवन्ति । एतदेवाह—

तरुणे वसहीपाले कप्पठिसलिंगमादि आउभया । दोसा उ पसज्जंती अकप्पिए दोसिमे अण्णे ॥६० ॥

तरुणे वसतिपाले सति कप्पट्ठित्ति तरुण्याः बालिकाया इव स्वलिङ्गादिकाः स्वलिङ्गासेवनगृहिलिङ्गासेवनरूपा आ उभया इति आत्मसमुत्था उभयसमुत्था उपलक्षणमेतत् परसमुत्थाश्च दोषास्तस्य प्रसजन्ति अकल्पिके च बालादाविमे दोषास्तानेवाह—

बलि धम्मकहा किड्डा पमज्जणा वरिसणा य पाहुडिया। खंधार अगणि, भंगे मालवतेणा, य णाती य ६१

साधवः कदाचित्कारणवशतः सप्राभृतिकायां वसतौ स्थिता भवेयुः, तत्र यदि बालादिर्वसतिपालः क्रियते तदा बलिदोषः । तथा हि—तत्र बलिकारकाः स्वभावेन वा गच्छेयुः कैतवेन वा, तत्रापि ये कैतवेन ते प्रथमत एवोपकरणहरणबुद्ध्या, ये तु

स्वभावतस्ते नोपकरणहरणनिमित्तमागच्छान्ति । किन्त्वागतानां बलिं कुर्वतां बालमेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते । ततोऽपहरन्ति। अथवा बलौ विक्षिप्यमाणे उपकरणं कूरेण खरण्ट्यते । ततो बालो जल्पति बहिरुपकरणं निष्काशयामि । एवमुक्त्वा सकलमप्युपकरणमादाय बहिर्निर्गतस्तावदभ्यन्तरे ते उपधिमपहरान्ति। ये तु कैतवेन समागच्छन्ति ते उपधिमपहर्तुकामा ब्रुवते–क्षुल्लक ! बलिरेष समागच्छाति ततस्त्वं बहिर्निर्गच्छ । एवं तं बालं बहिर्निष्काश्योपधिमपहरान्ति। अथवा ब्रूयुरिदं वयं बलिं करिष्यामस्ततस्त्वं बहिस्तिष्ठान्यथा कूरेण खरण्टना भविष्यति । एवमुक्ते बहिर्निर्गते बाले उपधिमपहरान्ति । अथवेदमाचक्षते, उपधिमभ्यन्तराद् बहिरपनय यावद्बलिं वयं विदध्महे । स च बालस्तत्कार्यमजानानः समस्तमुपकरणमेकवारं ग्रहीतुमशक्नुवन् स्तोकं गृहीत्वा बहिः संस्थाप्य यावदन्यस्य ग्रहणाय मध्ये प्रविशति तावत्ते धूर्ता अपहरन्ति ॥ **धम्मकहत्ति** धर्मकथाश्रवणाय केचित्स्वभावत आगच्छेयुरपरे कैतवेन समागत्य चेद् ब्रुवते–कथय क्षुल्लकास्माकं धर्मकथां, स च तत्त्वमजानानः कथामारभते । ततः कथाप्रमत्ते केचित्तथैवोपविष्टाः शृण्वंत्यपरे तूपधिमपहरन्ति ॥ **किड्डुत्ति** क्रीडानिमित्तमपि केचित् स्वभावतः समागच्छन्त्यपरे कैतवेन । तेषु च समागतेषु स बालकः स्वयं वा क्रीडति,तान् वा क्रीडतः पश्यति ततः क्रीडया व्याक्षिप्तस्य सतोऽपहरन्ति॥ **पमज्जणा वरिसणा यत्ति।** य एव बलावुक्तो गमः स एव प्रमार्जने आवर्षणे च वेदितव्यः ॥ **पाहुडिया** इति प्राभृतिका भिक्षा अर्चनिका च। तत्र केचित् कैतवेन स्वभावेन वा वदन्ति, क्षुल्लक ! गृहाण भिक्षाम्,अथवा बहिर्निर्याहि यावद्वयमर्चनिकां कुर्मस्ततो यावद्भिक्षार्थं याति बहिर्वा निर्गच्छति तावदपहरन्ति ॥ **खन्धारत्ति** अपरे कैतवेन स्वभावेन वा वदेयुर्यथा एष राज्ञा सह स्कन्धावारः समागच्छति । तत्र यदि स्वभावेन ततो नश्यति, स नश्यन् बालस्तैरपह्रियते। कैतवेन समागच्छंतो ब्रुवते, क्षुल्लक ! पलायस्व, स्कन्धावारः समागच्छति, ततः स नश्यति। इतरे अपहरन्ति ॥ **अगणित्ति,** प्रदीपनं लग्नं परतः स्वभावेन श्रुत्वा स्वयं वावलोक्य स बालक उपधिलोभाद्वा स्वयं वसतेर्बहिर्न

निर्गच्छति नापि किञ्चिदुपकरणं निष्काशयति। ततस्तस्य बालकस्योपकरणस्य च विनाशः, यदि उपकरणनिष्काशनाय मध्ये प्रविष्टो, गुप्तः सन्, स बालको दह्येत, कैतवेन वा केचित् ब्रूयुर्मन्दभाग्य! नश्य प्रदीपनकं लग्नं वर्तते। एवमुक्ते स उपकरणं बहिर्निष्काशयितुमारभते ततोऽपहरन्ति॥ **भङ्गे मालवतेणत्ति** मालवा म्लेच्छविशेषाः शरीरापहारिणः, स्तेना उपकरणापहारिणस्तैर्भङ्गे स बालको भयतो जनेन सार्धं नश्यति, न च सारमुपधिं गृह्णाति। यदि वा उपधिप्रतिबद्धः सन् स वसतावेव तिष्ठेत्, ततः स मालवैरपह्रियते स्तेनैर्वा उपकरणमिति। अथवा केचित् कैतवेन ब्रूयुर्मालवाः स्तेना वा क्षुल्लक! समापतितास्तस्मात् पलायस्व जनेन सार्धमिति, एवमुक्ते स बालकस्तत्त्वमजानानो नश्यति, इतरे उपकरणमपहरन्ति॥ **नातित्ति** ज्ञातयः स्वजनास्ते समागतास्तैरेकाकी दृष्टस्ततो नीयते, अन्ये वोपधिमपहरन्ति। अथवाऽन्येन केनचित् आगच्छन्तो दृष्टाः तेन कथितं क्षुल्लक! तव ज्ञातयः समागच्छन्ति। ततः स पलायते इतरश्चोपकरणमपहरति। अथवा कोऽपि धूर्तः कैतवेन ब्रूयात्, क्षुल्लक! क्व ते निजकाः, क्षुल्लकः प्राह—अमुके ग्रामे नगरे वा, सोऽन्यस्मै कथयति, ततस्तेषां सजातीनां नामचिह्नान्यवगम्य तस्य क्षुल्लकस्य समीपमागत्य भणति—अमुकस्य त्वं निजकः। क्षुल्लकः प्राह—कथं त्वं जानासि। ततः स तन्मातापित्रादीनां नामवर्णादि कथयति। ततः क्षुल्लकस्य प्रत्यय उपजायते, ततो वक्ति सत्यमहं तेषां निजकः। ततो धूर्तो ब्रूते—आगतास्तव निमित्तं, मया अमुकप्रदेशे दृष्टा इति, ततः स पलायते, इतरे हरन्त्युपकरणम्। एवं यथा बालेऽकल्पिके दोषास्तथा अव्यक्ते निद्राप्रमत्ते कथाप्रमत्ते वा कल्पिके वेदितव्याः।

तम्हा पालेइ गुरू पुव्वं काउं सरीरचिंतं तु। इहरा आउवहीणं विराहणा धरंतमधरंते॥ ६२॥

यतस्तरुणे बालकादौ वाऽकल्पिके वसतिपाले स्थितेऽनन्तरोक्ता दोषा आचार्ये तु न भवन्ति, तस्माद्गुरुराचार्यो वसतिं

पालयति, कथमिति चेदत आह—पूर्वं शरीरचिन्तां कृत्वा संज्ञाभूमिं गत्वा इत्यर्थः, अथ शरीरचिन्तां न करोति ततः प्रायश्चित्तं मासलघु, इमे च दोषाः । 'इहरा उ' इत्यादि, इतरथा शरीरचिन्ताया अकरणे यदि संज्ञां धारयति तत आत्मविराधना मरणस्य ग्लानत्वस्य चावश्यं तन्निरोधे भावात् । अथ न धारयति किन्तु मात्रके व्युत्सृजति ततः श्राद्धादीनामागतानां गन्धागमन उड्डाहः । अथ बहिर्याति च तत्रोपधेर्विराधना तस्करापहाररूपा ये चैकाकिनो दोषास्ते च भवन्ति ॥ एष संस्तरणे विधिरुक्तोऽसंस्तरणे पुनराचार्यो वसतिं प्रलोकमानस्तस्मिन्नेव पाटके प्रत्यासन्नेषु गृहेषु भिक्षार्थं हिण्डते । तथा चाह—

जइ संघाडो तिण्ह वि पज्जत्ताणेइ तो गुरू न नीति । अह नवि आणे ताहे वसहिआलोगहिंडणया ॥६३॥

यदि सङ्घाटकः साधुयुग्मं त्रयाणामपिआत्मद्विकस्य गुरोश्चेत्यर्थः पर्याप्तं परिपूर्णमानयति ततो गुरुर्भिक्षार्थं न न्येति निर्गच्छति । अथ नैव त्रयाणां पर्याप्तमानयत्यलाभादशक्तेर्वा, तदा वसतेरालोको यथा भवत्येवमाचार्यस्य प्रत्यासन्नेषु गृहेषु हिण्डनम् ॥ कियत्पुनस्तत्र गृह्णातीति चेदत आह—

आसण्णेसुं गेण्हइ जत्तियमेत्तेण होइ पज्जत्तं । जावइए य ऊणं इयराणीयं तु तं गेण्हे ॥ ६४ ॥

तस्मिन्नेव पाटके प्रत्यासन्नेषु गृहेषु गृह्णाति तावन्मात्रं यावन्मात्रेण पर्याप्तं परिपूर्णं भवति । अथ तावन्न लभ्यते तर्हि यावता ऊनं तत् तावत् इतराभ्यामानीतं गृह्णाति । न च त्रयोऽपि परिपूर्णं भुञ्जते किं त्वल्पं, तथा चाह—

सव्वे वप्पाहारा भवंति गेलण्णमादिदोसभया । एवं जयंति तहियं वासावासे वसंता उ ॥६५॥

ग्लान्यादिदोषभयात्सर्वेऽपि तेऽल्पाहारा भवन्ति । एवं तत्र वर्षावासे वर्षायोग्ये क्षेत्रे वसन्तो यतन्ते ॥

से गामंसि वा (जहा १–३४) संनिवेसंसि वा बहूणं आयरियउवज्झायाणं अप्पबिइयाणं बहूणं गणावच्छेइयाणं अप्पतइयाणं कप्पइ हेमन्तगिम्हासु चरिए अन्नमन्नं निस्साए ॥ ९ ॥ से गामंसि वा (जहा १–३४) संनिवेसंसि वा बहूणं आयरियउवज्झायाणं अप्पतइयाणं बहूणं गणावच्छेइयाणं अप्पचउत्थाणं कप्पइ वासावासं वत्थए अन्नमन्नं निस्साए ॥ १० ॥ अस्य सूत्रसंबंधमभिधित्सुराह ॥

इति पत्तेया सुत्ता पिंडगसुत्ता इमे पुण गुरूणं। दुप्पभिई तप्पभिई बहुत्तमिह मग्गणा खेत्ते ॥ ६६॥

इत्येवमुपदर्शितेन प्रकारेणाष्टौ प्रत्येकानि प्रत्येकभावीनि सूत्राण्युक्तानि, प्रत्येकानन्तरं च समुदाय इतीमे पुनर्द्वे वक्ष्यमाणे पिण्डकसूत्रे, केषां पिण्डक इत्याह–गुरूणामाचार्यादीनां, आचार्यादिसमुदायविषये इत्यर्थः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य (सू. ९) व्याख्या–सेशब्दोऽथशब्दार्थः, अथ ग्रामे वा यावत्करणात् 'नगरंसि वा पट्टणंसि वा मडंबंसि वा' इत्यादिपरिग्रहः, सन्निवेशे वा बहूनां द्वित्रिप्रभृतीनामाचार्योपाध्यायानामात्मद्वितीयानां बहूनां द्वित्रिप्रभृतीनां गणावच्छेदकानामात्मतृतीयानां हेमन्तग्रीष्मयोश्चरितुं कल्पते, अन्योन्यनिश्रया परस्परोपसम्पदा। अथ ग्रामे वा यावत् सन्निवेशे वा बहूनामाचार्योपाध्यायानामात्मतृतीयानां बहूनां गणावच्छेदकानामात्मचतुर्थानां च वर्षावासं वस्तुं कल्पते, अन्योन्यनिश्रयेत्येष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ अत्र बहुत्वव्याख्यानार्थमाह–'दुप्पभिइ' इत्यादि द्विप्रभृति त्रिप्रभृति वा, अत्र बहुत्वमवगन्तव्यम्। किमर्थमिदं सूत्रमिति चेदुच्यते–इह मार्गणा क्षेत्रे कर्तव्येत्येतदर्थं एकस्मिन् क्षेत्रे च स्थितानां कस्य क्षेत्रमाभवति कस्य नेति चिन्तायां ये परस्परनिश्रया समाप्तकल्पा वर्तन्ते, तेषामाभवत्यन्येषां नेत्येवमर्थमित्यर्थः ॥ एतदेवाक्षेपपुरस्सरमाह—

हेट्ठा दोण्ह विहारो, भणितो किं पुण इयाणि बहुयाणं। एगविखत्तठियाणं तु, मग्गणा खेत्त अक्खेत्ते॥६७॥

ऋतुबद्धे काले द्वयोर्विहारोऽधस्तात्पूर्वं द्वितीयसूत्रे, उपलक्षणमेतत्, वर्षासु षष्ठसूत्रेण त्रयाणां, ततस्तेनैवेदं गतार्थं, किमर्थं पुनरिदानीं बहुकानामाचार्यादीनां सूत्रम् ?। सूरिराह—एकक्षेत्रस्थितानां मार्गणा कर्त्तव्या कस्य क्षेत्रं भवति, कस्याक्षेत्रं कस्य नाभवति क्षेत्रमित्यर्थः,तत्र परस्परोपसम्पदा समाप्तकल्पभूतानां भवत्यन्येषां न भवत्येवमर्थम्।। तथा चैतदेव निर्युक्तिकृत्सविस्तरमाह—

उउबद्धे समत्ताणं उग्गहो एगदुगपिंडियाणं पि। साहारणपत्तेगे संकमाति पडिच्छए पुच्छा ॥६८॥

पञ्च जनाः समाप्तकल्पाः, ऊना असमाप्तकल्पाः; ऋतुबद्धे काले बहूनामाचार्याणां परस्परोपसम्पदा समाप्तकल्पानामेकद्विकपिण्डितानामपि। पञ्चाप्येककाः सन्तः पिण्डिता एकपिण्डिताः, अथवा द्विकेन वर्गद्वयेन, एक एकाकी एकश्चतुर्वर्गः, अथवा एको द्विवर्गोऽपरस्त्रिवर्ग इत्येवंरूपेण पिण्डिता द्विकपिण्डिताः तेषामेकद्विकपिण्डितानामपिशब्दात्त्रिवर्गपिण्डितानां चतुर्वर्गपिण्डितानामपि।तत्र त्रिवर्गपिण्डिता द्वावेकाकिनावेकस्त्रिवर्गः,चतुर्वर्गपिण्डितास्त्रय एकाकिन एको द्विवर्गः,अवग्रह आभवति न शेषाणामसमाप्तकल्पस्थितानाम्। यदि पुनर्द्वौ गच्छौ समाप्तकल्पावेकत्र क्षेत्रे समकं स्थितौ स्याताम्, तदा तत्क्षेत्रमाभवति द्वयोरपि द्वयोः साधारणम्। तच्च साधारणं क्षेत्रं तेषां समाप्तकल्पतया प्रत्येकं स्थितानां मध्ये ये सूत्रार्थनिमित्तं यानुपसम्पद्यंते तत उत्तीर्य तेषामुपसम्पाद्विषयाणामाभाव्यतया संक्रामति, तथा चाह—साधारणं क्षेत्रं प्रत्येकं व्यवस्थितमपि प्रतीच्छके प्रतीच्छकादुत्तीर्य तेषां संक्रामति। ते हि प्रतीच्छकास्तन्निश्रामुपपन्नास्ततस्तेषां क्षेत्रमितरेषां सङ्क्रामति। अथ प्रतीच्छका नोपसम्पद्यन्ते, केवलं 'पुच्छात्ति' पृच्छामात्रं सूत्रार्थविषयः क्रियते। तदा 'पुच्छाहित्ति' इत्यादिना मार्गणा कर्तव्या ॥ अत्रैव विशेषमाह—

अप्पबितियप्पतईय ट्ठियाण खेत्तेसु दोसु दोण्हं तु। उउबद्धे होइ खेत्तं, गमणागमणं जतो अत्थि ॥६९॥

एकस्मिन् क्षेत्रे एक आचार्य उपाध्यायो वा आत्मद्वितीयः स्थितोऽपरस्मिन् क्षेत्रेऽपर आचार्य उपाध्यायो गणावच्छेदको वा (वात्म) तृतीयस्थितः, केवलं परस्परमुपसंपदा, ततस्तयोर्द्वयोः क्षेत्रयोरात्मद्वितीयात्मतृतीयस्थितयोर्ऋतुबद्धे काले तदुभयमपि क्षेत्रमाभाव्यं भवति कुत इत्याह—गमनागमनं यतः परस्परमस्ति परस्परोपसम्पन्नत्वादतः समाप्तकल्पतया भवत्याभाव्यमिति ॥ सम्प्रति यैः कारणैरुपसम्पद्यते तान्याह—

खेत्तनिमित्तं सुहदुक्खतो व सुत्तत्थकारणे वावि ॥ असमत्ते उवसंपय संमत्ते सुहदुक्खयं मोत्तुं ॥ ७० ॥

असमाप्तस्यासमाप्तकल्पस्योपसम्पद्भवति क्षेत्रनिमित्तं सुखदुःखहेतोर्वा सूत्रार्थकारणाद्वा। किमुक्तं भवति। अन्यत् तादृशं क्षेत्रं न विद्यते, यदि वा असमाप्तकल्पतया विहरतां दुःखं, समाप्तकल्पतया विहरतां सुखमिति सुखदुःखहेतोः, अथवा सूत्रार्थकारणाद्वा, असमाप्तकल्पा अन्यं गच्छमुपसंपद्यन्ते इति। समाप्ते समाप्तकल्पस्य पुनरुपसंपदि, सुखदुःखतां मुक्त्वा, शेषाणि कारणानि द्रष्टव्यानि, समाप्तकल्पा अन्यक्षेत्रं तादृशं नास्तीति क्षेत्रनिमित्तं सूत्रनिमित्तं तदुभयनिमित्तं वान्यत् गच्छान्तरमुपसंपद्यंते, न सुखदुःखहेतोः, समाप्तकल्पतया तेषां विहरणे दुःखाभावादिति भावः ॥ अथ ते कथमेकाकिनोऽसमाप्ता वा जाता इत्यत आह—

पडिभग्गेसु मएसु व असिवादीकारणेसु फिडिया वा ॥ एएण तु एगागी असमत्ता वा भवे थेरा ॥७१॥

शेषेषु साधुषु व्रतात्प्रतिभग्नेषु मृतेषु वा, अथवा, अशिवादिभिः कारणैः स्फिटिताः परस्परं वित्रुटिताः, एतेन स्थविरा एकाकिनोऽसमाप्ता वा भवेयुः ॥ साम्प्रतमेगदुगपिंडियाणं पि(६८), इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

एगदुगपिंडिया वि हु लभंति अण्णोण्णनिस्सिया खेत्तं। असमत्ता बहुया वि हु न लभंति अणिस्सिया खेत्तं ७२

एककाः पिण्डिता एकपिण्डिताः, द्विकेन वर्गद्वयेन पिण्डिताः, अपिशब्दात्त्रिकपिण्डिताश्चतुष्कपिण्डिताश्च । अमीषां भावना प्रागेवोक्ता, हु निश्चितम्, अन्योन्यनिश्रिताः परस्परमुपसम्पन्ना लभन्ते क्षेत्रं, ये पुनः असमाप्ताः परस्परोपसम्पद्ग्रहणाभावतोऽसमाप्तकल्पास्तिष्ठन्ति, ते परस्परमनिश्रिताः, निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति न्यायादत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः । परस्परमनिश्रितत्वात् बहुका अपि सन्तो हु निश्चितं न लभन्ते क्षेत्रं, समाप्तकल्पानामेव क्षेत्रस्याभावना, तथापूर्वाचार्यकृतस्थितिः॥

जइ पुण समत्तकप्पो दुहा ठितो तत्थ होज्ज चउरन्ने। चउरो वि अप्पभूते लभंति, दो ते इतरनिस्सा ॥७३॥

यदि पुनः समाप्तकल्पः पञ्चजनात्मको वसतेः सङ्कटतादोषेणैकस्मिन् क्षेत्रे द्विधा स्थितः, एकस्यां वसतौ द्वौ जनावपरस्यां त्रयस्तथास्मिन् क्षेत्रेऽन्यस्यां वसतावन्ये चत्वारो जनाः स्थिता भवेयुः, तथापि चत्वारोऽपि, तस्य क्षेत्रस्याप्रभवो, न तेषां तत् क्षेत्रमाभाव्यं भवति । यौ पुनर्द्वौ तौ तत्क्षेत्रं लभेते ॥ कुत इत्याह—इतरनिश्रौ, अत्रापि हेतौ प्रथमा, यतस्तावितरत्रयानिश्रावतः समाप्तकल्पत्वाल्लभंते ॥ अथ कस्मादसमाप्तकल्पानामेकाकिनां चाभाव्यं क्षेत्रं न भवति, तत आह—

एगागिस्स उ दोसा असमत्ताणं च तेण थेरेहिं। एस ठविया उ मेरा इति वि हु मा होज्ज एगागी ॥७४॥

यत एकाकिनः सतोऽसमाप्तानां चासमाप्तकल्पानां च दोषा भूयांसस्तेन कारणेन स्थविरैरेषा मर्यादा स्थापिता इत्यपि खलु कारणात् क्षेत्रानाभवनलक्षणात् एकाकिनोऽसमाप्तकल्पा वा मा भूवन्निति । सम्प्रति साहरणपत्तेगे (६८) इत्यादि व्याख्यानयति—

दोमादि ठिया साहारणम्मि सुत्तत्थकारणा एक्के। जति तं उवसंपज्जे, पुव्वठिया वि संकंतं ॥७५॥

द्व्यादयो द्विप्रभृतयो गच्छाः समाप्तकल्पाः समकमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितास्तेषां तत् क्षेत्रमाभाव्यतया साधारणम्, तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे स्थिताः सन्तो यदि तमेकं गच्छमन्ये सूत्रार्थकारणादुपसम्पद्यंते, अथवा ये पूर्वं समाप्तकल्पतया स्थितास्तेषामाभवति तत्क्षेत्रं, न पश्चादागतानां समाप्तकल्पानामपि, परं ते पूर्वस्थिता अपि यदि पश्चादागतं गच्छं सूत्रार्थकारणादुपसम्पद्यन्ते, तर्हि यस्य समीपमुपसम्पद्यन्ते तस्य तत्क्षेत्रं संक्रान्तं तस्य तदा भवति, नान्येषामिति भावः । ते हि तस्य प्रतीच्छकीभूताः, तेन तेषां क्षेत्रमितरस्य संक्रामतीति ॥ अथ नोपसम्पद्यंते किन्तु सूत्रमर्थं वा पृच्छन्ति, तत्राह—

पुच्छाहि तीहि दिवसं, सत्तहि पुच्छाहि मासियं हराति। अवखेत्तुवस्सए पुच्छमाणे दूरावलिय मासो ॥७६॥

तिसृभिः पृच्छाभिः कृताभिः पृच्छ्यमानः परिपूर्णं दिवसं यावत्क्षेत्रगतं सचित्तादि हरति गृह्णाति, त्रिपृच्छादानतस्तस्य क्षेत्रस्यैकं दिवसं यावत्तदाभवनात्, सप्तभिः पृच्छाभिर्मासिकं हरति, किमुक्तं भवति ? सप्तपृच्छासु कृतासु पृच्छ्यमानः परिपूर्णमासं यावत्तत् क्षेत्रगतं सचित्तादिं लभते मासं यावत्तस्य क्षेत्रस्य तदाभवनादिति। 'अवखेत्तुवस्सए' इति अक्षेत्रे स्थितानामुपाश्रये उपाश्रयविशेषा मार्गणा कर्तव्या, सा चाग्रे करिष्यते । तथा यदि पृच्छ्यमान आत्मीयमुपाश्रयं, दूरमुपलक्षणमेतत् आसन्नं वा, आवलिकाप्रविष्टमुपलक्षणमेतत् , मण्डालिकं वा पुष्पावकीर्णं वा कथयति, तदा तस्मिन् प्रायश्चित्तं मासो लघुकस्तं च पृच्छन्तं न लभंत एष संक्षेपार्थो व्यासार्थोऽग्रे कथयिष्यते ॥ अक्षेत्रे उपाश्रयस्य मार्गणा कर्तव्येत्युक्तं तत्र तावदक्षेत्रमाह—

ण्हाणाणुजाण अद्धाणसीसए कुलगणे चउक्के य । गामाइवाणमंतरमहे य उज्जाणमादीसु ॥ ७७ ॥
इंदक्कील मणोग्गाहो जत्थ राया जहिं व पंच इमे । अमच्च पुरोहिय सेठी सेणावइ सत्थवाहो य ॥७८॥

स्नानमर्हतः प्रतिमानां तन्निमित्तमेकत्रमिलितानां, अनुयानं रथयात्रा तन्निमित्तं मिलितानां, अथवा अध्वशीर्षकं यतः परं समुदायेन सार्थेन सह गन्तव्यं सम्यग् मार्गावहनात् तत्र मिलितानां, कुलत्ति कुलसमवायमिलितानां, गणत्ति गणसमवायमिलितानां चतुष्कं सङ्घः तत्समवायमिलितानां, गामाइ इत्यादि ग्राममहे वा, आदिशब्दान्नगरादिमहे वा, वानमन्तरमहे वा उद्यानमहे वा आदिशब्दात्तडागादिमहेषु वा, इन्द्रकीलकमहे वा, यत्र च सकलजनमनोग्राहो राजा, यत्र वा इमे अमात्यपुरोहितश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहाः पश्च गता वर्तन्ते । तत्र कथमपि गताः समकं स्थिताः तर्हि साधारणवसतिः, । अथ विषमं स्थितास्तर्हि ये पूर्वं स्थितास्तेषां वसतिराभवति नेतरेषां पश्चादागतानां । तस्यां च वसतौ यः शिष्यः शिष्यतया उपतिष्ठाति तं वसतिस्वामिनो लभन्ते नेतरे ॥ 'पुच्छमाणे दूरावलिय मासो' (७६) इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

पुप्फावकिण्ण मंडलियावलिय उवस्सया भवे तिविहा। जो अब्भासे तस्स उ दूरे कहंतो न लभे मासो ॥७९॥

क्वचिद् ग्रामे नगरे वा साधवः पृथग् उपाश्रये स्थिताः ते चोपाश्रयाः त्रिविधा भवेयुः—पुष्पावकीर्णकाः, मण्डालिकाबद्धा आवालिकास्थिता वा स्थापना—

एतेषामुपाश्रयाणां मध्ये कुतश्चिदेकतरस्मादुपाश्रयाद्विचारादिनिमित्तं कोऽपि निर्गतस्तं दृष्ट्वा कोऽपि प्रव्राजिषुः पृच्छेत् । यथा कुत्र साधूनां वसतिरिति। स ब्रूते—किं कारणं त्वं पृच्छसि ? । शिष्यः प्राह—प्रव्रजिष्यामीति। तत्र यदि स एवं पृष्टः सन् 'दूरे कहन्तो न लभे मासो' इति आत्मीयमुपाश्रयं दूरमासन्नं वा कथयति तर्हि तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासो, न च तं शिष्यं लभते, कस्य पुनः स आभवतीति चेत् तत आह—योऽभ्यासे तस्य, किमुक्तं भवति तस्मादवकाशात् यस्य प्रत्यासन्नतर उपाश्रयस्तस्याभवति ॥

किह पुण साहेयव्वा उद्दिसियव्वा जहक्कमं सव्वे ।अह पुच्छइ संविग्गे तत्थ व सव्वे व अद्धा वा ॥८०॥

कथं पुनः कथयितव्या उपाश्रयाः । सूरिराह– उद्देष्टव्या यथाक्रमं सर्वे यथा अमुकस्यामुकप्रदेशे । एवं कथिते यत्र व्रजति तस्य स आभवति । अथ स पृच्छति संविग्नान् बहुश्रुततरान् तपस्वितरांश्चेत्यर्थः । तत्र यथाभावमाख्यातव्यं, वितथाख्याने मासलघु, न च स तं लभते । किन्तु ये तपस्वितरा बहुश्रुततराश्च तेषां स आभवति । अथ सर्वे अर्धा वा संविग्नास्ततस्तथैवाख्याने यत्र स व्रजति तस्य स आभवति, न शेषस्येति । एतदेव सविशेषमाह—

मुत्तूण असंविग्गे जे जहियं ते साहती सव्वे। सिट्ठम्मि जेसि पासं, गच्छति तेसिं न अन्नेसिं ॥८१॥

इह ये पार्श्वस्थादयोऽसंविग्नास्ते यदि पृच्छ्यन्ते, तदा ते न कथनीयास्तान् मुक्त्वा शेषेषु पृष्टेषु ये यत्र विद्यन्ते तान् तत्र सर्वान् कथयति । शिष्टे च कथिते च सति येषां पार्श्वं गच्छति तेषामाभवति नान्येषाम् ॥

नियल्लगाणं व भया हिरिवित्ति यसंजमाहिगारे वा । एमेव देसरज्जे गामेसु व पुच्छकहणं तु ॥८२॥

इह कोऽपि तस्मिन् ग्रामे नगरे देशे राज्ये वा न प्रव्रजति, किं कारणमिति चेदुच्यते, निजकानां स्वज्ञातीयानां भयात्, मा निजका उत्प्रव्राजयेयुः, प्रव्रजन्तं वा मा रुन्ध्युरिति । यदि वा तेषां निजकानां समक्षं लज्जते, ततो हीनो, वाऽथवाऽसंयमाधिकारः असंयमाधिकरणं तद् ग्रामादि अप्कायादिप्रचुरत्वात् । ततोऽन्यद् ग्रामादिकं गन्तुमनास्तथैव विचारादिगतं पृच्छेत् , यथा कस्मिन् ग्रामे नगरे देशे राज्ये वा साधव एवमन्यस्मिन् देशे राज्ये ग्रामेषु वा पृच्छायामेवं पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण यथाभावं कथनं कर्तव्यं । किमुक्तं भवति–यथा त्रिविधेषूपाश्रयेषु आसन्नदूरतपस्विबहुश्रुतानां पृच्छायां व्याकरणमनाभाव्यमाभाव्यं च वर्णितं

तथात्रापि द्रष्टव्यम् । तद्यथा यद् यथा ग्रामादिकं पृष्टं तत्तथा कथनीयं वितथाख्याने तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु । तत्र च गतो येषां समीपमुपगच्छति स तेषामाभवति नान्येषामिति ॥

अहवा वि अण्णदेसं संपट्ठियगं तगं मुणेऊण । माया-नियडि-पहाणो, विप्परिणामो इमेहिं तु ॥८३॥

अथवेति प्रकारान्तरे । तच्च प्रकारान्तरं विपरिणामविषयं वक्ष्यमाणरीत्या द्रष्टव्यं विचारादिविनिर्गतं साधुं दृष्ट्वा कोऽपि परेण आदरेण वन्दते, तं च तथा वन्दमानं पृच्छति कुतस्त्वं ? कुत्र वा सम्प्रस्थित इति स प्राह—अमुकं देशं सम्प्रस्थितस्तत्र गत्वा प्रव्रजिष्यामि । तत एवमन्यदेशं सम्प्रस्थितं तं ज्ञात्वा, माया परवञ्चनाभिप्रायो निकृतिराकारवचनाच्छादनं यथा कूटाख्यातृत्वेन नंक्ष्यते, मायानिकृती प्रधाने यस्य स तथा, एभिर्वक्ष्यमाणैश्चैत्यादिभिर्विपरिणामयति॥तान्येव विपरिणामस्थानानि चैत्यादीनि दर्शयति—

चेइय साहू वसही, वेज्जा व न संति तम्मि देसम्मि ।पडिणीय सण्णि साणी, वियारक्खेत्ता अहिगमग्गो॥८४॥

यत्र त्वया गन्तव्यं तस्मिन् देशे चैत्यानि, (१) यदि वा साधवो, (२) ऽथवा वसतयो, (३) यद्वा वैद्या । (४) न सन्ति; तथा बहवस्तत्र प्रत्यनीकाः; (५) न च दानादिप्रधानानि संज्ञिकुलानि, (६) श्वानः प्रभूता, (७) न च तत्र विचारभूमिः, (८) सर्वत्र पानीयाकुलत्वात्, नापि तत्र विहारयोग्यानि क्षेत्राणि, अधिकश्च भूयान्मार्गः पन्था, (९) एतैः प्रकारैर्विपरिणामयति ॥

तत्र प्रथमतश्चैत्यमधिकृत्याह—

वंदण पुच्छाकहणं अमुगं देसं वयामि पव्वइउं । नत्थि तहिं चेइयाइं दंसणसोही जतो होइ ॥८५॥

परया भक्त्या विचारादिनिर्गतस्य साधोर्वन्दनं ततः पृच्छा कुत्र मन्तव्यम् । तदनन्तरं तस्य कथनममुकं देशं व्रजामि

प्रव्राजितुमिति। एवमुक्ते स प्राह—न सन्ति तत्र चैत्यानि। यतो येभ्यो दर्शनशोधिः सम्यग्दर्शननिर्मलता भवति ॥ कथं तेभ्यो दर्शनशोधिरित्यत आह—

पूयाउ दट्ठुं जगबंधवाणं साहू विचित्ता समुवेंति तत्थ। चागं च दट्ठूण उवासगाणं,सेहस्स वि थिरइ धम्मसद्धा।

१८ जगद्बान्धवानां पूजां द्रष्टुं तत्र तेषु चैत्येषु साधवो विचित्रा भव्या भव्यतराः समुपयान्ति, मूर्तिं दृष्ट्वा देशनां वा समाकर्ण्य तथा उपासकानां स्नानविलेपनादिषु त्यागं च वित्तत्यागं दृष्ट्वा आस्तामन्येषां शुभपरिणामोल्लासः शैक्षस्यापि धर्मश्रद्धा स्थिरति स्थिरीभवतीत्यर्थः। चैत्यानि तु तत्र न विद्यन्ते ततः किं तत्र गत्वा त्वया कार्यमिति (१) ॥ साधुद्वारमाह—

न संति साहू तहियं विवित्ता, उसण्णकिण्णो खलु सो कुदेसो।
२२ **संसग्गिहज्जंमि इमंमि लोए, सा भावणा तुज्झ वि मा हवेज्जा ॥८७॥**

न सन्ति तत्र साधवो विविक्ता एकान्तसंविग्नाः, किन्तु अवसन्नकीर्णोऽवसन्नव्याप्तः खलु स कुदेशः, अयं च लोकः संसर्गिहार्यः संसर्ग्याह्रियते, संसर्ग्यनुयायी भवति तथा स्वाभाव्यात्। ततः संसर्गिहार्येऽस्मिन् लोके वर्तमानस्य तवापि सा अवसन्नभावना मा भूदिति तत्र न गन्तव्यम् (२) ॥ शय्याद्वारमाह—

२६ **सेज्जा न संति अहवेसणिज्जा, इत्थी पसुंपंडगमादिकिण्णा।**
आउत्थमादीसु य तासु निच्चं, ठायंतयाणं चरणं न सुज्झे ॥ ८८॥

तत्र शय्या न सन्ति, अथवा एषणीया न विद्यन्ते, यदि परमात्मकृताः स्युर्यदि वा स्त्रीपशुपंडकाद्याकीर्णाः सन्ति, तासु चात्मोत्थादिषु आत्मकृतादिषु नित्यं सर्वकालं तिष्ठतां चरणं न शुध्यति चारित्रशुद्धिर्नोपजायते(३)॥वैद्यादिद्वारचतुष्टयमाह—

वेज्जा तहिं नत्थि तहोसहाइं, लोगो य पाएण सपच्चणीओ।
दाणाइ सण्णी य तहिं न संति, साणेहिं किण्णो सह लूसएहिं ॥८९॥

तत्र वैद्यास्तथा औषधानि च न सन्ति (४) लोकश्च प्रायेण तत्र सप्रत्यनीकः (५) दानादिप्रधानाश्च संज्ञिनः श्रावकास्तत्र न सन्ति (६) तथा श्वभिः सह लूषकैश्चौरैः कीर्णो व्याप्तः (७) ॥ विहारक्षेत्रद्वारे आह—

अणूवदेसंमि वियारभूमी विहारखेत्ताणि य तत्थ नत्थी। साहूसु आसण्णट्ठिएसु तुज्झं, को दूरमग्गेण मडप्फरो ते ।९०।

यत्र त्वया गन्तव्यम्, तस्मिन् अनूपदेशे सजले देशे विचारभूमिर्नास्ति, नापि तत्र सन्ति विहारयोग्यानि क्षेत्राणि ८, अन्यच्च साधुष्वासन्नास्थितेषु तव को दूरमार्गेण मडप्फप्परो गमनोत्साहः ९॥ तदेवमृतुबद्धकालविषयं सूत्रं भावितम्। अधुना वर्षावासविषयं भावयति—

वासासुं अमणुण्णा असमत्ता जे ठिया भवे वीसुं। तेसिं न होइ खेत्तं अह पुण समणुण्णय करेंति ॥९१॥
तो तेसि होति खेत्तं, को उ पभू तेसि जो उ रायणिओ। लाभो पुण जो तत्था सो सव्वेसिं तु सामण्णो ॥९२॥

वर्षासु वर्षाकाले ये अमनोज्ञाः परस्परोपसम्पद्विकला असमाप्ता असमाप्तकल्पा विष्वक् पृथक् स्थिता भवेयुस्तेषां न भवति क्षेत्रं आभाव्यमसमाप्तकल्पत्वात्। अथ पुनः सुखदुःखादिनिमित्तं समनोज्ञतां परस्परोपसम्पदं कुर्वन्ति, ततो भवति तेषामाभाव्यं क्षेत्रं परस्परोपसम्पदा

व्य. सू. ९-१० ॥ १९ ॥ समाप्तकल्पीभूतत्वात्। अथ तेषां कः प्रभुः? उच्यते, यो रात्निको रत्नाधिको यस्य पर्यायाधिकतया वन्दनादीनि क्रियन्ते स तेषां प्रभुः, लाभः पुनर्यस्तत्र भवति स सर्वेषां सामान्यः साधारणः सर्वेषामप्याचार्यत्वादुपाध्यायत्वाद्वा ॥

अहव जइ वीसुं वीसुं ठियासु असमत्तकप्पिया हुज्जा। अण्णो समत्तकप्पी एज्जाहि तस्स तं खेत्तं ॥ ९३ ॥

अथवा असमाप्तकल्पिका यदि विष्वक् विष्वक् स्थिता भवेयुः, अन्यः समाप्तकल्पी समाप्तकल्पोपेतः पश्चादागच्छेत् तस्य तदा भवति क्षेत्रम्, नेतरेषां पूर्वस्थितानामपि असमाप्तकल्पत्वात् ॥

अहवा दोण्णि व तिण्णि व सममं पत्ता समत्तकप्पीओ। सव्वेसिं तु तेसिं तं खेत्तं होइ साहरणं ॥ ९४ ॥

अथवा द्वौ वा त्रयो वा गच्छाः समाप्तकल्पिनः पृथक् पृथक् कल्पोपेताः समकं प्राप्ताः, ततस्तेषां सर्वेषामपि तत्क्षेत्रमाभाव्यतया साधारणं भवति ॥

अपुण्णकप्पो व दुवे तओ वा, जं काल कुज्जा समणुण्णयं तु।
तक्कालपत्तो य समत्तकप्पो, साहारणं तं पि हु तेसि खेत्तं ॥ ९५ ॥

असमाप्तकल्पा अपूर्णकल्पा पूर्वम् द्वौ त्रयो वा गच्छाः स्थिता न च परस्परमुपसम्पद् गृहीताः। पश्चात् च सूत्रार्थादिनिमित्तमुपसम्पद् गृहीतुमारब्धाः। ते च यत्कालं यस्मिन् काले समनोज्ञतां परस्परमुपसम्पदं कुर्युः कुर्वन्ति तत्कालप्राप्तस्तस्मिन् काले प्राप्तोऽन्यः समाप्तकल्पस्तेषामपि तत् क्षेत्रं भवति साधारणम्, परस्परोपसम्पद्ग्रहणवेलायामेव समाप्तकल्पस्यापि प्राप्तत्वात् ॥ संप्रति परस्परोपसम्पन्नानां साधारणावग्रहावस्थितानां सूत्रमर्थं वाधिकृत्य य आभवनविशेषस्तमभिधित्सुराह—

साहारणट्ठियाणं जो भासति तस्स तं हवति खेत्तं। वारगतद्दिण पोरिसि मुहुत्त भासेउ जो ताहे ॥ ९६ ॥

साधारणस्थितानां साधारणावग्रहावस्थितानां मध्ये यः सूत्रमर्थं वा भाषते तस्य तद्भवति क्षेत्रं न शेषाणाम् । अथ ते वारवारेण भाषन्ते ततः आह—यो यदा वारकेण दिनं पौरुषीं मुहूर्तं वा भाषते, तस्य तावन्तं कालमाभाव्यम्, न शेषकालम् । इयमत्र भावना—यो यति दिवसान् भाषते, तस्य तति दिवसानाभाव्यम्, अथवा प्रतिदिवसं यो यति पौरुषीर्भाषते तस्य तति पौरुषीरवग्रहो, यदि वा यो यति मुहूर्तान् भाषते, तस्य तावत्कालमवग्रहो न शेषकालमपीति ॥

आवलिया मंडलिया, घोडगकंडूइयए व भासेज्जा। सुत्तं भासति सामाइयादि जा अट्ठसीतिं तु ॥ ९७ ॥

इह सूत्रस्यार्थस्य वा भाषणे त्रयः प्रकाराः, तद्यथा—आवलिकया मण्डल्या घोटककण्डूयितेन च, तत्र या विच्छिन्ना एकान्ते भवति मण्डली सा आवलिका, या पुनः स्वस्थान एव सा मण्डली, घोटककण्डूयितं नाम यद्वारंवारेण परस्परं प्रच्छनं तत् घोटकयोः परस्परं कण्डूयितामिव घोटककण्डूयितम्, ततः सूत्रमर्थं वा भाषते । आवलिकया मण्डलीकया घोटककण्डूयितेन वा । तत्र सूत्रं भाषते सामायिकादि तावत् यावत् दृष्टिवादगतानि अष्टाशीति सूत्राणि । पूर्वेषु तु विशेषो वक्तव्य इति तदनुपादानम् । सम्प्रति यथोक्तप्रमाणमावश्यकमधीते, आवश्यकवाचनाचार्यः पुनरावश्यकप्रतिप्रच्छकस्य समीपे दशवैकालिकमधीते दशवैकालिकवाचनाचार्यस्याभवति क्षेत्रम्, तथा एकस्य पार्श्वे दशवैकालिकमधीते दशवैकालिकवाचनाचार्यः पुनर्दशवैकालिकप्रतिप्रच्छकस्य पार्श्वे उत्तराध्ययनान्यधीते, उत्तराध्ययनवाचनाचार्यस्याभाव्यं क्षेत्रम् । एवं यथोत्तरं तावद्भावनीयं यावदष्टाशीति सूत्राणि ॥

सुत्ते जहुत्तरं खलु, बलिया जा होति दिट्ठिवातोत्ति । अत्थे वि होइ एवं छेअसुअत्थं नवरि मुत्तुं ॥ ९८ ॥

यथा सूत्रे यथोत्तरं बलिष्ठतोक्ता, एवमर्थेऽपि भावनीया, तद्यथा–एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकार्थमधीते, आवश्यकार्थवाचनाचार्यः पुनरावश्यकार्थप्रतिप्रच्छकस्य समीपे दशवैकालिकार्थमधीते दशवैकालिकार्थवाचनाचार्य स्यामाभाव्यं तत् क्षेत्रम्, एवं तावद्वाच्यं यावदष्टाशीतिसूत्रार्थः । नवरं च्छेदसूत्रार्थं मुक्त्वा । अर्थाचार्याणामुपरि च्छेदसूत्रार्थाचार्यो वक्तव्यः। तद्यथा एक एकस्य पार्श्वे दृष्टिवादगतानामष्टाशीति सूत्राणामर्थमधीते, अष्टाशीतिसूत्रार्थवाचनाचार्यः पुनरष्टाशीतिसूत्रार्थप्रतिप्रच्छकस्य समीपे च्छेदसूत्रार्थमधीते च्छेदसूत्रार्थवाचनाचार्यस्याभाव्यं तत् क्षेत्रम् ॥

एमेव मीसगंमि वि, सुत्तातो बलवगो पगासो उ । पुव्वगयं खलु बलियं, हेट्ठिलत्था किमु सुयातो ॥ ९९ ॥

एवमेवानेनैव प्रकारेण मिश्रकेऽपि सूत्रार्थरूपोभयस्मिन्नपि वक्तव्यम्, सर्वत्र सूत्राद् बलवान् प्रकाशोऽर्थस्य प्रकाशकः । तद्यथा–एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकसूत्रमधीते, तस्य समीपे पुनः सूत्रवाचनाचार्य आवश्यकस्यार्थमधीते, आवश्यकार्थवाचनाचार्यस्याभवति तत्क्षेत्रम्, एवं तावद्भावनीयं यावदष्टाशीतिसूत्रार्थवाचनाचार्यः । सर्वत्राधस्तात्सूत्रादर्थाद्वा पूर्वगतं बलीयस्तथा चाह–पुव्वगयमित्यादि, यदि पूर्वगतं सूत्रं खलु अधस्तनादर्थाद्भवति बलवत् किमङ्गसूत्रात्, सुतरामधस्तनात्सूत्राद्बलीय इत्यर्थः । तद्यथा–एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकस्य सूत्रमर्थं तदुभयं वाधीते, तस्य समीपे पुनरावश्यकसूत्रार्थतदुभयवाचनाचार्यः पूर्वगतं सूत्रमधीते आवश्यकसूत्रादिप्रतीच्छकस्याभवति । एवं तावद्वाच्यं यावदष्टाशीति सूत्राणि पूर्वगतसूत्राच्च पूर्वगतार्थो बलीयान्, तत एक एकस्य पार्श्वे पूर्वगतसूत्रमधीते तस्य समीपे पूर्वगतसूत्रवाचनाचार्यः पूर्वगतमर्थं पूर्वगतसूत्रप्रतीच्छकस्याभवति ॥ अथ किं कारणं शेषात् सूत्रादर्थात्पूर्वगतं सूत्रं बलीयस्तत आह—

परिकम्मेहि य अत्था सुत्तेहि य जे य सूईया तेसिं। होइ विभासा उवरिं पुव्वगयं तेण बलियं तु ॥ १०० ॥

दृष्टिवादः पञ्चप्रस्थानः, तद्यथा–परिकर्माणि सूत्राणि पूर्वगतमनुयोगश्चूलिकाश्च । तत्र ये परिकर्मभिः सिद्धश्रेणिकाप्रभृतिभिः सूत्रैश्चाष्टाशीतिसंख्यैरर्थाः सूचितास्तेषां सर्वेषामप्यन्येषां च उपरि पूर्वेषु विभाषा भवति, अनेकप्रकारं ते तत्र भाष्यन्ते इत्यर्थः । तेन कारणेन पूर्वगतसूत्रं बलिकम् ॥ सम्प्रति येन कारणेन सूत्रादर्थो बलीयान्, तदभिधित्सुराह—

तित्थगरत्थाणं खलु अत्थो, सुत्तं तु गणहरत्थाणं । अत्थेण य वंजिज्जइ सुत्तं तम्हाउ सो बलवं ॥ १०१ ॥

अर्थः खलु तीर्थकरस्थानं तस्य तेनाभिहितत्वात्, सूत्रं तु गणधरस्थानं तस्य तैर्दृब्धत्वात्, अर्थेन च यस्मात्सूत्रं व्यज्यते प्रकटीक्रियते, तस्मात्सोऽर्थः सूत्राद् बलवान् ॥ अथ कस्मात् शेषार्थेभ्यः च्छेदसूत्रार्थो बलीयानित्यत आह—

जम्हा उ होइ सोही, च्छेयसुयत्थेण खलियचरणस्स । तम्हा च्छेयसुयत्थो बलवं मोत्तूण पुव्वगयं ॥ १०२ ॥

यस्मात् स्खलितचरणस्य स्खलितचारित्रस्य च्छेदश्रुतार्थेन शोधिर्भवति, तस्मात्पूर्वगतमर्थं मुक्त्वा शेषात्सर्वस्मादप्यर्थात् च्छेदश्रुतार्थो बलवान् ॥ तदेवमावलिकामधिकृत्योक्तम् अधुना मण्डलीमधिकृत्याह—

एमेव मंडलीए वि पुव्वाहियनट्ठ धम्मकहि वादी । अहवा पइण्णग सुए, अहिज्जमाणे बहुसुतेवि ॥१०३॥

यथा अधस्तादावलिकायामुक्तम्, एवमेव मण्डल्यामपि द्रष्टव्यम् । सा मण्डली क्व भवतीति चेदुच्यते–पूर्वाधीते नष्टे उज्ज्वाल्यमाने, धमकथायां धर्मकथाशास्त्रेषु, वादे वादशास्त्रेषु उज्ज्वाल्यमानेष्वधीयमानेषु वा, अथवा प्रकीर्णकश्रुते अधीयमाने बहुश्रुतेऽपि बहुश्रुतविषयेऽपि मण्डली भवति । तत्राप्याभाव्यमावलिकायामिव; अथ कथमावलिकायामिव मण्डल्यामपि द्रष्टव्यमिति चेत् । उच्यते,–एक एकस्य पार्श्वे पूर्वाधीतं

नष्टमावश्यकमुज्वालयति, आवश्यकवाचनाचार्यः पुनस्तस्य समीपे दशवैकालिकम्, दशवैकालिकवाचनाचार्यस्याभवति इत्यादि सर्वं तथैव, तथा एकएकस्य पार्श्वे आवश्यकं नष्टमुज्वालयति, एषोऽप्यावश्यकवाचनाचार्योऽन्यस्य समीपे दशवैकालिकं,दशवैकालिकवाचनाचार्योप्यपरस्य समीपे उत्तराध्ययनानि,उत्तराध्ययनवाचनाचार्योऽप्यन्यस्य समीपे आचाराङ्गम्,एवं यावत् विपाकश्रुतवाचनाचार्यः पूर्वाधीतं नष्टमन्यस्य पार्श्वे
१८ दृष्टिवादमुज्वालयति, दृष्टिवादवाचनाचार्यस्याभवति, न शेषाणामाभवनस्योत्तरोत्तरं संक्रान्त्याऽन्तिमेऽवस्थानादेतच्चावलिकायामपि द्रष्टव्यम् । तथा यस्य पार्श्वे धर्मकथाशास्त्राणि वो (चो) ज्वालयत्यधीते वा तस्य पाठकस्याभवति न पाठ्यमानस्य, तथा बहुश्रुततरोऽपि यद्यन्यस्य समीपे प्रकीर्णकश्रुतमधीते तदा तस्य प्रकीर्णकश्रुतवाचनाचार्यस्याभवति न बहुश्रुततरस्य, किं बहुना, यो यस्य समीपे पठत्युज्वालयति वा तस्य सत्कमाभाव्यमितरो वाचनाचार्यो हरतीति ॥ अथावलिकाया मण्डल्याश्च कः प्रतिविशेष इत्यत आह—

२२ **च्छिण्णाच्छिण्णविसेसो, आवलियाए उ अंतए ठाति। मंडलीए सट्ठाणं, सचित्तादीसु संकमति ॥१०४॥**

आवलिकामण्डल्योः परस्परं च्छिन्नाच्छिन्नरूपो विशेषः, आवलिका च्छिन्ना विविक्ता एकान्ते भवति । मण्डलिका त्वच्छिन्ना, "आवलिय तत्थ च्छिन्ना मंडलिया होइ आच्छिन्ना उ" इति वचनात् । एतदेव सुव्यक्तमाह—आवलिकायामुपाध्यायको(ध्यायो)ऽन्तर्मध्ये विविक्ते प्रदेशे तिष्ठति, मण्डल्यां पुनः स्वस्थानमाभवनं च पाठयितरि संक्रामति सचित्तादिषु तत्क्षेत्रगतसचित्तादिविषयम्॥ अधुना घोटककण्डूयितमधिकृत्याह—

२६ **दोण्हं तु संजयाणं, घोडगकंडूइयं करेंताणं । जो जाहे जं पुच्छइ सो ताहे पडिच्छतो तस्स ॥१०५॥**

द्वयोः संयतयोर्घोटककण्डूयितमिव घोटकं कण्डूयितं परस्परं प्रच्छनमित्यर्थः। तत् कुर्वतां यो यदा यं पृच्छति स तदा तस्य प्रतीच्छकः इतरः प्रतीच्छ्यः यावच्च यः प्रतीच्छ्यस्तावत्तस्याभवति, न शेषकालमिति ॥ उपसंहारमाह—

एवं ता असमत्ते कप्पे भणितो विहि उ जो एस। एत्तो समत्तकप्पे वुच्छामि विहिं समासेण ॥ १०६ ॥

एवं तावदसमाप्ते कल्पे यो विधिर्भवति, स एष भणितः। अत ऊर्ध्वं समासेन समाप्तकल्पे विधिं वक्ष्यामि॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

गणिआयरियाणंतोखेत्तंमि ठियाण दोसु गामेसु । वासासु होति खेत्तं निस्संचारेण बाहिरतो ॥१०७॥

गणोऽस्यास्तीति गणी गणावच्छेदक आचार्यः प्रतीतस्तयोर्ग्रामयोः पृथक् पृथक् स्थितयोर्वर्षास्वाभवति क्षेत्रं ग्रामद्वयलक्षणम्, अन्तः-क्षेत्रं स्थितयोः क्षेत्रमध्यव्यवस्थितयोः न पुनः परस्परं गमनागमनतः, कुतः इत्याह बहिर्निःसंचारेण स्वस्वग्रामाद्बहिः पानीयहरिताद्याकुलतया संचाराभावतः ॥

वासासु समत्ताणं, उग्गहो एगदुगपिंडियाणं पि ।साहारणं तु केसिं वोच्छं दुविहं च पच्छकडं ॥ १०८ ॥

वर्षासु बहूनामाचार्याणां परस्परोपसम्पदा समाप्तकल्पानां, वर्षासु सप्तजनाः समाप्तकल्प ऊना असमाप्तकल्पः, एगदुगपिंडियाणंति संप्राप्त्याप्येककाः सन्तः पिण्डिता एकपिण्डिताः अथवा द्विकेन वर्गद्वयेन एक एकाकी एकः षड्वर्गो, यदि वा एको द्विवर्ग एकः पञ्चवर्ग इत्यादिरूपेण पिण्डिता द्विकपिण्डितास्तेषामेकद्विकपिण्डितानाम्, अपिशब्दात् त्रिकचतुष्कादिपिण्डितानां वावग्रह आभवति, न शेषाणा-मसमाप्तकल्पास्थितानां, तथा साधारणं शैक्ष्यं वक्ष्ये । साधारणः (णे)शैक्षो यस्याभवति तस्य तं वक्ष्ये । तथा द्विविधं च गृहस्थसारूपिकभेदतो द्विप्रकारं च पश्चात्कृतमुपरि गणावच्छेदकपृथक्त्वसूत्रे (भा. १३४) वक्ष्यामि ॥ तत्र साधारणं शैक्षं वक्तुमाह—

अक्खेत्ते जस्सुवट्ठितो, खेत्ते वा समट्ठियाण साहारे। वायंतिय ववहारे, कयंमि जो जस्सुवट्ठाइ ॥ १०९ ॥

अक्षेत्रे स्नानादिप्रयोजनतः क्वाप्येकत्र मिलितानां यो यस्योपतिष्ठति शैक्षः, स तस्याभवति। अथवा समकमेककालं ये स्थिताः

व्य. सू. ९-१० ॥ २२ ॥ पृथक् पृथक् समाप्तकल्पास्तेषां समकास्थितानां तत्क्षेत्रं साधारणं, तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे समकास्थितानाम्, अथवा पश्चादागता अप्येवं व्यवस्थां कृत्वा प्रविष्टा यद् यस्योपतिष्ठति तत् तस्याभवतीति तत एवं वाचन्तिके व्यवहारे कृते, यो यस्योपतिष्ठति, स तस्याभवति ॥

साहारणट्ठियाणं सेहे पुच्छंतुवस्सए जो उ । दूरत्थं पि हु नियय, साहति उ तस्स मासगुरू ॥ ११० ॥

१८ विचारादिविनिर्गतं साधुं दृष्ट्वा कोऽपि शैक्षकः पृच्छति कुत्र साधूनां वसतय इति, एवं साधारणस्थितानां साधारणक्षेत्राव-स्थितानामुपाश्रयान् पृच्छति शैक्षे यो निजकमात्मीयमुपाश्रयं दूरस्थम्, अपिशब्दात् प्रत्यासन्नं वा साधयति कथयति, तस्य हु निश्चितं प्रायश्चित्तं मासगुरुः ॥ कथं पुनः कथनीयमित्याह—

सव्वे उद्दिसियव्वा, अह पुच्छइ कयरो एत्थ आयरितो । बहुस्सुय तवस्सि पव्वायगो य तत्थ वि तहेव ॥ १११ ॥

२२ सर्वे यथाक्रममुपाश्रया उद्देष्टव्या यथा अमुकस्याचार्यस्योपाश्रयोऽमुकप्रदेशे, अमुकस्यामुके इति, एवं कथिते यत्र याति तेषामाभवति। अथ स पृच्छेत् कतरोऽत्राचार्यो बहुश्रुतो वा तपस्वी वा प्रव्राजको वा, तत्रापि तस्यामपि पृच्छायां तथैव कथनीयमन्यथा कथने मासगुरुः॥

सव्वे सुयत्था य बहुस्सुया वा,पव्वावगा आयरिया पहाणा। एवं तु वुत्ते समुवेति जस्स,सिट्ठे विसेसे चउरो य किण्हा

अथ सर्वे श्रुतार्थाः,सर्वे बहुश्रुताः, सर्वे च प्रव्राजकाः, सर्वे चाचार्याः प्रधानाः ततस्तथैव यथाभावं कथनीयाः । एवं तूक्ते यस्य

२६ समीपे समुपैति, तस्याभवति; अथात्मीयानां बहुतरगुणोत्कीर्तनतोऽन्येषां बहुतरनिन्दनेन रागद्वेषाकुलतया विशेषं कथयति, ततः शिष्टे विशेषे तस्य विशेषकथकस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः कृत्स्नाः परिपूर्णका गुरुका इत्यर्थः ॥ अथ सर्वेषां मिलितानां स शैक्षः समागत एवं ब्रूयात्—

धम्ममिच्छामि सोउं जे पव्वइस्सामि रोइए। कहणा लद्धितोऽहीणो जो पढमं सो उ साहति ॥ ११२ ॥

धर्मं श्रोतुमिच्छामि युष्माकं पार्श्वे । जे इति पादपूरणे । श्रुते धर्मे रुचिते प्रतिभासिते सति प्रव्राजिष्यामि । एवमुक्ते कथना धर्मस्य भवति, कः कथयतीति चेदत आह–यो लब्धितः कथनलब्धेरहीनः स प्रथमं साधयति कथयति । अथान्येऽपि द्वित्रिप्रभृतयो लब्धितः समानास्तर्हि यो रत्नाधिकस्तेन कथयितव्यम् ॥

पुणोवि कहमिच्छंते, तत्तुल्लं भासते परो । एवं तु कहिए जस्स, उवट्ठायति तस्स सो ॥११४॥

अहं पुनरपि धर्मकथां श्रोतुमिच्छामि ततः पुनरपि कथां धर्मकथां श्रोतुमिच्छामीति ब्रवीति, ततः पुनरपि कथां श्रोतुमिच्छति परोऽन्यो भाषते तत्तुल्यं तावन्मात्रमेवममपरवेलायामन्योऽपि । उक्तं च 'जारिसं पढमेण कहियं, तारिसं सेसेहिं वि कहियव्वमिति', एवं प्रदीपकथनसदृशतया सर्वैः कथिते यस्योपतिष्ठति तस्य स आभवति । अथान्ये विशेषेण विशेषतरेण कथयन्ति तर्हि ते तं न लभन्ते किन्तु यो रत्नाधिकस्तेषां, तस्य स आभवति ॥

अणुवसंते च सव्वेसिं सलद्धि कहणा पुण । रायणियादि उवसंतो तस्स सो मा य नासउ ॥११५॥

अथ यादृशं प्रथमेन कथितं तादृशेऽन्यैरपि कथिते स नोपशाम्यति, न प्रव्रज्याभिमुखीभूतो भवति, ततस्तस्मिन्ननुपशान्ते पुनः कथना धर्मस्य सर्वेषां रत्नाधिकप्रभृतीनां स्वलब्ध्या यथास्वशक्तितुलनया, एवं च कथने यस्य समीपे स उपशान्तस्तस्याभवति, कस्मादेवं कथनेति चेदत आह–मा सोऽनुपशान्तः सन् नश्यतु संसारं परिभ्रमत्विति कृत्वा ॥ अथ सर्वे आचार्या एकत्र मिलितास्तिष्ठन्ति, स च शैक्षक एवं कंचन पृच्छति, कोऽत्राचार्यः? तत एवं कथनीयम्, सर्वे बहुश्रुताः सर्वे चाचार्याः सर्वे प्रधाना इति एवमुक्ते, यदि शैक्षिको ब्रूते–यं जानीथ यूयमाचार्यं तं मम दर्शयत, तत्राह—

जं जाणह आयरियं तं देह ममंति एव भणियंमि। जह बहुया ते सीसा दलंति सव्वेसिमेक्केक्कं ॥ ११६ ॥

यं जानीथ यूयमाचार्यं तं मम देहत्ति दर्शयतेत्येवं भणिते यदि ते शिष्याः शिष्यत्वेनोपस्थिता बहवो भवन्ति, ततः सर्वेषामेकैकं शिष्यं ते एकत्र मिलिताः परस्परसम्मत्या ददति प्रयच्छन्ति॥ अथ एक एव शिष्यस्तत्र विधिमाह—

रायणिया थेरासति कुलगणसंघे दुगादिणो भेदो। एमेव वत्थपाए, तालायरसेवगा भणिया ॥ ११७ ॥

यद्येक एव शिष्यस्तदा यस्तेषां सर्वेषामपि रात्निको रत्नाधिकस्तस्य तं समर्पयन्ति, अथ सर्वे समरत्नाधिकास्ततो यस्तेषां वृद्धतरस्तस्य, अथ सर्वे वृद्धास्तर्हि यस्य शिष्या न सन्ति तस्य। अथ सर्वेषामपि शिष्या न विद्यन्ते तत इयं सामाचारी। सर्वेषां शिष्याणामसत्यभावे कुलत्ति यदि ते सर्वे समानकुलास्ततः कुलस्थविरस्य तं ददति, अथान्यकुलसत्का अपि तत्र वर्तन्ते, तत आह—गणत्ति गणस्थविरस्य समर्पयन्ति, अथान्यगणसत्का अपि तत्र विद्यन्ते,तत आह—संघे इति सङ्घस्थविराय ददति,अथवा स एकः शिष्यः साधारणस्तावत् क्रियते यावदन्ये उपतिष्ठन्ते, उपस्थितेषु च तेषु यदा सर्वेषां परिपूर्णा भवन्ति तदा विभज्यन्ते। एवं द्विकादयोऽपि भेदा वाच्याः॥ द्विप्रभृतीनामपि शिष्याणामुपस्थितानामेवं विभाषा कर्तव्या। एवमेव अनेनैव च प्रकारेण वस्त्रपात्रादिलाभेऽपि द्रष्टव्यम्।तच्च वस्त्रपात्रादिकं तालाचरा वा दद्युः सेवका वा वणिजो वा एतेषां प्रायो वर्षासु दानसंभवात्॥ एनामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतो रायणिया थेरासति इति व्याख्यानयति—

रायणियस्स उ एगं दलंति तुल्लेसु थेरगतरस्स। तुल्लेसु जस्स असती, तहावि तुल्ले इमा मेरा ॥११८॥

एकं शिष्यमुपस्थितं रात्निकस्य रत्नाधिकस्य ददति। अथ सर्वे समरत्नाधिकास्ततस्तुल्येषु रत्नाधिकेषु यः स्थविरतरस्तस्य। अथ सर्वे स्थविरतरास्तर्हि तुल्येषु स्थविरतरेषु यस्य शिष्याणामभावस्तस्य। अथ शिष्याभावेनापि सर्वे तुल्यास्तत इयं मर्यादा॥तामेवाह—

साकुलगा कुलथेरे, गणथेरे गणिव्वए यरा संघे । रायणियथेरे असति कुलादिथेराण वि तहेव ॥११९॥

यदि ते सर्वे सकुलकाः समानकुलकाः ततः कुलस्थविरस्य ददाति, अथान्यकुलका अपि विद्यन्ते तदा 'सङ्घे' सङ्घस्थविरस्य । अथैषां मध्ये तत्कालमेकस्याप्यभावस्ततं आह– 'रायणिए' इत्यादि रत्नाधिकस्थविरस्याभावे कुलादिस्थविराणामपि च तथैव अभावे सति ॥

साहारणं व काउं, दोण्हि वि सारेंति जाव अण्णो उ । उप्पज्जइ सिं सेहो एमेव य वत्थपत्तेसु ॥ १२० ॥

साधारणं वा तं शिष्यं कृत्वा द्वावपि तं तावत्सारयतो यावदन्यशिष्यस्तयोरुत्पद्यते, ततो विभजनमिति, अत्र द्विग्रहणं त्रिप्रभृतीनामुपलक्षणम्, तेन बहूनामप्ययं न्यायो द्रष्टव्यः, एवमेव वस्त्रपात्रेष्वपि साधारणतया सम्पन्नेषु विधिर्द्रष्टव्यः ॥ अत्र पर आह—

चोएइ वत्थपाया, कप्पंते वासवासि घेत्तुं जे । जह कारणंमि सेहो, तह तालचरादिसु वत्था ॥ १२१ ॥

चोदयति शिष्यः वर्षावासे वस्त्रपात्राणि गृहीतुं कल्पन्ते काक्वा पाठ इति प्रश्नावगमः सूरिराह–यथा कारणे पूर्वोपस्थित इत्येवं लक्षणे अव्यवच्छित्तिकारको भविष्यतीत्येवंरूपे वा अपवादतः शैक्षः कल्पते, तथापवादतस्तालाचरादिषु वस्त्राणि उपलक्षणमेतत् पात्राणि च कल्पन्ते ॥

साहारणो अभिहितो, इयाणि पच्छाकडस्स अवयारो । सो उ गणावच्छेइयपिंडगसुत्तंमि भण्णिहिती ॥१२२॥

यदुक्तं प्राक् साधरणं शैक्ष्यं वक्ष्ये द्विविधं च पश्चात्कृतमिति (१०८) तत्र साधारणः शैक्षोऽभिहितः, इदानीं पश्चात्कृतस्यावतारः प्रस्तावः, स तु गणावच्छेदकपिण्डकसूत्रे गणावच्छेदकबहुत्वसूत्रे भणिष्यते ॥ तदेवमाचार्योपाध्यायगतान्यप्येकत्वबहुत्वसूत्राणि विभावयिषुराह—

एमेव गणावच्छेयएगत्त-पुहुत्त दुविहकालम्मि । जं इत्थं नाणत्तं, तमहं वुच्छं समासेणं ॥१२३॥

एवमेवाचार्योपाध्यायसूत्रगतेन प्रकारेण द्विविधे काले ऋतुबद्धे काले वर्षाकाले च गणावच्छेदकैकत्वपृथक्त्वसूत्राणि भावयितव्यानि, किमुक्तं भवति । यथा आचार्योपाध्यायानामेकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगतानि व्याख्यातानि या वाभवत्यनाभवति च सामाचारी तथा गणावच्छेदकस्यापि एकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगतानि भावयितव्यानि । सैव च सामाचारी आभवत्यनाभवतीति, नवरमत्र यन्नानात्वं तदहं समासेन वक्ष्ये॥तत्र ऋतुबद्धे तावद् भण्यते यदि गणावच्छेदक आत्मद्वितीयो वसति तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु, इमे च दोषाः—

जह होंति पत्थणिज्जा कप्पट्ठी नीलकेसी सव्वस्स । तह चेव गणावच्छो किं कारण, जेण तरुणो उ ॥१२४॥

यथा कप्पट्ठीति बालिका, नीलकेशी कृष्णकेशी तरुणीत्यर्थः । सर्वस्य तरुणस्य महतो वा प्रार्थनीया भवति, तथा गणावच्छेदकोऽपि, कि कारणम् , सूरिराह—येन कारणेन स गणावच्छेदकस्तरुणस्तरुणतया तरुण्या महत्या वा प्रार्थनीयो जायते ॥

दोण्हं चउकण्णरहस्सं, हवेज्ज च्छक्कंन मो न संभवति । सिद्धं लोके तेण उ, परपच्चयकारणा तिन्नि ॥ १२५ ॥

लोके इदं सिद्धं प्रतीतं यद् द्वयोश्चतुःकर्णं रहस्यं भवति, षट्कर्णे मो इति पादपूरणे, त्रयाणां रहस्यं न सम्भवति, तेन कारणेन परप्रत्ययकारणात् परेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं त्रयो विहरन्ति । इतरथासमर्थः स आत्मनिग्रहं कर्तुम्, त्रयोऽपि चोत्सर्गतो न कल्पन्ते, तत इदमपि सूत्रं कारणिकमवगन्तव्यम् । कारणतश्च तेषां त्रयाणां तिष्ठतामियं यतना—

जयणा तत्थुउबद्धे समभिक्खाणुण्णनिक्खमपवेसा। वासासु दोण्हि चिट्ठे दो हिंडे असंथरे इयरे॥ १२६ ॥

तत्र ऋतुबद्धे काले इयं यतना, समकं भिक्षा, समकं शय्यातरस्य समीपे वसतेरनुज्ञा, समकं विचारार्थं निष्क्रमः, समकं वसतौ

प्रवेशः। वर्षासु पुनरियं, द्वौ पश्चात्तिष्ठतो द्वौ हिण्डेते एतच्च संस्तरणे, इतरौ द्वौ गणावच्छेदकतदन्यलक्षणौ वसतेः प्रत्यासन्नेषु गृहेषु वसतिं प्रलोकमानौ हिण्डेते यावता च न पूर्यते तावदितरानीतं गृह्णीतः। इदमपि वर्षाविषयं कारणिकम्, अकारणे चतुर्णां तिष्ठतां प्रायश्चित्तं चतुर्लघु। सम्प्रति बहुत्वविषये गणावच्छेदकसूत्रे भावयति—

एमेव बहुणं पी, जहेव भणिया उ आयरियसुत्ते। जाव य सुयोवसंपय, नवरि इमं तत्थ नाणत्तं॥ १२७॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण। किमुक्तं भवति। यथा एकत्वे ऋतुबद्धे वर्षासु च पूर्वं सूत्रमुक्तमेवं बहूनामपि ऋतुबद्धे वर्षासु च वक्तव्यम्। भावनापि च यथा बहुत्वविषये आचार्यसूत्रे भणिता तथैवात्रापि भणनीया, सा च तावत्, यावत् श्रुतोपसम्पत्। तथाहि, तैरपि समाप्तकल्पीकरणार्थमन्योन्यनिश्रया वर्तितव्यं,परस्परोपसम्पदा इत्यर्थः। सा च निश्रा द्विविधा—गीतार्थनिश्रा श्रुतनिश्रा च, तत्र च यद्गीतार्थस्य समीपे उपसम्पदनं सा गीतार्थनिश्रा,तया परस्परोपसम्पन्नत्वेन समाप्तकल्पीभूतयोर्द्वयोस्त्रयाणां वा वर्गाणां समकमागतेन(मागमनेन) साधारणक्षेत्रम्। तथा श्रुतार्थं निश्रा श्रुतनिश्रा,सापि च यथा प्राक् आचार्यसूत्रेऽभिहिता,तथात्रापि भाषितव्या।नवरमिदं तत्र निश्रायां नानात्वम्, तदेवाह—

साधारणाठिया उ, सुत्तत्थाइं परोप्परं गिण्हे। वारंवारेण तहिं जह आसा कंडूयंते उ॥ १२८॥

ते सर्वे द्विवर्गास्त्रिवर्गा वा समाप्तकल्पाः समकमेकस्मिन् क्षेत्रे यदि स्थितास्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम्, तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे स्थिता,यदि यथा वारंवारेणाश्वाः परस्परं कण्डूयन्ति। एवं वारेण वारेण परस्परं सूत्रमर्थं वा गृह्णन्ति। यथाहमद्य तव पार्श्वे गृह्णामि। कल्ये त्वं (प्रतिस्त्वं) मम पार्श्वे गृहीष्यासि। अथवा पौरुषीप्रमाणेन मुहूर्तैर्वा वारकं कुर्वन्ति तदा यो यदा यस्य पार्श्वे गृह्णाति तस्य तावन्तं कालमाभाव्यमितरः सूत्रस्यार्थस्य वा प्रदाताऽपहरति॥

व्य. सू. ९-१० ॥ २५ ॥ **अह पुव्वट्ठिए पच्छा अण्णो एज्जाहि बहुसुतो खेत्ते । सो खेत्तुवसम्पन्नो पुरिमल्लो खेत्तिओ तत्थ ॥ १२९ ॥**

अथ पूर्वस्थिते क्षेत्रिके क्षेत्रस्वामिनि गणावच्छेदके आचार्ये वा पश्चादन्यो बहुश्रुतस्तस्मिन् क्षेत्रे आगच्छति, तर्हि स तदनुमत्या तत्क्षेत्रमुपसम्पन्न इति तत्क्षेत्रे क्षेत्रिकः क्षेत्रस्वामी पूर्व एव, न पश्चात्तनः ।

खेत्तितो जइ इच्छेज्जा सुत्तादी किंचि गिण्हिउं । सीसं जइ मेहावि पेसे, खेत्तं तु तस्सेव ॥ १३० ॥

क्षेत्रिकः क्षेत्रस्वामी यदि पश्चादागतस्य समीपे किंचित् सूत्रादि गृहीतुमिच्छति, तत्र यदि शिष्यं मेधाविनं प्रेषयति, तर्हि क्षेत्रं तस्यैव पूर्वस्थितस्य, न पश्चादागतस्य ॥

असती तव्विहसीसे अणिक्खित्त गणे उ वायए संकमति । अह वा अगीयत्थे निक्खिवई गुरुग न य खेत्तं ॥ १३१ ॥

अथ तथाविधो मेधावी शिष्यो नास्ति, ततस्तद्विधे शिष्ये असति अविद्यमाने अनिक्षिप्ते स्वशिष्यस्य गीतार्थस्य गणे यदि सूत्रादि पश्चादागतस्य समीपे वाचयति, तर्हि तत्क्षेत्रं पश्चादागते वाचयति संक्रामति । अथागीतार्थे स्वशिष्ये गणं निक्षिपति, निक्षिप्य च पश्चात्सूत्रादि वाचयति तर्हि अगीतार्थे गणं निक्षिपतस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । न च तस्य क्षेत्रं किन्तु सूत्रादिवाचयितुः पश्चादागतस्य ॥

अह निक्खिवती गीते, होइ खेत्तं तु तो गणस्सेव । तस्स पुण अत्तलाभो, वायंते न निग्गतो जाव ॥ १३२ ॥

अथ गीते गीतार्थे शिष्ये गण निक्षिपति निक्षिप्य च पश्चादागतस्य समीपे सूत्रादि गृह्णाति, 'तोत्ति' ततः क्षेत्रं गणस्यैवाभवति न पाठयितुः पश्चादागतस्याचार्यस्य । अथ यदा गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति, तदा कियन्तं कालमाभाव्यं तत्क्षेत्रं पाठयितुरत आह । 'तस्सेत्यादि' तस्य पुनः, पाठयितुः पुनः, तस्मिन् क्षेत्रिके वाचयति आत्मलाभः आत्मीयत्वेन क्षेत्रस्य लंभनं तावत्, यावत् स ततो

गच्छान्न निर्गतो भवति । किमुक्तं भवति यावत्तस्य समीपे अध्ययनार्थमवतिष्ठते तावत्तस्याध्यापयितुः पश्चादागतस्याभवति तत् क्षेत्रम्, यदपि च शिष्यादिकं तस्य सूत्रादि गृहीतुरुपतिष्ठति तदपि तस्याभवति । निर्गते च ततो गच्छात्तस्मिन् भूयस्तस्यैव पूर्वस्थितस्य क्षेत्रं संक्रामतीति ।

आगंतुगो वि एवं, ठवेंतो खेत्तोवसंपयं लभति । साहारणे य दोण्हं, एसेव गमो य नायव्वो ॥ १३३ ॥

आगंतुकोऽपि एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण गच्छे स्थापयन् क्षेत्रोपसम्पदं लभते । इयमत्र भावना—आगन्तुकोऽपि यदि पूर्वस्थिते सूत्रादि गृह्णाति अन्यस्यागन्तुकस्य समीपे सूत्रादि जिघृक्षुं मेधाविनं शिष्यं प्रेषयति। यदि वा गीतार्थे गणं निक्षिप्य स्वयं वाचयति तदा तत् क्षेत्रं तस्यैव मूलागन्तुकस्य, अथ गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा गणं निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति तदा ग्राहयितुः क्षेत्रम्, अगीतार्थस्य च गणं निक्षिपतः प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकमिति, तथा साधारणे च द्वयोराचार्ययोः क्षेत्रे सूत्रादिग्रहणचिन्तायामेष एव गमो ज्ञातव्यस्तद्यथा—द्वयोः साधारणे क्षेत्रे एको यद्यपरस्य समीपे सूत्रादिकं गृहीतुकामः प्राज्ञं विनीतं शिष्यं प्रेषयति, गणं वा गीतार्थे निक्षिप्य स्वयं गृह्णाति, तदोभयोरपि साधारणम्, अथ गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य वाचयति तदाध्यापयितुः क्षेत्रं नेतरस्य, तदपि च तावद्यावत् स ततो गच्छान्न निर्गच्छति । निर्गते उभयोः साधारणम्, अगीतार्थस्य गणाध्यारोपे प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् ॥

साहारणो उ भणितो इयाणि पच्छाकडं तु वुच्छामि । सो दुविहो वोधव्वो, गिहत्थ सारूविओ चेव ॥१३४॥

साधारणोऽभिहितः, इदानीं पश्चात्कृतं वक्ष्यामि । स च पश्चात्कृतो द्विविधस्तद्यथा—गृहस्थः सारूपिकश्च । गृहे गृहालिङ्गे तिष्ठतीति गृहस्थः । समानं रूपं सरूपं तेन चरतीति सारूपिकः ॥ अनयोरेव स्वरूपमभिधित्सुराह—

व्य. सू. ९-१० ॥ २६ ॥

असिहो ससिह गिहत्थो रयहरवज्जो उ होइ सारूवी। धारेइ निसिज्जं तु एगं ओलंबगं चेव ॥१३५॥

गृहस्थः पश्चात्कृतो द्विविधोऽशिखः सशिखश्च। तत्र यः केशान् धारयति स सशिखाकः। यस्तु मुण्डनेन तिष्ठति स चाशिखाको भवति रजोहरवर्जः रजोहरणवर्जः, रजोहरणग्रहणं दण्डकपात्रादीनामुपलक्षणम्, ततोऽयमर्थः—यः केवलं शिरसो मुण्डनमात्रं कारयति न च रजोहरणदण्डकपात्रादिकं धरते सोऽशिखाक इति। यस्तु सारूपी सारूपिकः स एकां निषद्यामेकानिषद्योपेतं रजोहरणं अवलम्बकं दण्डकम्, उपलक्षणमेतत् पात्रादिकं च, धारयति शिरश्च मुण्डयति, अत्राभवन(विधि)माह—

गिहिलिंगं पडिवज्जइ, जो उ तद्दिवसमेव जो तं तु। उवसामेती अण्णो, तस्सेव ततो पुरा आसी ॥ १३६ ॥

यो व्रतं मुक्त्वा गृहिलिङ्गं प्रतिपन्नं योऽन्यः, उपलक्षणमेतत् मूलाचार्यो वा, तद्दिवसमेव उपशमयति पुनरपि व्रतग्रहणायाभिमुखीकरोति, येनैवोपशमितस्तस्यैवाभवति, न मूलाचार्यस्यैव। उक्तं च—"पच्छाकडो गिहत्थीभूतो जइ तद्दिवसं चेव पव्वइ उ मिच्छइ जस्स सगासे इच्छइ तस्सेव सो" इति। एष विधिः पुरा आसीत्, सम्प्रति पुनर्लिङ्गं परित्यक्तेऽपि त्रिषु वर्षेषु गतेषु तदाभवनपर्यायः परिपूर्णो भवति, नारतः॥ किं कारणं केन वाचार्येणेयं मर्यादा स्थापितेति चेदत आह—

इण्हिं पुण जीवाणं उक्कडकलुसत्तणं वियाणित्ता। तो भद्दबाहुणा उ तेवरिसा ठाविया ठवणा ॥ १३७ ॥

इदानीं पुनर्जीवानामुत्कटं कलुषत्वं विज्ञाय ततो भद्रबाहुना त्रैवर्षिका त्रिवर्षप्रमाणा स्थापना मर्यादा स्थापिता, चारित्रतटाके संयमोदकपरिवहनरक्षणार्थं त्रैवार्षिकी मर्यादापाली कृतेति भावः॥ सम्प्रति त्रैवार्षिकामेव स्थापनायां विशेषमभिधित्सुरिदमाह—

परलिंग निण्हवे वा सम्मद्दंसण जढेतु संकंते। तद्दिवसमेव इच्छा, सम्मत्तमुत्ते समा तिण्णि॥ १३८ ॥

परलिङ्गं द्विधा—गृहिलिङ्गं परतीर्थिकलिङ्गं च । तत्रेह परतीर्थिकलिङ्गं गृह्यते तस्मिन् परतीर्थिकलिङ्गे निह्नवे वा त्यक्तसम्यग्दर्शने संक्रान्ते यस्य समीपे तद्दिवसमपीच्छा तस्य स आभवति । अयमत्र भावः—स भग्नचारित्रपरिणामः सम्यग्दर्शनमपि परित्यज्य परिव्राजकादीनां निह्नवानां मध्ये गतो यदि तद्दिवसमेव यस्य समीपे प्रव्रजितुमिच्छति ततः स तस्यैवाभवति न मूलाचार्यस्य । अथ सम्यक्त्वसहितः परलिङ्गादिषु गतस्ततस्तस्मिन् सम्यक्त्वयुते परलिङ्गादिगते मूलाचार्यमर्यादा तिस्रः समास्त्रीणि वर्षाणि, त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु पूर्वपर्यायस्तुट्यति ॥

एमेव देसियम्मि वि, सभासिएणं तु समणुसिट्ठंमि । उसण्णेसुवि एवं, अच्चाइण्णे न पुण एण्हि ॥१३९॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण देशिकेऽपि सभाषिकेण समानभाषाव्यवहारिणा समनुशिष्टे ज्ञातव्यम् । किमुक्तं भवति ? द्रमिलान्ध्रादिदेशोद्भवो म्लेच्छप्राय आर्यभाषामजानानो यो विपरिणतः सन् त्यक्तसम्यक्त्वो गृहस्थीभूतः परिव्राजकादिषु निह्नवेषु वा मिलितो यदि केनापि सभाषिकेण समनुशिष्टः सन् प्रत्यावर्तते तर्हि तस्य समनुशासकस्याभवति, नान्यस्य । अथ ससम्यक्त्वः परलिङ्गादिषु गतस्तर्हि मूलाचार्यपर्यायपरिमाणं तिस्रः समाः, अवसन्नेषु अपि एवं पूर्वमासीत् । यथा अवसन्नीभूतं तद्दिवसमपि य उपशमयति स तस्याभवति इदानीं पुनः कषायैरत्याकीर्णे नेयं व्यवस्था किन्तु त्रीणि वर्षाणि ॥ उक्तो गृहस्थः पश्चात्कृतः, सम्प्रति सारूपिकमधिकृत्याह—

सारूवी जज्जीवं पुव्वायरियस्स जे य पव्वावे । अपव्वाविए सच्छंदो, इच्छाए जस्स सो देइ ॥ १४० ॥

सारूपिको रजोहरणादिधारी स यावज्जीवं पूर्वाचार्यस्याभवति, न तु त्रिवर्षप्रमाणा तस्य मर्यादा, यानि च स सारूपिकः प्रव्राजयति मुण्डितानि करोति तान्यपि पूर्वाचार्यस्याभवन्ति, तेन मुण्डितत्वात्, यानि पुनस्तेन न मुण्डितानि किन्त्वद्यापि सशिखाकानि वर्तन्ते, तदायत्तानि च तान्यप्रव्राजितान्यधिकृत्य तस्य स्वच्छन्द आत्मेच्छा । तथा चाह—यस्येच्छया स ददाति तस्याभवन्ति नान्यस्येति ॥ एतच्चापुत्रादिषु द्रष्टव्यं पुत्रादीनि पुनः पूर्वाचार्यस्याभवन्ति ॥

जो पुण गिहत्थमुंडो अहवा मुंडो उ तिण्ह वरिसाणं । आरेणं पव्वावे, सयं च पुव्वायरिए सव्वं ॥ १४१ ॥

यः पुनर्गृहस्थ इव मुण्डो गृहस्थमुण्डः, क्षुरेण मुण्ड इत्यर्थः, अथवा मुण्डो लोचने मुण्डः । एष द्विविधोऽपि मुण्डो गृहस्थत्वं करोति, न तु रजोहरणदण्डपात्रादि धारयति तेन सारूपिकाद्भिन्नः स त्रयाणां वर्षाणामारतोऽर्वाक् यानि प्रव्राजयति मुण्डितानि करोति तानि स्वयं च यावत्त्रीणि वर्षाणि न पूर्यन्ते तावत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याभवति ॥

अपव्वावित सच्छंदा तिण्हं उवरिं तु जाणियव्वा वे । अपव्वावियाणि जाणि य सोवि अ जसिच्छए तस्स ॥१४२॥

यानि पुनस्त्रयाणां वर्षाणामारतो न प्रव्राजितानि न मुण्डितानि कृतानि किन्तु सशिखाकानि वर्तन्ते तानि स्वच्छन्दाद् यस्मै प्रयच्छति तस्याभवन्ति, त्रयाणां वर्षाणामुपरि पुनर्यानि प्रव्राजयति मुण्डितानि करोति यानि वा प्रव्राजितानि सशिखाकानि तिष्ठन्ति सोऽपि च स्वयमात्मना यस्य सकाशे इच्छति प्रतिभासते तस्य समीपे प्रव्राजयति ॥ प्रव्रजति च त्रिवर्षमर्यादायाः परिपूर्णीभूतत्वात् ॥

गंतूणं जइ बेती अहयं तुज्झं इमाणि अन्नस्स । एयाणि तुज्झ नाहं दोवी तुज्झं दुवेण्णस्स ॥ १४३ ॥

त्रिवर्षप्रमाणायां मर्यादायामतिक्रान्तायां पूर्वाचार्यस्य समीपं गत्वा यदि ब्रूते अहं युष्माकमन्तिके प्रव्रजिष्यामि यानि पुनरिमानि मम समीपे उपस्थितानि तान्यन्यस्यामुकस्य पार्श्वे प्रव्रजिष्यन्ति, अथवा एतानि युष्माकमहमन्यस्य, अथवा द्वावपि एतान्यहं च युष्माकं, यदि वा द्वावपि एतान्यहं चान्यस्य, तदा यदिच्छति तत्प्रमाणम् ॥ तदेवाह–

छिण्णंमि उ परियाए उवट्ठियंते हु पुच्छिउं विहिणा । तस्सेव अणुमएणं पुव्वं दिसा पच्छिमा वावि(दि) ॥१४४॥

छिन्ने पर्याये वर्षत्रयमर्यादायामतिक्रान्तायामित्यर्थः, तस्मिन् स्वयमुपतिष्ठति अन्यांश्चोपस्थापयति विधिना तं पृष्ट्वा तस्यैवोपतिष्ठतो

अनुमतेनेच्छया पूर्वा दिक् पश्चिमा वा दीयते, किमुक्तं भवति यदि पूर्वाचार्यमिच्छति ततः पूर्वाचार्यस्याभवति, अथान्यं तर्ह्यन्यस्य, शेषतदुपस्थापितविषयेऽपि च तस्येच्छा प्रमाणम्, सा च प्रागेवोपदर्शिता, स यदि सम्यगुपशान्तः सन् स्वकमाचार्यमाश्रयते तर्हि स प्रव्राजनेन संगृहीतव्यः, यदि पुनर्न संगृह्णाति ततः प्रायश्चित्तं मासलघु, अन्यच्च तेनासंग्रहणे यदि तस्य श्रद्धाभंगो भवति। यदपि चान्यस्य समीपे दूरं गच्छन् पथि स्तेनश्वापदादिभ्योऽनर्थं प्राप्नोति, तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तम्, तस्मादवश्यं संगृहीतव्यः॥

संविग्गमुद्दिसंते पडिसेहं तस्स संथरे गुरुगा। किं अम्हं तु परेणं अहिकरणं जं तु तं तेसिं॥१४५॥

अथान्यस्य समीपे प्रव्रजन् स पूर्वाचार्यमात्मीयं संविग्नमुद्दिशति प्रकाशयति। तस्मिन् संविग्नमुद्दिशति यस्य समीपे प्रव्रजितुमिच्छति स यदि प्रतिषेधति यथा किमस्माकं परेण परकीयेन यत् येषामधिकरणं तत्तेषां भवत्विति, तस्य एवं प्रतिषेधतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, एतच्च संस्तरणे सति द्रष्टव्यम्, अथासंस्तरन् प्रतिषेधति, ततः शुद्धः। अथ स पूर्वाचार्यस्यैव पार्श्वे कस्माल्लिङ्गं न प्रतिपद्यते। उच्यते-(पुरुषा वा ते) आचार्या यदि वा यत्र यत्र ते पूर्वाचार्या विहरन्ति तत्र तत्र तस्य सागारिकं किमपि, अतिदूरे वा ते उपलभ्यन्ते, ग्लानो वा पूर्वाचार्यो जात इति॥

एवं खलु संविग्गे असंविग्गे वारणा न उद्दिसणा। अब्भूवगतो जं भणती पच्छ भणंते न से इच्छा॥१४६॥

एवमुक्तेन प्रकारेण संविग्ने पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमाने खलु विधिरुक्तोऽथ स पूर्वाचार्यमात्मीयमसंविग्नमुद्दिशति तर्हि तेनासंविग्ने पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमाने तस्य वारणा प्रतिषेधः कर्तव्यो न दातव्या तस्य प्रव्रज्या गुरुनिन्दकत्वादिति भावः, न च स तं पूर्वाचार्यमसंविग्नमुद्देशयितव्यः एष भगवतां परमगुरूणामुपदेशः,। 'न उद्दिसणा' इत्यादि। अथ स ब्रूते नाहं संविग्नमसंविग्नं वा पूर्वाचार्यमुद्दिशामि किन्तु त्वमेव ममाचार्य इति तर्हि, यदि पूर्वाचार्यस्य नोद्देशना यं चाभ्युपगतस्तं प्रत्येवं भणति, ततः स प्रव्राजनीयः। अथ स प्रव्राजितः सन् पश्चाद्वदेत् यथा पूर्वाचार्यस्याहं न युष्माकमिति तत आह—पश्चादेवं भणति तस्मिन् न 'से' तस्य इच्छा किन्तु यमभ्युपगतस्तस्यैव सः॥ एतदेव स्पष्टतरमाह—

एमेव निच्छिऊण, उट्ठंतो पच्छ तेसिमाउट्टो। इयरेहिं व रोसवितो, सच्छंद दिसं पुणो न लभे ॥१४७॥

उपतिष्ठन् प्रव्रज्यां जिघृक्षुरेवमेव मे त्वमाचार्य इति निश्चित्य प्रव्रजितः सन् यः पश्चात्तेषां पूर्वाचार्याणां आत्मीयानामावृत्तो जायते, इतरैर्वा
१८ येषां समीपे प्रव्रजितस्तैर्वा रोषितः सन् अहं पूर्वाचार्यस्यैव न युष्माकमिति स एवं ब्रुवाणः पुनः स्वच्छन्ददिशं स्वेच्छया दिशं न लभते, किन्तु यमभ्युपगतस्तस्यैव स इति। यस्तु पश्चात्कृतत्वे न ज्ञातो, यस्य तु ज्ञातस्यापि पूर्वदिक्संग्रहणे भावो न ज्ञायते, तस्य लिङ्गदाने विधिमाह—

अण्णातो परियाए पुण्णे न कहेज्ज जो समुट्ठंतो। लज्जाए मा व ग्घेच्छाति मा व न दिक्खिज्ज मे भयणा॥१४८॥

२२ अज्ञातः सन् यः पर्याये पूर्णेऽपि समुपतिष्ठन् आत्मानं न कथयति यथाहममुकस्याचार्यस्य पश्चात्कृत इति, कस्मान्न कथयति इति चेदत आह—लज्जया, यदि वा मा तत्पाक्षिकेण केनाप्यहं ग्रहीष्ये, अथवा मा अमी मां पश्चात्कृतं ज्ञात्वा न दीक्षयेयुरिति भजनात् विकल्पान्न कथयति॥

नाते व जस्स भावो न नज्जए तस्स दिज्जए लिंगं। दिण्णंमि दिसिं नाहिति कालेण व सो सुणंतो वा ॥१४९॥

२६ ज्ञाते वा पश्चात्कृततया तस्मिन् प्रव्रज्यार्थमुपस्थिते यस्य भावो न ज्ञायते केनापि कारणेन पूर्वाचार्यसमीपं न गत इति, तस्य ज्ञातस्याज्ञातस्य वा लिङ्गं दीयते। दत्ते च लिङ्गे स आत्मीयां दिशं कालेन पूर्वाचार्यलक्षणां ज्ञास्यति, स वा पूर्वाचार्यः कालेन परम्परया शृण्वन् तं ज्ञास्यति, ततो यस्य समीपे तस्य प्रतिभासते, तस्य समीपमुपगच्छतु॥ साम्प्रतमन्यं व्यवहारमुपदर्शयति—

अहवा अण्णण्णकुला पडिभज्जिउकाम समणो समणी य। अणुसट्ठायरि ण ठिया करेंति वायंतिववहारं१५०

अथवेति व्यवहारस्य प्रकारान्तरोपदर्शने, श्रमणः श्रमणी चेति द्वावप्यन्यान्यकुलौ अन्यकुलः श्रमणोऽन्यकुला श्रमणी, प्रतिभङ्क्तुकामौ प्रतिपतितुकामौ स्वस्वाचार्येण च तौ प्रभूतमनुशिष्टौ परं न स्थितौ, तौ स्वस्वकुलममत्वेन वागन्तिकव्यवहारं वागेवान्तः परिसमाप्तिर्वागन्तस्तत्र भवो वागन्तिकः, स चासौ व्यवहारश्च तं कुरुतः तद्यथा—यान्यस्माकमपत्यानि जनिष्यन्ति तेषां मध्ये ये पुरुषास्ते सर्वे मम याः स्त्रियस्ताः सर्वाः तव, अथवा श्रमणीभूते ये पुरुषास्ते सर्वे मम, स्त्रियः सर्वास्तव, यदि चेदं भणति—सर्वाण्यपत्यानि तव, अथवा सर्वाण्यपत्यानि ममेति, तयोः संसारे स्थित्वा पुनः प्रव्रज्यां प्रत्युपस्थितयोर्यदेव वागन्तिकेन व्यवहारेण निश्चितं तदेव तयोराभवति ॥

अह न कतो तो पच्छा तेसिं अब्भुट्ठियाण ववहारो। गोणी[1] आसू[2] भामिग[3] कुटुंबि[4] खरएय खरिया यं ।१५१।

अथ न कृतः पूर्वं वागन्तिको व्यवहारः पश्चात्तयोः प्रव्रज्यायामभ्युत्थितयोः स्वस्वकुलममत्वेन व्यवहारो भण्डनमभूत्, तत्र संयतीकुलसत्का गोदृष्टान्तम् उद्भ्रामिकादृष्टान्तं खरखरिकादृष्टान्तं चान्तरान्तरोपन्यस्यन्ति । संयतकुलसत्का अश्वदृष्टान्तं कौटुम्बिकदृष्टान्तं च ॥ अथवेयमन्या दृष्टान्तपरिपाटी ॥

गोणीणं संगिल्लं उब्भामइला य नीय परदेसं । तत्तो खेत्ते देवी रण्णो अभिसेचणे चेव ॥ १५२ ॥

संयतीसमानकुलका गवां संगिल्लं समुदायं दृष्टान्ती कुर्वन्ति, तदनन्तरं संयतसकुलका या उद्भ्रामिका परदेशं नीता तां दृष्टान्ती कुर्वन्ति, ततः पुनरपि संयतीसकुलकाः क्षेत्रे बीजं, ततः संयतकुलका देवीं राज्ञोऽभिषेचनं चेवेति ॥ तत्र भण्डने जाते यथा संयतीसकुलका गोदृष्टान्तं कुर्वन्ति तथा प्रतिपादयति—

संजइइत्त भणंती संडेणण्णस्स जं तु गोणीए । जायति तं गोणिवइस्स होति एवम्ह एयाइं ॥१५३॥

'संजइत्ता' संयतीसत्काः समानकुलका ब्रुवते अन्यस्य सत्केन षण्डेन यत् गोर्जायतेऽपत्यं तत्सर्वं गोपतेर्गोस्वामिनो भवति, न षण्डस्वामिनः, एवमनेनैव दृष्टान्तेनास्माकमप्येतान्यपत्यान्याभवन्ति, न युष्माकमिति १ ॥ एवमुक्ते–

बेंतियरे अम्हं तू जह वडवाए उ अण्णआसेण । जं जायति मोल्लंमि अदिणे तं आसियस्सेव ॥१५४ ॥

इतरे संयतसमानकुलका ब्रुवते–अस्माकमेतान्यपत्यान्याभवन्ति, यथा मूल्ये अदत्ते यदन्येनान्यसत्केनाश्वेन वडवायां जायतेऽपत्यं तदाश्विकस्यैव अश्वस्वामिन एव, कारणिकैरेवमेव व्यवहारनिश्चयादेवमेतान्यप्यस्माकमिति (२) ॥ एवमुक्ते—

जस्स महिला य जायति उब्भामइलाय तस्स तं होइ । संजइत्त भणंती, इयरे बेंती इमं सुणसु ॥१५५॥

यस्य महेलाया भार्याया उद्भ्रामिलायाः स्वैरिण्या जायते सुतः (स्वतः)परतश्च तस्य तत्सर्वमाभवति, एवमस्माकमपि इति 'संजइत्ता' संयतीसमानकुलका भणन्ति (३) ॥ इतरे ब्रुवते इदं वक्ष्यमाणं उद्भ्रामककौटुम्बिककृतं तत् शृणुत ।

तेणं कुटुंबिएण उब्भामइलेण दोण्हवी दंडो । दिन्नो सावि य तस्सा जाया एवम्ह एयाइं ॥ १५६ ॥

येन स्वैरिण्या अपत्यानि जनितानि तेन कुटुम्बिकेन उद्भ्रामिलेन राजकुले गत्वा कथितम्–यथाहं देव ! तस्याः सर्वं भोगभरं वहामि सा सोपि च तत् पतिर्मदीयेन भोगभरेण निर्व्यूढवान्, तस्मात्प्रसादं कृत्वा मदीयान्यपत्यानि दापयतेति, तत एवमुक्ते राजा कुपितः, तथा भोगभरसंवाददर्शनत एवमिमावपन्यायकारिणाविति द्वावपि सर्वस्वापहरणतो दण्डितवान् । तथा चाह । द्वयोरपि दण्डो दत्तो दापित इत्यर्थः, सा चापत्यापहरणतोऽनन्यगतिका सती तस्य जाता एवमस्माकमेतान्यपीति (४) ॥

पुणरवि य संजइत्ता बेंति खरियाए अण्णखरएण । जं जायति खरियाहिवतिस्स होति एवम्ह एयाई॥१५७॥

पुनरपि संयतीसत्का ब्रुवते, खरिकायां गर्दभ्यां अन्यखरकेण अन्यसत्केन गर्दभेन यत् जायते तत्सर्वं खरिकाधिपतेर्भवति, एवमस्माकमप्येतानीति (१) ॥ तदेवं प्रथमा दृष्टान्तपरिपाटी भाविता ॥ सम्प्रति द्वितीयायां विभावयिषुः प्रथमतो गोवर्गदृष्टान्तं भावयति—

गोणीणं संगेल्लं नट्ठं अडवीए अण्णगोणेणं । जायाइं वत्थगाइं, गोणाहिवतीओ गेण्हंति ॥ १५८ ॥

गवां स्त्रीगवानां 'संगिल्लं' समुदायो नष्टोऽटव्यां पतितस्तत्र च तस्यान्यगवेन अन्यसत्केन पुंगवेन जातानि वत्सकानि वत्सकरूपाणि तानि गवेषणतः कथमपि गवां लाभे गवाधिपतयः स्त्रीगवीस्वामिनो गृह्णन्ति न पुंगवस्वामिनः । एवमेतान्यप्यस्माकमिति (१) ॥ एवमुक्ते संयतसत्का उद्भ्रामिकादृष्टान्तं पूर्वोक्तमुपन्यस्यन्ति । तथा चाह—

उब्भामिय पुव्वुत्ता अहवा नीया उ जा परविदेसं । तस्सेव उ सा भवती एवं अम्हं तु आभवती ॥१५९॥

उद्भ्रामिका पूर्वमुक्ता यथा सापत्या तस्य जाता अथवा या परविदेशं नीता सा तस्यैवाभवति पश्चादपि नान्यस्य, एवमेतान्यपत्यान्येषा चास्माकमाभवतीति ॥ एवमुक्ते—

इयरे भणंति बीयं तुम्हं तं नियमन्नखेत्तं तु । तं होइ खेत्तियस्स एवं अम्हं तु एयाइं ॥ १६० ॥

इतरे संयतीसत्का भणन्ति बीजं युष्मदीयं तत् किल क्षेत्रसादृश्यविप्रलम्भतः कथमपि वापकैरन्यत् क्षेत्रं नीतं अन्यत्र क्षेत्रे उप्तमित्यर्थः । तत् लोके क्षेत्रिकस्य भवति । एवमेतान्यपत्यान्यस्माकमिति ॥ संयतसत्का अत्र प्रत्युत्तरमाहुः—

रण्णो धूयातो खलु न माउच्छंदाउ ताउ दिज्जंति । नवि पुत्तो अभिसिच्चइ तासिं च्छंदेण एवम्हं ॥१६१॥

न खलु या राज्ञो दुहितरस्ता मातृच्छन्दतो मातृणामभिप्रायेण दीयन्ते, नापि पुत्रोऽभिषिच्यते तासां मातृणां छंदेनाभिप्रायेण

किन्तु राज्ञः स्वाभिप्रायेणं ततो यथा राजा प्रधानमिति सर्वं राज्ञ आयत्तमेवमत्रापि पुरुषः प्रधानमिति सर्वं पुरुषस्यायत्तमतः सर्वमस्माकमाभवति ॥ एवं व्यवहारे वर्तमाने श्रुतधर आचार्यो व्यवहारं छेत्तुकाम इदमाह—

एमादि उत्तरोत्तर दिट्ठंता बहुविहा न उ पमाणं। पुरिसोत्तरिओ धम्मो होइ पमाणं पवयणंमि ॥ १६२ ॥

एवमादय उत्तरोत्तरदृष्टान्ता बहुविधा अभिधीयमाना न प्रमाणम्, किन्तु प्रवचने पुरुषोत्तरिको धर्म इति पुरुषः प्रमाणम्, अतः सर्वं पुरुषसत्का लभन्ते नेतरे इति

सूत्रम्—गामाणुगामं दुइज्जमाणे भिक्खू जं पुरतो कट्टु विहरइ, से आहच्च विसंभेज्जा, अत्थि याइं थ अन्ने केइ उवसंपज्जणारिहे, (कप्पइ) से उवसंपज्जियव्वे; सिया णत्थि याइं थ अन्ने केइ उवसंपज्जणारिहे, (तस्स) अप्पणो कप्पाए असम्मत्ते कप्पइ से एगराइयाए पडिमाए जण्णं जण्णं दिसं अन्ने साहम्मिया विहरंति तण्णं तण्णं दिसं उवलित्तए। नो से कप्पइ तत्थ विहारवत्तियं वत्थए. कप्पइ से तत्थ कारणवत्तियं वत्थए। तंसि च णं कारणंसि निट्ठियंसि परो वएज्जा—'वसाहि अज्जो, एगरायं वा दुरायं वा !' एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए, नो से कप्पइ परं एगरायाओ वा दुरायाओ वा वत्थए। जं तत्थ परं एगरायाओ वा दुरायाओ वा वसइ, से संतरा छेए वा परिहारे वा ॥ ११ ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बधस्तत आह—

आयरियउवज्झाएव (यंमि) अहिकिए अहिकिए य कालम्मि । निस्सोवसंपयात्ति य एगट्ठमयं तु संबंधो ॥१६३॥

अधस्तनेष्वनन्तरसूत्रेष्वाचार्य उपाध्यायो वाधिकृतः कालो वा ऋतुबद्धो वर्षाकालश्चाधिकृतस्तस्मिन्नधिकृते इदं सूत्रमापतितमत्राचार्यस्योपाध्यायस्य वा ऋतुबद्धे काले मरणस्याभिधानात् । अथवानन्तरसूत्रे निश्राभिहिता, निश्रोपसम्पच्चेत्येकार्थमत्र चोपसम्पद्वक्ष्यते, ततोऽनन्तरमिदं सूत्रमुक्तमयं पूर्वसूत्रैः सह सम्बन्धः ॥ पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

अहवा एगयरम्मि उ आयरियगणिंमि वावि । आहच्च वीसुंभूते गच्छंति फड्डगं फड्डगा व गणं ॥ १६४॥

अथवेति प्रकारान्तरेति एकतरस्मिन्नाचार्ये गणिनि वा उपाध्याये आहच्च कदाचित् विष्वग्भूते कालं गते गच्छसत्काः स्पर्द्धकं गच्छन्ति स्पर्द्धका वा गणं, ततो भिक्षुगमनप्रतिपादनार्थमिदं सूत्रम् ॥ अनेन सम्बन्धेनापतितस्यास्य व्याख्या-ग्रामानुग्रामं ग्रामंग्रामं ग्रामेण 'दूइज्जमाणे' गच्छन्, एतावता ऋतुबद्धः कालो दर्शितो यं पुरतः कृत्वा प्रभुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादाचार्य उपाध्यायो वा द्रष्टव्यो विहरति स आहच्च कदाचित् 'वीसुंभेज्जा' शरीराद्विष्वग् भवेत् कालगतो भवेत् ।'अत्थिया इत्थ'इत्यादि, अस्ति चात्र समुदायोऽन्यः कश्चित् आचार्यादुपाध्यायाद्वा व्यतिरिक्तो गणी प्रवर्तकः स्थविरो वृषभो वा उपसम्पदनार्हस्तत उपसम्पत्तव्यः।अथान्यो नास्ति कश्चिदत्रोपसम्पदनार्हस्तर्हि स आत्मनः कल्पनासमाप्त इति से तस्य कल्पते । एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेण 'जण्णं जण्णं'इत्यादि, यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधार्मिका विहरन्ति, तां तां दिशमुपलातुं, न पुनः 'से' तस्य कल्पते तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं, कल्पते 'से' तस्य कारणप्रत्ययं संघातादिकारणनिमित्तं वस्तुं, तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य! एकरात्रं द्विरात्रं वा एवं 'से'तस्य कल्पते एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दात् त्रिरात्रं वा वस्तुं, न 'से' तस्य कल्पते एकरात्राद्द्विरात्राद्वा परं वस्तुं, यः (यं) तत्र एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं

व्य. सू. वसति तत्र 'से' तस्य स्वकृतादन्तरात् च्छेदः परिहारो वेति । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । अत्रोपसम्पदनार्ह इत्युक्तम् । सा चोपसम्पद्द्विविधा
११ —लौकिकी लोकोत्तरिकी वा । तथा चाह—
॥ ३१ ॥

लोगे य उत्तरंमी य, उवसंपय लोगिगी उ रायाई । राया वि होई दुविहो, सावेक्खो चेव निरवेक्खो ॥१६५॥

१८ उपसम्पद्द्विधा—लोके, उत्तरे च लोकोत्तरे । तत्र लौकिकी राजादौ । आदिशब्दात् युवराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृतो भवति, तदा युवराजमुपसम्पद्यन्ते, तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः युवराजोऽन्यः स्थाप्यते । स च राजा भवति द्विविधः सापेक्षो निरपेक्षश्च सहापेक्षया सापेक्षः, तद्विपरीतो निरपेक्षः । तथा च प्रजाराज्याद्यपेक्षः सन् जीवन्नेव युवराजं स्थापयति निरपेक्षस्तु नैव ॥ अथ किं जीवन्नेव युवराजं स्थापयति । तत आह—

२२ **जुवरायंमि उ ठविए, पयाउ बंधंति आयतिं तत्थ । नेव य कालगयंमी, खुब्भंति पडिवेसिय नरिंदा ॥१६६॥**

युवराजे राज्ञा साक्षाद्ध्रियमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमागामिकालविषयां महतीमास्थां बध्नन्ति, नैव च सहसा कालगते राज्ञि प्रातिवेशिकनरेन्द्राः सीमातटवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः क्षुभ्यन्ति । राज्यविलोडनाय संचलन्ति ॥ उक्तः सापेक्षः, संप्रति निरपेक्षमाह—

पच्छन्नराय तेगे आय परो दुविह होइ निक्खेवो । लोइय लोगुत्तरितो, लोगुत्तर थप्पियरे वोच्छं ॥१६७॥

२६ निरपेक्षो नाम यः प्रजानां राज्यस्य चायतिं नापेक्षते, तस्मिन् कालगते स राजा मृतः प्रच्छन्नो ध्रियते । यथा अतीव राजा शरीरबाधितो वर्तते स च तावत् ध्रियते यावदन्यो निवेश्यते, स च कदाचित् स्तेनोऽपि । तथा निक्षेपणं निक्षेपः । स द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा—

आत्मनः परतश्च। पुनरेकैको द्विधा-लौकिको लोकोत्तरिकश्च। तत्र लोकोत्तरिकः स्थाप्यः पश्चाद्वक्ष्ये इत्यर्थः इतरं लौकिकं प्रथमगाथापादोपक्षिप्तं वक्ष्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

निरवेक्खे कालगते, भिन्नरहस्सा तिगिच्छमच्चो य। अहि वास आसहिंडण, वज्झोति य मूलदेवो उ॥१६८॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चौरिकां करोति स कदाचिदारक्षकैः प्राप्तो राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञा य स्तेन इति कृत्वा वध्य आज्ञप्तः। ततो राजा तत्क्षणमेव निजमावासस्थानमुपगतः क्षणमात्रेण च सहसा कालगतः, तस्मिन्निरपेक्षे कालगते द्वौ भिन्नरहस्यौ राजा मृत इति रहस्यं द्वौ जानीतस्तद्यथा-चिकित्सको वैद्योऽमात्यश्च, राजा चानपत्यस्ततोऽश्वस्याधिवासना कृता सर्वत्र त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु हिण्डाप्यते। कथं नाम राजलक्षणयुक्तं पुरुषं लभेमहि यं राजानं स्थापयाम इति। मूलदेवश्च यो बध्य आज्ञप्तः स तेनावकाशेन नीयमानो वर्तते ॥

आसस्स पट्ठिदाणं आणयणं हत्थचालणं रन्नो। अभिसेग भोइय परिभव तण जक्ख निवायणं आणा ॥१६९॥

ततो अश्वेन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पृष्ठं दत्तं, गाथायां स्त्रीलं प्राकृतत्वात् प्राकृते हि लिंग व्यभिचारि। ततो मूलदेवो यत्र राजा प्रच्छन्नो जवनिकान्तरितो ऽवतिष्ठते तत्रानीतस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जवनिकाभ्यन्तरस्थिताभ्यां राज्ञो हस्त उपरिमुखो नीत्वा चालितः। एतत् राज्ञो हस्तचालनं। ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यामुक्तं—कृता राज्ञानुज्ञा यथा मूलदेवं राजानमभिषिञ्चत,न शक्नोति वाचा वक्तुमिति। ततोऽभिषिक्तो मूलदेवो राज्ये नवरमसदृश इति कृत्वा केचिद्भोजिकाः परिभवमुत्पादयन्ति। न पुनः कुर्वन्ति राजार्हं विनयं। ततश्चिन्तयति मूलदेवो, ममैते मूर्खतया परिभवं कुर्वते; परं किमिदानीमेते मूर्खतयैव कदाचित्स्वयमेवालमण्डलं जल्पिष्यन्ति तदानीं शासयि-

ष्यामि । ततोऽन्यादिवसे आत्मनः शिरसि तृणशूकजातं कृत्वा आस्थानमण्डलिकायामुपविष्टः । ते च भोजिका मूर्खतया शनैः परस्परमुल्लपन्ति—अद्यापि नन्वेष चौरत्वं न मुञ्चति, अन्यथा कथमेतादृशस्य तृणशूकजातस्येदृशे भवने संभवो, नूनं तृणगृहादिषु चौरिकानिमित्तमतिगतस्ततः तृणशूकजातं शिरसि लग्नमिति "। एतच्चाकर्ण्य मूलदेवो रोषमुपागमत् ब्रूते य अस्ति कोपि नाम मच्चिन्ताकारी य एतान् शास्तीति, तत एवमुक्ते तत्पुण्यप्रभावतो राज्यदेवताधिष्ठितैर्निशितासिलताकैश्चित्रकर्मप्रतीहारैः केषांचित् शिरांसि लूनानि, शेषाः कृत प्राञ्जलयः आज्ञामभ्युपगमतवन्तः । तथा चाह 'भोइयपरिभवेगइ'त्यादि, भोजिकाः परिभवं कृतवन्तोऽन्यदा मूलदेवस्तणात्ति तृणानि शीर्षे कृतवान् ।ततस्तत्कोपावेशं दृष्ट्वा यक्षैरतिपातनं विनाशनं कृतम् शेषैराज्ञा प्रतीच्छिता ॥ एतदेव सविशेषमाह—

जक्खातिवातियसेसा सरणगया जेहिं तोसितो पुव्वं(व्वि) । ते कुव्वंती रण्णो अत्ताण परे य निक्खेवं ॥१७०॥

यक्षातिपातितशेषाः शरणगता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः यैश्च पूर्वं मूलदेवस्तोषितस्ते राज्ञ आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्यप्रभृति युष्मदीया वयमेते वेति समर्पणं कुर्वन्ति ॥ उक्तोऽनिरपेक्षो निरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह—

पुव्वं आयतिबंधं, करेइ सावेक्खो गणहरे ठविए। अट्ठविए पुव्वुत्ता, दोसा उ अणाहमादीया ॥१७१॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पूर्वमेव गणधरे स्थापिते साधूनामायतिबन्धं करोति यथायं युष्माकमाचार्य इत्यतेदाज्ञया वर्तितव्यमिति अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्तस्मिन्नस्थापिते दोषाः पूर्वोक्ता अनाथादयो 'अणाहमो जाया' इत्यादिनाभिहिताः क्षिप्तादयो दोषा भवेयुः ॥ उक्तो लोकोत्तरिकः सापेक्षः, सम्प्रति निरपेक्षमाह—

आसुक्कारोवरए अट्ठविते गणहरे इमा मेरा। चिलिमिलि हत्थाणुण्णा परिभव सुत्तत्थहावणया ॥ १७२ ॥

उ. ४. भा. १७०-१७३

आशुकारेण शूलादिनोपरतः कालगत आशुकारोपरतस्तस्मिन् सत्याचार्ये अस्थापितेऽन्यस्मिन् गणधरे इयं वक्ष्यमाणा मर्यादा। तामेवाह—'चिलिमिली'त्यादि आशुकारोपरत आचार्यो जवनिकान्तरितः प्रच्छन्नो कार्यो वक्तव्यं चाचार्याणामतीवाशुभं शरीरं वाचापि वक्तुं न शक्नुवंतीति, ततो यो गणधरपदार्हस्तं जवनिकाबहिः स्थापयित्वा सूरयो भण्यन्ते को गणधरः स्थाप्यतामेवं चोक्ता जवनिकाभ्यन्तरस्था गीतार्था आचार्यहस्तं उपर्युन्मुखं कृत्वा स्थाप्यमानगणधराभिमुखं दर्शयन्ति, वदन्ति च गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति, एषा हस्तानुज्ञा; तत एतस्योपरि वासा निक्षिप्यन्ते स्थापित एष गणधर इति, पश्चात् कालगता आचार्या इति प्रकाश्यन्ते। 'परिभव सुत्तत्थहावयणा' इति ततो येऽभिनवस्थापितस्याचार्यस्य परिभवोत्पादनबुद्ध्या आचार्योचितं विनयं न कुर्वन्ति, तेषां सूत्रमर्थं वा स हापयति न ददातीत्यर्थः॥ 'संप्रति आय परो दुविहो होइ निक्खेवो, लोइय लोगुत्तरितो' १६७ इति व्याख्यानार्थमाह—

दंडेण उ अणुसट्ठा, लोए लोगुत्तरे य अप्पाणं। उवनिक्खिवंति सो पुण, लोइय लोगुत्तरे दुविहे ॥ १७३ ॥

लोके लोकोत्तरे च यथार्हं विनयमकुर्वतो दण्डेनानुशिष्टा आत्मानमुपनिक्षिपन्ति। तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो मूलदेवेन भोजिकानां केषांचित् कृतो, लोकोत्तरिकः सूत्रार्थापहरणं, इह नवे राज्ञीव नवे गणधरे स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जायते। ततस्तत्फलाद्युपवर्ण्यते। निक्षेपस्य फलं लोके परिपालनं, लोकोत्तरे ज्ञानादीनामभिवृद्धिः, स चोपनिक्षेपो द्विधो—लौकिको लोकोत्तरिकश्च :। पुनरेकैको द्विधा-आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च। तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भास्ते आत्मनैवात्मानं राज्ञ उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणोपपातकारकाः प्रपन्नशरणाः, ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राज्ञो वल्लभास्तैरात्मानमुपनिक्षेपयन्ति, एष परोपनिक्षेपः॥लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्तिनां साधुनाम्। तथा हि-ये गच्छे एव वतन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति; परनिक्षेपः फड्डकगतानां, ते हि

सम गताः स्पर्द्धकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा—एते अहं च युष्माकमिति॥ इह 'अत्थि याइं थ अण्णे केइ उवसंपज्जणारिहे' इत्याद्युक्तं, तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रियनोइन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्रयितव्यो निश्रयस्य च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रोपनिक्षेपः कर्तव्यः । अत्र लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह—

१८ **जह कोई वणिको ऊ धूयं सेट्ठिस्स हत्थे निक्खिविउं। दिसिजत्ताए गतोत्ति कालगतो सो य सेट्ठीओ ॥१७४॥**

एको वणिक् तस्य गृहे मारिरुत्थिता सर्वं गृहमुपच्छादितं। एका दुहिता तिष्ठति ।परं स श्रेष्ठी निर्धन इति तां दुहितरं न परिणाययितुं समर्थस्ततो दिग्यात्रां कर्तुमिच्छति। जानाति। चैतस्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थात्मानमेषा संरक्षितुं, केवलमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टशीला लोकेन संभाव्येतेति मित्रश्रेष्ठिनो हस्ते तां निक्षिप्य मुक्त्वा वाणिज्येन दिग्यात्रां गतः; तस्यापि च मित्रश्रेष्ठिनो
२२ गृहे मारिरभूत्, ततः सोऽपि सकुटुम्बो विनाशमुपागमत्। तथा चाह—स च श्रेष्ठी कालगतः। केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मूलश्रेष्ठिदुहितुः सखी सा च ससखीकाप्यात्मानं संरक्षितुं क्षमा केवलं यशःप्रत्ययनिमित्तं राज्ञः समीपमुपस्थिता। तथा चाह—

सेट्ठिस्स तस्स धूया वणियसुयं घेतु रण्णो समुवगया। अह यं एस सही मे पालेयव्या उ तुब्भेहिं ॥ १७५ ॥

तस्य मूलभूतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता वणिक्सुतां पितृमित्रवणिग्दुहितरं गृहीत्वा राज्ञः 'समुपगता' समीपमुपगता पादेषु निपत्य विज्ञप-
२६ यति। यथा—देव! युष्माभिर्निजदुहितारो रक्ष्यन्ते तथाहमेषा च म सखी युष्माभिः पालयितव्या, आवयोरपि युष्मत्कन्यकात्वात् ॥

इय होउत्ति य भणिउं कण्णाअंतेउरंमि तुट्ठेण। रण्णा पक्खित्ताओ, भणिया वाहरिउ पाला उ॥ १७६ ॥

इति एवं भवत्विति भणित्वा तुष्टेन राज्ञा ते द्वे अपि कन्यचान्तःपुरे प्रक्षिप्ता, भणिता च व्याहृत्य आकार्य पालापालका महत्तरिका॥ किं भणितेत्यत आह—

ब. ४. भा. १७४-१८१

जह रक्खह मज्झ सुता तहेव एयातो देवि पालेह। तीएवि ते ऊ पाले विण्णवियंविणीतकरणाए॥ १७७॥

यथा रक्षथ मम सुता कन्यकास्तथैव एते अपि द्वे मत्कन्यके यूयं पालयथ। एवमुक्ते तयापि महत्तरिकया विनीतकरणया विज्ञप्तम् देव! एते अतिपालयामि। एवमुक्त्वा ते कन्येऽन्तःपुरं नीते। तत्र च मूलश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां विज्ञपयति—

जह कन्ना एयातो रक्खह एमेव रक्खह ममंपि। जह चेव ममं रक्खह तह रक्खहिमं सहिं मज्झ॥ १७८॥

यथा एताः कन्या यूयं रक्षथ, एवमेव मामपि रक्षथ। यथा च मां रक्षथ, तथेमां मम सखीमपि रक्षथ॥

इय होउ अब्भुवगए अह तासिं तत्थ संवसंतीणं। कालगया महत्तरिया जा कुणती रक्खणं तासिं॥ १७९॥

इत्येवं भवत्विति अभ्युपगते, तासां तत्र संवसन्तीनामथ कियत्कालातिक्रमेण या रक्षणं तासां करोति सा महत्तरिका कालगता॥

सविकारातो दट्ठुं सेट्ठिसुया विण्णवेइ रायाणं। मयहरिय दाण निग्गह वणियागम रायविण्णवणं॥ १८०॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यका सविकारा अभूवन्। ततस्ताः सविकाराः श्रेष्ठिसुतया दृष्ट्वा राजानं विज्ञपयति—अन्यमहत्तरिकां प्रयच्छत। दत्ता राज्ञा। तया च महत्तरिकया 'निग्गहत्ति' कन्याः सविकारा उपलभ्य खरण्टिता। एवं तासां तिष्ठन्तीनां 'वणियागमत्ति' स देशान्तरगतो वणिक् समागतः 'विण्णवणं' इति राज्ञो विज्ञपनमकार्षीत्, यथा देव! नयामि निजपुत्रिकामिति॥

पूएऊण विसज्जण, सरिसकुलदाण दोण्हवी भोगो। एमेव उत्तरंमि वि अवत्तराइंदिए हुवमा॥ १८१॥

ततः श्रेष्ठिकृतविज्ञप्तिकानन्तरं ते द्वे अपि पूजयित्वा राज्ञा विसृष्टे सदृशकुले दानं विवाहिते इत्यर्थः, ततस्तयोर्द्वयोरपि विपुला

व्य. सू. ११ ॥ ३४ ॥ भोगा दत्ताः। एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्तरेऽपि अव्यक्तस्य रात्रिंदिवैरुपमा। इयमत्र भावना—यदि तावल्लौकिका अपि यशःसंरक्षणनिमित्तमात्मानमन्यत्रोपानिक्षिपन्ति, ततः सुतरां लोकोत्तरिकैः साधुभिः संयमयशःसंरक्षणनिमित्तमात्माऽन्यगणे निक्षेप्तव्यः। स चाव्यक्तो वयसा, ततो यावद्भिरहोरात्रैर्वयसा व्यक्तो भवति तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिश्रायां तिष्ठति॥ कथं पुनः आत्मानं गणं चोपनिक्षिपति तत आह—

एते अहं च तुब्भं, वत्तीभूतो सयं तु धारेइ। जसपव्वया उराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिए॥ १८२॥

एते मदीयाः साधवोऽहं युष्माकम्, एवं चोपनिक्षिप्य तावत्तत्र तिष्ठति यावत् व्यक्तो जायते, ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मान्निर्गत्य स्वयमेव गणं धारयति। एवं च कुर्वतस्य फलं, इह लोके उदारा यशःप्रत्ययाः, अवदातं यशोऽवदाताश्च लोके प्रत्ययाः संयमनैर्मल्यविषयाः, परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिके लोकोत्तरिके उपनिक्षेपे॥ अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च साक्षेपस्य पदस्थापनायोग्यविषयेयं परीक्षा—

सावेक्खो पुण पुव्वं, परिक्खह जए धणो उ सुण्हाओ। अणियय सहाव परिहाविय भुतातच्चिया वुड्ढा॥१८३॥

सापेक्षः पुनः पूर्वं परीक्षते साधून्, यथा धनश्रेष्ठी स्नुषा अनियतस्वभावाः परीक्षितवान्। कथमिति चेदुच्यते—रायगिहे नगरे धणो नाम सेट्ठी। तस्स चत्तारि सुण्हातो। अन्नया सो चिन्तेइ का मम सुण्हा घरं वुड्ढिं नेहिति। ततो अन्नया तासिं परिक्खणनिमित्तं सयणवग्गो णिमंतितो। भत्तोत्तरं सयलसयणसमक्खं सुण्हातो सद्दावेऊण पत्तेयं पत्तेयं पंचसालिकणा समप्पिया एए सुरक्खिए करेह, यदा मग्गेहामि तया दायव्वा। ततो पढमाए "वुड्ढो एस न लज्जितो सयणसमक्खं पंचकणे समप्पेंतो, न किंवि जाणइ जया मग्गिहिती तया अन्ने

दायव्वा " इति छड्डिया । बिइयाए 'वुड्ड सेसत्ति' भुक्ता । तइया ए आभरण करंडियाए सुरक्खीकया । चउत्थीए भाउयखेत्तेसु आरोविऊण वुड्ढिं नीया जाया वरिसपणगेण मूडसहस्सा । पुणो वि सेट्ठिणा वरिसपणगानन्तरं सयणवग्गं णिमंतेऊण भुत्तुत्तरं सयणसमक्खं तातो सद्दाविया–तो ते मे पंच सालिकण समप्पेह । ततो पढमाए अण्णातो ठाणातो आणेऊण समप्पिया, सेठिणा सवहसाविता भणिया ते चेव इमे पंच सालिकणा किं वा अन्ने, तीए कहियं ते मए तया चेव छड्डिया, पुण अण्णे आणीया' । एवं बिइयाए वि, नवरं तीए भुत्ता कहिया । तइयाए ते चेव आणीया, भणियं 'आभरणकरंडियाए मए सुरक्खीकया'। चउत्थीए भणियं 'ताय सगडाणि समापिज्जंतु जेण ते पंच सालिकणा आणिज्जंते,ततो सेठिणा विम्हिएण पुच्छियं,तीए कहियं जहावत्तं जाव जाया मूडसहस्सा ।तओ परितुट्ठेण सेट्ठिणा भणियं–एतीए मज्झ पंच सालिकणा अतीव वुड्ढिं नेहितित्ति ह सा मम घरस्स सामिणी । तइया भंडाररक्खिया जीए भुत्ता सा महासणवावारे निजोइया, पढमा घरबाहिकम्मे । तथा चाह–प्रथमया परिहापिता, द्वितीयया भुक्तास्तृतीयया तावन्मात्रा धृताश्चतुर्थ्या 'वुड्ढत्ति' वर्धिताः एष दृष्टान्तः ॥ सम्प्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

उमेसिवमतरंते य उज्झितं आगतो न खलु जोग्गो। कितिकम्मभारभिक्खादिएसु भुत्ता यभुत्तीए ॥ १८४ ॥

एवमाचार्येणापि परीक्षानिमित्तं साधून् समर्प्य देशदर्शने शिष्या नियोक्तव्यास्तत्र योऽवमे दुर्भिक्षेऽशिवे वा साधून् त्यक्त्वाऽथवा येऽतरन्तोऽसहायाततान् वा त्यक्त्वा समागतः, स खलु न योग्यः । येनापि कृतकर्मसुपात्रलेपनादिव्यापारेषु, भारे उपध्युपकरणवाहनेन, भिक्षादिषु चात्मभुक्त्या भुक्ता उपयोगं नीताः साधवो, न च सम्यक् पालिताः सोऽपि न योग्यः ॥

न य छड्डिया न भुत्ता नेव य परिहाविया न परिवूढा । ततिएणं ते चेव उ समीव पच्छाणिया गुरुणो ॥१८५॥

व्य. सू. ११ ॥ ३५ ॥ तृतीयेन ये समर्पिताः साधवो गुरुणा, ते न छड्डिता न दुर्भिक्षाशिवादिषु परित्यक्ताः, नापि भुक्ताः केवलमात्मोपयोगं नीताः, नापि परुषशिक्षाप्रदानादिना परिहापिताः परिहानिं नीताः, नाप्यन्यान्यपरिव्राजनेन परिवर्धिताः। किन्त्वे(वं) तावन्तो गुरुसमीपं प्रत्यानीताः ॥ चतुर्थमाह—

१८ **उवसंपाविय पव्वाविया य अण्णे य तेसि संगहिया। एरिसए देइ गणं कामं तइयंपि पूएमो ॥ १८६ ॥**

येन बहव उपसम्पादिता उपसम्पदं ग्राहिता बहवः परिव्राजिताश्च, अन्ये च तेषामुपसम्पादितानां परिव्राजितानां च सम्बन्धिनः संगृहीतास्तेऽपि उपसम्पदं ग्राहयिष्यन्ते परिव्राजयिष्यन्ते चेत्यर्थः, ईदृशे चतुर्थे ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वात्। न केवलमेतास्मिन्, किन्तु काममतिशयेन तृतीयमपि पूजयामश्चतुर्थालाभे तमपि योग्यं प्रशंसाम इत्यर्थः ॥ तत्रात्मपरोपनिक्षेपयोजनामाह—

२२ **तम्मि गणे अभिसिते सेसगभिक्खूणअप्प निक्खेवो। जे पुण फड्डगवतिया आयपरे तेसि निक्खेवो ॥१८७॥**

तस्मिन् चतुर्थे तदभावे तृतीये वा गणे पदे अभिषिक्ते शेषकभिक्षूणां तद्गणान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो भवति। ये पुनः स्पर्धकपतयस्तेषामात्मतः परतश्च निक्षेपः, स्पर्धकपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतः स्पर्धकपतिद्वारेण तेषामुपनिक्षेपभावात् ॥ एवमात्मपरोपनिक्षेपो निरपेक्षेऽपि कालगते द्रष्टव्यस्तथा चाह—

२६ **एवं कालगते ठविह सेसाण आय निक्खेवो। फड्डगवईयाणं पुण आयपरो होति निक्खेवो ॥ १८८ ॥**

एवं निरपेक्षे सहसा कालगते पूर्वप्रकारेणान्यस्मिन् स्थापिते शेषाणां गणान्तर्वर्तिनात्मनिक्षेपो भवति। स्पर्धकपातिकानां त्वात्मपरोपनिक्षेपः, स्पर्धकपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ॥

उवसंपज्जणअरिहे अविज्जमाणंमि होइ गंतव्वं। गमणंमि सुद्धसुद्धे चउभंगो होति नायव्वो ॥ १८९ ॥

उपसम्पदनार्हे अविद्यमाने भवत्यन्यत्र गन्तव्यं । तत्र च गमने (शुद्धा) शुद्धपदे संयोगतश्चतुर्भङ्गी भवति ज्ञातव्या; तद्यथा—निर्गमने शुद्धो गमने च शुद्ध इति प्रथमः, निर्गमने शुद्धो गमनेऽशुद्ध इति द्वितीयः, निर्गमनेऽशुद्धो गमने शुद्ध इति तृतीयः, निर्गमनेऽशुद्धो गमने चाशुद्ध इति चतुर्थः। गाथायां चउभङ्गो इति पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् ॥ तत्र प्रथमभङ्गव्याख्यानार्थमाह—

असतीए वायगस्स, जं वा तत्थत्थि तंमि गहियंमि । संघाडोएगो वा दायव्वो असती एगागी ॥ १९० ॥

यः कालिकमुत्कालिकं दृष्टिवादं वा वाचयति स नास्ति, ततस्तस्य वाचकस्याऽसत्यभावे, अथवा यत्तत्रास्ति श्रुतं तत्सर्वं गृहीतं ततस्तस्मिन्गृहीतेऽन्यसूत्राद्यर्थम्, अन्यत्र व्रजति, तस्य च व्रजत एकः संघाटो दातव्यः। असति संघाटकाभाव एकाकी व्रजेत् ॥

अह सव्वेसिं तेसिं नत्थि उ उवसंपयारिहो अन्नो। सव्वे घेत्तुं गमणं जतियमेत्ता व इच्छंति ॥ १९१ ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपसम्पदार्हो नास्ति, ततः सर्वान् गृहीत्वा गमनं कर्तव्यम्। अथ सर्वे गन्तुं नेच्छंति, तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मात्रैः सह गन्तव्यम्। एष निर्गमशुद्ध उच्यते ॥

एवं सुद्धे निग्गमे। वइयाइअप्पडिबज्झंतो। संविग्गमणोण्णहिं तेहिं वि दायव्वो संघाडो ॥ १९२ ॥

एवं शुद्धे निगमे व्रजिकादिषु गोकुलादिष्वप्रतिबध्यमानः प्रतिबन्धमकुर्वन् गच्छेत्। तत्र यद्यपान्तराले संविग्नमनोज्ञाः सन्ति। ततस्तैः सह मिलित्वा गन्तव्यं, तैरपि च निर्गमनशुद्धत्वात् ज्ञानाद्युपसम्पन्निमित्तं च चलितत्वादवश्यं संघाटो दातव्यः ॥ अथ यदा एकं द्वौ वा दिवसौ संघाटो न भवति व्याकुलत्वात्, तदा किं कर्तव्यमत आह—

एगंव दो व दिवसे, संघाडत्थं एसो पडिच्छिज्जा। असती एगाणी (गी) उ जयणा उवही न उवहम्मे ॥१९३॥

एकं द्वौ दिवसौ स सङ्घटार्थं प्रतीक्षेत। असत्यभावे संघाटस्य एकाकी व्रजेत्, तत्र च यतना कर्तव्या। सा च प्राक्कल्पाध्ययनेऽभिहिता। ततो उपधिर्नोपहन्यते, यतनया प्रवृत्तत्वात् ॥ उपसंहारमाह—

एसो पढमो भंगो एवं सेसा कमेण जोएज्जा। आसन्नुज्जयठाणं गच्छे दारा य तत्थ इमे ॥ १९४

एषोऽनन्तरोदितः प्रथमो भङ्गः। एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शेषा अपि भङ्गका क्रमेण योक्तव्यास्तद्यथा—निर्गमनशुद्धः प्राग्वत्, गमनाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिबन्धकारणात्। निर्गमनाशुद्धो दोषाकीर्णतया निर्गमनात्, गमनशुद्धो व्रजिकादिष्वप्रतिबन्धात् निर्गमनाशुद्धो गमनाशुद्धश्च प्राग्वत्। अथ प्रथमभङ्गवर्ती प्रशस्यः, कारणतो द्वितीयभङ्गवर्त्यपि। एवं च गच्छता तेन ये आसन्ना उद्यता उद्यतविहारिणस्तेषां स्थानं गच्छेत्, तत्र च गतस्य परीक्षादिनिमित्तामिमानि द्वाराणि भवन्ति ॥ तान्येवाह—

परिच्छहाणि असती आगमणं निग्गमो असंविग्गे। निवेयणजयणंमि सढं दीहखद्धं पडिच्छंति ॥ १९५ ॥

परीक्षा 'हाणीति' हानिवृद्धिविषया कर्तव्या, यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न वस्तव्यमन्यत्रवस्तव्यामिति भावः। 'असतित्ति' यस्य समीपं गच्छोपसम्पन्नस्तस्मिन् सापेक्षे निरपेक्षे वा कालगतत्वेनासति, योऽन्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थातव्यम्। तस्मिन्नपि सीदति यावत्कुलादिस्थविराणामागमनं तावत्प्रतीक्षणीयं, तैरपि प्रतिचोदने कृते सीदति निर्गमो विधेयः, गच्छता च संविग्नाभावे बहिर्वस्तव्यमसंविग्ने निवेदना कर्तव्या बहिर्वसत्यभावे तेष्वसंविग्नेषु नवरं यतना विधेया। तथा ऽसंविग्नेषु वासं वसनं निसृष्टमनुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि,

वर्षादिकारणतः पुनर्यतनया दीहरवद्धमपि प्रचुरमपि दीर्घकालं प्रतीक्ष्यते। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः पाक्षिकहाणिति द्वारमाह—

पासत्थादिविरहितो, काहियमाईहि वा वि दोसेहिं। संविग्गमपरितंतो साहम्मियवच्छलो जाउ ॥१९६॥

अपान्तराले पार्श्वस्थादिविरहितः पार्श्वस्थादिसंसर्गैर्विप्रमुक्तः काथिकादिभिर्वा भावप्रधानोऽयं निर्देशः। काथिकत्वादिभिर्वा दोषैर्विप्रमुक्तस्तथा संविग्नोऽपरित्रान्तोऽपरिश्रान्तः सामाचार्यामिति गम्यते। तथा यः साधर्मिकवत्सलः प्रवचनलिङ्गसाधर्मिकवात्सल्यपरायणः सः ॥

अब्भुज्जए सुठाणं, परिच्छिउं हीयमाणए मोत्तुं। केसु पदेसुं हाणी, वुड्ढी वा तं निसामेहि ॥१९७॥

अभ्युद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य, गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे, हीयमानकान् मुक्त्वा तिष्ठेत्। अथ केषु पदेषु हानिर्वृद्धिर्वा सूरिराह—तदेतत्कथ्यमानं निशामय ॥ तदेवाह—

तवनियमसंजमाणं जहियं हाणी न कप्पते तत्थ। तिगवुड्ढी तिगसोही पंचविसुद्धी सुसिक्खा य ॥१९८॥

यत्र तपो नियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पते वस्तुं, यत्र पुनस्त्रिकवृद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्रवृद्धिर्यत्र च त्रिकस्याहारोपाधिशय्यारूपस्य शोधिर्यत्र च पञ्चानां पार्श्वस्थादिस्थानानां विशुद्धिस्तेष्वप्रवर्तनं यत्र च सुशिक्षाग्रहणे आसेवने च तत्र वस्तव्यम् ॥ साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृणोति—

बारसविहे तवे ऊ इंदियनोइंदिए य नियमे उ। संजमसत्तरसविहे हाणी जहियं तहिं न वसे ॥१९९॥

व्य. सू. यत्र द्वादशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे, संयमे सप्तदशविधे हानिस्तत्र न वसेत् ॥

११ **तवनियमसंजमाणं एएसिं चेव तिण्ह तिगवुड्ढी। नाणादीण व तिण्हं तिगसुद्धी उग्गमादीणं ॥२००॥**

॥ ३७ ॥

एतेषामेव त्रयाणां तपो-नियम-संयमानां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः, अथवा ज्ञानादीनां त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः। त्रयाणामुद्गमादीनामुपलक्ष-

१८ णमेतदाहारादीनां वा त्रयाणां शुद्धिस्त्रिकशुद्धिः ॥

पासत्थे उसण्णे कुसील संसत्त तह अहाच्छंदे। एएहिं जो विरहितो पंचविसुद्धो हवइ सो उ ॥२०१॥

पार्श्वस्थो अवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथाच्छन्द एते पञ्चापि प्राक् सप्रपञ्चप्ररूपिता एतैः स्थानैर्यो विरहितः स पञ्चविशुद्धो भवति। पञ्चविशुद्धावेव प्रकारान्तरमाह—

२२ **पंच य महव्वयाइं अहवा वी नाण-दंसण-चरित्तं। तव विणओ वि य पंच उ पंचविहुवसंपया वावि ॥२०२॥**

वाशब्दः प्रकारान्तरोपप्रदर्शने पञ्चमहाव्रतानि। अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्रं तपो विनय इति पञ्च, यदि वा पञ्चविधा ज्ञानदर्शन-चारित्रतपोवैयावृत्त्यभेदतः पञ्चप्रकारा उपसम्पत् पञ्च तैः पञ्चभिर्विशुद्धः पञ्चविशुद्धः सुशिक्षामाह—

सोत्तणसिक्खसुसिक्खा सा पुण आसेवणे य गहणे य। दुविहाए वि न हाणी जत्थ य तहियं निवासो उ ॥२०३॥

२६ शोभना शिक्षा सुशिक्षा। सा द्विविधा, तद्यथा—आसेवने ग्रहणे च। आसेवने प्रत्युपेक्षणादेः सामाचार्या ग्रहणमागमस्य एतस्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र निवासः कल्पते कर्तुम् ॥

एएसुं ठाणेसुं, सीयंते चोदन्ति आयरिया। हावेंति उदासीणा, न तं पसंसंति आयरिया ॥ २०४ ॥

एतेषु स्थानेषु तपःप्रभृतिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्यन्ते, शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तान् सीदतो यत्राचार्याश्चोदयन्ति तं गच्छं निवासयोग्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति।यत्र पुनराचार्या उदासीना मध्यस्थाः सामाचारीं हापयति उपेक्षन्ते न तं प्रशंसन्त्याचार्याः नासौ गच्छ उपसम्पदनीय इत्यर्थः। किं कारणमत आह—

आयरिय उवज्झाया नाणुण्णाया जिणेहिं सिप्पट्ठा। णाणे चरणे जोगा वहाउ ते अणुण्णाया ॥ २०५ ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पशिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः। कै कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह—ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो भविष्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः। अपि चेदृशा आचार्या उपाध्याया अनुज्ञाताः—

नाण चरणे निउत्ता जा पुव्व परूविया चरणसेढी। सुहसीलट्ठाणविजढे, निच्चं सिक्खावणा कुसला ॥ २०६ ॥

ज्ञाने एकग्रहणात्तज्जातीयस्य ग्रहणमिति न्यायादर्शने चारित्रे च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा। सुखशीलाः पार्श्वस्थादयः तेषां स्थानं श्रियते सेवन्ते तद्विजढे तद्रहिते, या पूर्वं कल्पाध्ययने कृतिकर्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्ररूपिता तस्यां स्थिताः तथा नित्यं सदा शिक्षापनायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्यायां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसम्पत्तव्यम् ॥ गतं परिच्छिहाणित्ति द्वारमिदानीमसतित्ति द्वारमाह—

जेण वि पडिच्छितो सो, कालगतो सो वि होइ आहच्च।सो वि य सावेक्खो वा निरवेक्खो वा गुरू आसि॥२०७॥

येनापि स प्रतीच्छितो यस्य समीपे सशिष्यपरिवार उपसम्पन्न इत्यर्थः सोऽपि आहच्च कदाचित् कालगतो भवेत् सोऽपि च गुरुः कालगतः सापेक्षो वा आसीन्निरपेक्षो वा, तत्र यः सापेक्षः सोऽमुं विधिं करोति ॥

सावेक्खो सीसगणं, संगहकारेइ आणुपुव्वीए। पडिच्छागय वेत्ति, एस वि याणे अह महल्लो ॥ २०८ ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमभिनवस्थापितस्य संग्रहमानुपूर्व्यानुपूर्वीकथनेन कारयति। यथा पूर्वं सुधर्मस्वामी गणधर आसीत्। ततस्तच्छिष्यो जम्बूस्वामी गणधर आसीत्। तस्यापि शिष्यः प्रभवः। एवं तावद्यावत् सम्प्रति वयमहमपि च । सम्प्रति महान् वृद्धीभूतस्ततो मयाऽमुको गणधरः स्थापितो वर्तते तस्याज्ञां कुर्यात् वैनयिकादिकं च, तथा ज्ञानदर्शनादि प्रतीच्छादिनिमित्तमागतास्तानपि ब्रूते-एष मम स्थाने विज्ञायेत, ममैवैतस्य सम्प्रति वैनयिकादिकं कर्तव्यमित्यर्थः। अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह—

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जं तु। भड जोहे वेति तगं, सेवए तुब्भे कुमारंति ॥ २०९ ॥

अह यं अतीमहल्लो, तेसिं वित्ती उ तेण दावेइ। सो पुण परिच्छिऊणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥२१०॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति, तं प्रति भटान् योधांश्च ब्रूते । साम्प्रतमहमतीव महान् ततो यूयं सेवध्वममुकं कुमारमिति। एवं तानुक्त्वा तेषां वृत्तीस्तेन कुमारेण दापयति येन ते तदनुरक्ता जायन्ते,। स पुनः कुमारोऽनेन वक्ष्यमाणेन विधिना परीक्ष्य राज्ये स्थाप्यते। तमेव विधिमाह—

परमन्न भुंज सुणगा छड्डुण दंडेण वारणं बितिए। भुंजइ देइय तइओ गस्स उ दाणं न इयरेसिं ॥२११॥

राजा बहूनां कुमाराणां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापयामीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दापयित्वा

तेषां पृथक् पृथक् स्थाले परमान्नं पायसं परिवेषयति। परिवेष्य शृङ्खलाबद्धान् शुनकान् व्याघ्रकल्पान् कुमारान् प्रति मोचयति, । ते च शुनका वेगेन कुमारसमीपमागतास्तत्रैको राजपुत्रः शुनकभयेन पायसं परित्यज्य पलायितः। द्वितीयो राजपुत्रो दण्डेन तेषां शुनकानां वारणं करोति भुंक्ते च न च किमपि तेभ्यो ददाति, । तृतीयः पुनः स्वयं भुंक्ते शुनकेभ्योऽपि च स्वस्थालात् परस्थाल्लाच ददाति । तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राजदानं, नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह—

परबलेपेल्लिउ नासति, बितिउ दाणं न देइ उ भडाणं। न वि जुज्जंते तेऊ एए दोवी अणरिहाओ ॥२१२॥

प्रथमो यदा परबलमागच्छति तदानेन परबलेन प्रेरितः सन् राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भटानां सुभटानां किमपि ददाति न च ते भटा दानमृते परबले समागते युध्यन्ते । ततः समर्थस्यापि परबलेन प्रेरणमत एतौ द्वावप्यनर्हौ राज्यस्य ॥

तइओ रक्खइ कोसं देइ य भिच्चाण ते य जुज्जंति। पालेयव्वे अरिहो रज्जंतो तस्स तो दिण्णं ॥ २१३ ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं भाण्डागारं रक्षति । भृत्यानां सुभटानां ददाति ततस्ते भृत्याः परबले समागते युध्यन्ते ततः पराः(रं) भग्नं परबलमपगच्छति । तदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पालयितव्यो राज्येऽर्ह इति तत् राज्यं राज्ञा तस्य दत्तम् । यथा भो लोका एष युवराजो युष्माभिरेष आसेवनीयः ॥

अभिसित्तो सट्ठाणं अणुजाणे भडादि अहियदाणं च। वीसुंभिय आयरिए गच्छेवि तयाणुरूवं तु ॥२१४॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा कालगतो भवति, तदा ते भटप्रभृतयस्तं युवराजं राजानमभिसिञ्चन्ति । अभिषिक्ते सति तस्मिन् सेवका उपस्थाप्य स्वं स्वमायोगस्थानं निवेदयन्ति । ततः सो अभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्तस्मै अनु-

व्य. सू. जानाति । अधिकं च तेषां भटादीनां दानं द्विपदादिदानं सुवर्णादिदानं ददाति, । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्वग्भूते शरीरं पृथग्भूते
११ मृते इत्यर्थः आचार्ये गच्छेऽपि तदनुरूपं तृतीयराज्यार्हकुमारानुरूपं आचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र भावना—आचार्येण द्रव्यापदादिषु शिष्याः
॥ ३९ ॥ परीक्षणीयाः । तत्र योऽशक्तिको भीरूः स राजप्रद्वेषादिषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमारं इव गुरुपदस्यानर्हः । यः पुनरदाता
१८ सोऽदायकत्वेन संग्रहोपग्रहौ न करिष्यतीत्ययोग्यः । यस्त्वभीरूतया शुनकस्थानीयान् प्रत्यनीकान्वारयति दायकत्वेन च सङ्ग्रहोपग्रहौ करोति,
स योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिंश्च स्थापिते कालेन विष्वग्भूते आचार्ये साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते । उपस्थाय च
यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय कथयति । एतदेवाह—

दुविहेण संगहेण, गच्छं संगिण्हए महाभागो । तो विण्णवेंति तेवी तं चेव य ठाणयं अम्हं ॥२१५॥

२२ सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छं द्विविधेन संग्रहेण द्रव्यसंग्रहेण भावसंग्रहेण च द्रव्यसंग्रहेण वस्त्रपात्रादिना भावसंग्रहेण ज्ञानादिना
संगृह्णाति । एवं सगृह्णाति तस्मिन् ततस्तेऽपि साधवः कृतप्राञ्जलयः तं विज्ञपयन्ति । तथा तदेव स्वं स्वं स्थानमस्माकं प्रयच्छतेति ॥अथ किं किं
तेषां स्थानमिति तत्स्थाननिरूपणार्थमाह—

उवगरण बालवुड्ढा, खमग गिलाणे य धम्मकहि वादी । गुरुचिंत वायणा पेसणासु कितिकम्मकरणाय ॥२१६॥

२६ एको ब्रूते—अहमुपकरणात्ति उपकरणोत्पादक आसं, अन्योऽहं बालवृद्धानां वैयावृत्त्यकरो, ऽपर क्षपकवैयावृत्त्यकरो, ऽन्यो ग्लाने इति
ग्लानवैयावृत्त्यकरः अपरो धर्मकथा धर्मकथाव्यापारनियुक्तः,अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः, गुरुचिंतात्ति अपरो ब्रूते—अहं गुरोर्यत्कर्त्तव्यं
तत्र नियुक्तः, वायणत्ति अपरो हं वाचनाचार्यत्वे नियुक्तः, अन्योऽहं प्रेषणे नियुक्तः, अपरो ब्रूतेऽहं कृतिकर्मकरणे विश्रामणे ॥

उ. ४. भा. २१६–२२०

एएसुं ठाणेसुं, जो आसि समुज्जओ अठविओवि। ठविओवि न विसीयइ, सठाविउमलं खलु परेसिं ॥२१७॥

एते खलु उपकरणादिषु कृतकर्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्वमस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् । स गणधरपदे स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विषीदति कृतकरणत्वात्। स इत्थंभूत एतेषु स्थानेषु परान्, गाथायां षष्ठी द्वितीयार्थे प्राकृतत्वात् सम्बन्धे वा, यथा माषाणामश्नीयादित्यत्र स्थापयितुमलम् ॥

एवं ठितो ठवेइ अप्पाण परस्स गोवि सो गावो। अट्ठितो न ठवेइ, परं न य तं ठवियं चिरं होइ ॥२१८॥

एवं पूर्वं गणधरपदे अस्थापित एतेषूपकरणादिस्थानेषु स्थितः सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थानेषु स्थापयति, स्थापयिता भवतिः । गोवृष इव गाः स्वस्थाने, यः पुनः पूर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः सपरमुपलक्षणमेतत्। आत्मानं च न स्थापयति स्वयं तत्राव्याप्तत्वात्। न च तत्स्थापितं चिरं भवति, । कस्मादिति चेदुच्यते–स यदान्यान् उपकरणादिष्वनुद्यच्छतः शिक्षयति, । यथा सति बले किं यूयं स्वशक्त्या नोद्यच्छथानुद्यच्छंतो हि वैयावृत्त्यफलात् भ्रश्यथ, तदा ते चिन्तयेयुः यदि वैयावृत्त्यफलमभविष्यत्ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषूद्यस्यथा इति । अथवा वैयावृत्यत्फलं श्रद्धाना अपि खग्गुडत्वेनैवं मन्यरेन् एवं जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावर्तिध्वमिति॥सम्प्रति गो वृष इव गा इति दृष्टान्तं भावयति–

पउरतणपाणियाइं, वणाइं रहियाइं खुड्डजंतूहिं। नेइ वि सो गोणीओ, जाणइ य उवट्ठकालं च ॥ २१९ ॥

वृषो बलीवर्दो गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा क्षुद्रजन्तुभिः क्षुद्रप्राणिभी रहितानि नयति जानाति च, उपस्थानकालमभ्यागमवेलां ज्ञात्वा च स्वस्थानमानयति, । एवमभिनवस्थापित आचार्यो गच्छं स्वस्वव्यापारे नियोजयन् परिपालयति। अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह–

जह गयकुलसंभूतो, गिरिकंदर–विसमवडयदुग्गेसु। परिवहति अपरितंतो, नियसरीरुग्गते दंते ॥ २२० ॥

यथा गजकुलसंभूतोऽनेन जात्यतामाह—गिरिकन्दरेषु गिरिगुहासु विषमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु उग्रेषु वा परिश्रान्तोऽश्रान्तः सन् निजशरीरोद्गतान् दंतान् परिवहति—

इय पवयणभत्तिगतो, साहम्मियवच्छलो असढभावो। परिवहइ साहुवग्गं खेत्तविसमकालदुग्गेसु ॥ २२१ ॥

१८ इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण। प्रवचभनक्तिगतो गच्छवाहकत्वं प्रवचनभक्तिं मन्यमानः साधर्मिकवत्सलो लिङ्गप्रवचनाभ्यां ये साधर्मिकास्तद्वात्सल्यपरायणोऽशठभावोऽमायावी विषमेषु क्षेत्रेषु विषमेषु च कालेषु दुर्भिक्षमार्याद्युपद्रवव्रातसंकुलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यं ॥ गतमसतीति द्वारमिदानीमागमनद्वारमाह—

जत्थ पविट्ठो जइ तेसु, उज्जया हो उ पच्छ हावेंति। सीसा आयरिओ वा, परिहाणी तत्थिमा होइ ॥२२२॥

२२ यत्र गच्छे सशिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं सुष्ठु उद्यता भूत्वा पश्चात्सामाचारीं हापयन्ति, आचार्यो वा पश्चात् परिहापयति तत्र हानिरियं वक्ष्यमाणा भवति ज्ञातव्या ॥ तामेवाह—

पडिलेह दिय तुयट्टण निक्खिव आयाण विणय सज्झाए।आलोग ठवण मंडलि भासो गिहमत्त सेज्जतरे॥२२३

पडिलेहित्ति उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते तथा अग्लाना मार्गपरिश्रमरहिताश्च दिवा त्वग्वर्तनं कुर्वन्ति शेरते इत्यर्थः। निक्खिवत्ति दण्डा-
२६ दिकं निक्षिपन्तो न प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्जयन्ति दोषैर्वा दुष्टं प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुर्वते, आयाणत्ति दण्डादिकमाददाना न प्रत्युपेक्षन्ते न प्रमार्जयन्ति दुःप्रत्युपेक्षणं दुःप्रमार्जनं वा कुर्वन्ति। विनयं कृतकर्मलक्षणं वाचनादिषु न कुर्वन्ति। सज्झाएत्ति स्वाध्यायो वा न क्रियते, मण्डली सामाचारीं वा न कुर्वन्ति,। आलोगत्ति संखडीं शरीरं वा प्रलोकन्ते, यदि वा आलोचना न क्रियते, अनालोचितं भुञ्जते

इत्यर्थः । ठवणत्ति स्थापनाकुलानि विशन्ति स्थापितं वा गृह्णन्ति । मंडलित्ति भोजनमण्डली समाचारीं हापयन्ति । भासत्ति भाषायामसमिता भाषन्ति(न्ते) एकग्रहणे जातीयग्रहणमिति न्यायात् शेषास्वपि समितिष्वसमिताः । गिहमत्तत्ति गृहिमात्रकेषु प(ब)टलिकादिष्वानातं गृह्णन्ति । सेज्जायरोत्ति शय्यातरपिण्डं भुञ्जते ॥

एमायी सीयंते, वसभा चोयंति चिट्ठति ट्ठियंमि । असती थेरा गमणं, अच्छति ताहे पडिच्छंतो ॥२२४॥

एवमादिष्वादिशब्दादुद्गमादिपरिग्रहः सीदतः साधून् गुरुं वा वृषभाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो गुरुर्वा तिष्ठति ततस्तस्मिन् स्थिते सोऽपि सशिष्यपरिवार आगन्तुकास्तिष्ठति । असती इत्यादि असत् शिक्षायाः पुनः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावो यदि ततो यावत् पाक्षिके चातुर्मासिके संवत्सरे वा कुलस्थविराणां सङ्घस्थविराणां वा गमनं भवति तावत्तत्प्रतीक्षमाण आस्ते तेषु च कुलादिस्थविरेषु समागतेषु निवेदयति तथाप्यतिष्ठत्सु ततो निर्गमनम् ॥ एतदेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृषभचोदनं 'सप्रायश्चित्तमाह'—

गुरु वसभ गीयगीते, अचोदेंति गुरुगमादि जालहुओ । सारेइ सारवेई, खरमऊएहिं जहा वत्थुं ॥२२५॥

वृषभः प्रतिपन्नगच्छाभारः स्वयं सारयति शिक्षयति । अथवा यो येनोपशाम्यति तं तेन सारापयति शिक्षापयति, । कथमित्याह—आचार्योपाध्यायवृषभस्थविरभिक्षुकाणां मध्ये यथा वस्तुवस्त्वनतिक्रमेण खरमृदुभिर्वचनैः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं भवति—यः खरेण साध्यस्तं खरेण खरण्टयति, । मृदुसाध्यं मृदुभिर्वचनैः सारयति, । अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वार्धेन दर्शयति,—गुरु इत्यादि यदि वृषभो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोदयति, तदा चतुर्गुरुकं वृषभो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्लघु, वृषभो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासलघु, । अक्षरयोजना त्वेवम्—गुरुवृषभगीतागीतान् चोदयति, । गुर्वादि चतुर्गुरु प्रभृति यावदन्ते लघुको मासः । अत्र पुनः सीदत्सु चत्वारो भङ्गास्तानेवाह—

व्य. सू. ११ ॥ ४१ ॥ गच्छो गणीय सीयइ बिईं न गणीउ तइए न वि गच्छो। जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरो न उण गच्छो॥२२६॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः, गच्छः सीदति न गणीति द्वितीयः, न गच्छः सीदति किन्तु गणीति तृतीयः, न गच्छो नापि गणीति चतुर्थः, । तथा चाह–द्वितीये भङ्गे गणी न सीदति, तृतीये न गच्छः, चतुर्थः सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपात्तः, । तत्राद्येषु त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमतृतीये वा गणी स पापतरो यत्र पुनर्गच्छः सीदति । न गणी नासौ द्वितीयः पापतरः । किं कारणमिति चेदत आह–

आयरिए जयमाणे, चोएउं जे सुहं हवइ गच्छो। तंमि उ विसीयमाणे, चोयणमियरे कहं गेण्हो(ण्हे)॥२२७॥

आचार्ये यतमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवति, । आचार्यस्य प्रतिभयात् तस्मिन्नाचार्ये विषीदति चोदना शिक्षामितरे साधवः कथं गृह्णीयुः, नैव गृह्णीयुरिति भावः, आचार्यस्य प्रतिभयाभावादतः प्रथमतृतीयौ भङ्गौ पापतरौ, न द्वितीय इति ॥

आसण्णट्ठिएसु उज्जएसु जहति सहसा न तं गच्छं। मा दूसेज्ज अइठे, दूरतरे वा पणासेज्जा ॥२२८॥

यद्यपि नाम आसन्ने प्रदेशे उद्यतविहारिणः स्थिता विद्यन्ते, तथा तेष्वासन्नस्थितेषूद्यतेषु सहसा न तं गच्छं जहाति परित्यजति । किं कारणमिति चेदत आह,–तन्मा अदुष्टान् दूषयेत् गच्छः। किमुक्तं भवति ? न विषीदन्ति तेऽपि सीदत्साधुसंसर्गतो मा विषीदेयुरिति येऽपि सीदन्ति तेऽतिदूरतरं निर्गततरं प्रणश्येयुर्विषीदेयुः । तदेवं वृषभचोदनं भाषितमिदानीं स्थविरागमनं भावयति–

कुलथेरादी आगम चोयणा जेसु विप्पमायंति। चोदयति तेसु ठाणं, अठिएसु उ निग्गमो भणितो ॥२२९॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावे पाक्षिके चातुर्मासिके सांवत्सरिके वा यावत् कुलस्थविराणां गणस्थविराणां सङ्घस्थविराणां वा आगमस्तावत् प्रतीक्षते, । कुलस्थविरादीनां चागमे तेषां निवेदना क्रियते, ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति, तेषु स्थानेषु तान्

प्रतिचोदयन्ति । ते प्रतिचोदिता यदि स्थितास्ततस्तेषु स्थितेषु सत्सु स शिष्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति। स्थितेन च तेन द्विविधापि शिक्षा शिक्षणीया । अथ ते चोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छान्निर्गमो भणितस्तीर्थकरगणधरैः ॥ गतमागमद्वारम्, पतिते निर्गमद्वारमतस्तदेव भावयति—

कप्पसमत्ते विहरइ, असमत्ते जत्थ हुंति आसन्ना। साहिम्मि तहिं गच्छे, असतीए ताहिं दूरंपि ॥ २३० ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्थतश्च समाप्तो भवति। ततस्तस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्ते स्वयं यथा विहारक्रमं विहरति । अथ नाद्यापि समाप्त आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्नसमाप्ते यत्र यस्यां दिशि आसन्ना अनन्तरक्षेत्रवर्तिनः साधर्मिकाः संविग्नाः सांभोगिकास्तत्र गच्छेत् । अथासन्ना न विद्यन्ते तत आसन्नानामसत्यभावे दूरमपि गच्छेत् ॥ कथं गच्छेदत आह—

वइयादीए दोसे असंविग्गे या वि सो परिहरंतो। के असंविग्गा खलु नियया दीया मुणेयव्वा ॥ २३१ ॥

व्रजिकादीन् दोषान् व्रजिका गोकुलं आदिशब्दात् स्वमातापितृपूर्वपरिचितपश्चात्परिचितकुलपरिग्गहस्तान् दोषान् इह व्रजिकादयः प्रतिबन्धदोषहेतुत्वात् । दोषा इत्युक्तास्तथाऽसंविग्नांश्चापि स परिहरन् गच्छेत् । अथ के खल्वसंविग्नाः सूरिराह-नित्यादयो नित्यवास्यादयस्ते ज्ञातव्याः । तेषामपि हरणे प्रवेशादौ प्रायश्चित्तविधिमाह—

बिइयादीए अहच्छंद वज्जिए पविसदाण गहणे य। लहुगा भुजंण गुरुगा संघडि मासो जं च पण्णं ॥२३२॥

दूरमार्गे गच्छता अपान्तराले संविग्नसुमनोज्ञानां वसतौ वस्तव्यम् । तदभावे नैत्यिकादीनां संविग्ने च अमनोज्ञानां निवेद्यान्यस्यां वसतौ स्थातव्यम् । यदि पुनर्नैत्यिको नित्यवासी आदिशब्दात्पार्श्वस्थादिपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यादिके यथाच्छन्दवर्जिते प्रविशति यदि वा

तेभ्यः किमपि भक्तादिकं ददाति, अथवा तेभ्यो गृह्णाति तदा प्रवेशेन ग्रहणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः । भुंजणे गुरुगा इति । अथ तैः सह भुङ्क्ते तदा भोजने चत्वारो गुरुकाः । अथ नैत्यकादिसंघाटं याचित्वा तेन सह हिण्डते । ततः संघाटेन हिण्डने लघुको मासः, । जं चण्णामिति यच्च तेन संघाटकेन हिण्डमानोऽकल्पिकग्रहणतः तदा स्वादनेन लाम्पट्यतः सेविष्यते । तदपि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति तदेवं यथाच्छंदवर्जिते नैत्यकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुक्तम् ॥ अधुना यथाच्छन्दे तदाह—

एए चेव य गुरुगा पच्छित्ता होंति ऊ अहाच्छंदे । अमणुण्णेसुं मासो संभुंजणे होंति चउगुरुगा ॥ २३३ ॥

एतान्येव प्रायश्चित्तानि यथाच्छंदे गुरुकानि भवन्ति तद्यथा—प्रवेशे दाने ग्रहणे भोजने च चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः, । अथामनोज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति, तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे च प्रत्येकं लघुको मासः । अथ तैः सह भुङ्क्ते तदा चत्वारो गुरुकाः संघाटके लघुको मासः । यत एवमसांविग्नेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतान् परिहरेत् । अथ मार्गे संविग्ना न सन्ति ततः कारणवशतोऽसंविग्नेष्वपि गन्तव्यम् । (गतं) पतितमिदानीमसंविग्नद्वारं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह—

संविग्गेगंतरिया, पडिच्छ संघाडए असति एगो । साहम्मिएसु जयणा तिण्णि दिणपडिच्छ सज्झाए; ॥२३४॥

संविग्नेन संविग्नगुणेनैकेनान्तरिता व्यवहिताः संविग्नैकान्तरिता असंविग्नास्तेषु कारणवशतो गन्तव्यम् । तत्र च भिक्षां निवसनं च कुर्वता यथा प्रथमोद्देशके पारिहारिकस्य यतनोक्ता तस्यापि द्रष्टव्या तैरपि असंविग्नैर्यदि स एकाकी तत एकाकिनः सतस्तस्य संघाटको दातव्यः । अथ योऽसौ द्वितीयको योग्यो दातव्यः, सोऽन्यत्र प्रेषणेन गतो वर्तते ततस्ते ब्रूयुरार्य ! एकरात्रं द्विरात्रं त्रिरात्रं वा प्रतीक्षणीयम् । तत एतेन कारणेनोत्कर्षतः त्रिरात्रमपि प्रतीक्षते, असति संघाटके एक एकाकी व्रजेत् । तस्य च तथा व्रजतोऽपान्तराले यदि साधर्मिका

भवन्ति । ततस्तन्मध्ये गत्वा वस्तव्यं कारणं च निवेदनीयं, निवेदिते कारणे तैः संघाटको दातव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयमथ प्रतिपृच्छानिमित्तमेकं द्वि त्रीणि वा दिनानि यावत् प्रतीक्षापयेत्तत आह, स्वाध्याये स्वाध्यायनिमित्तं प्रतिपृच्छानिमित्तमित्यर्थः उत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि प्रतीक्षेत एषा साधर्मिकेषु यतना ॥ तदेवमसंविग्नद्वारमुक्तमिदानीं निवेदनाद्वारमाह—

बहिगाम घरे सन्नी, सो वा सागारियं उवहिं अंतो । ठाण निसेज्ज तुयट्टण गहियागहिएण जागरणा ॥२३५॥

संविग्नसमनोज्ञानामभावे ग्रामस्य बहिर्नैत्यिकादीनां निवेद्य तिष्ठति, ग्रामस्य बहिः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः शून्यगृहे तत्रापि निवेदना कर्तव्या, शून्यगृहस्याभावे संज्ञीश्रावकस्तस्य गृहे वस्तव्यम् ॥ स वा संज्ञी श्रावकः सागारिको ऽगारीकोऽगारीसहितः स्यात्तर्हि तस्य गृहस्य बहिरन्तर्वा या कुटी तत्र वस्तव्यम् ॥ तस्य अप्यभावे अमनोज्ञेषु संविज्ञेषु वस्तव्यं, अमनोज्ञासंविग्नेषु वस्तव्यं, तेषामप्यभावे नित्यकादिष्वसंविग्नेषु वसति, तत्रेयं यतना स्थानमूर्ध्वस्थानं निषद्या उपवेशनं त्वग्वर्तनं दीर्घकायप्रसारणं तेषु गृहीतेनागृहीतेन वा उपकरणेन जागरणं कर्तव्यम् । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः व्यासार्थं त्वभिधित्सुः प्रथमतो बहिर्ग्रामेति व्याख्यानयति—

वसही समणुण्णासइ, गामबहिं ठाइ सो निवेदेउं । अनिवेदियंमि लहुओ, आणाइ विराहणा चेव ॥२३६॥

समनोज्ञानां संविज्ञानां वसतेरसत्यभावे ग्रामाद्बहिस्तिष्ठति, न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविग्नेषु प्रवेष्टव्यं, प्रागुक्तप्रायश्चित्तभावात्, स च बहिस्तिष्ठति । तेषां नैत्यिकादीनां वा संविग्नानां वा अमनोज्ञानां निवेद्य कथयित्वा, यदि पुनर्न निवेदयति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः, आज्ञादिविराधना, आदिग्रहणात् आत्मविराधना संयमविराधना च परिगृह्यते। तथा हि-इयं भगवदाज्ञा तेषां निवेद्य बहिर्वस्तव्यमनिवेदनायामाज्ञालोपः आत्मविराधनां संयमविराधनां चाह—

गेलण्णे न काहिंती कोहेणं जं च पाविहिती तत्थ। तम्हा उ निवेएज्जा, जयणा एतेसि माएउ ॥ २३७ ॥

अनिर्वेदने सति स कदाचित् ग्लानो जायत, ग्लान्ये सति नास्माकं किमपि तेन निवेदितमिति क्रोधेन न किमपि ग्लानकृत्यं करिष्यति। गृहस्थाश्च तं तथाभूतं ग्लानं दृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेदयेयुर्यथा युष्मदीयो ग्लानोऽसंग्राहको वर्तते। ततस्ते ब्रूयुर्मन्येरन् वा एषोऽस्मदीयो न भवति। यदि भवेत्तदास्माकमुपाश्रये तिष्ठेत्, निवेदयेद्वा। एवं यत्र ग्लानत्वेन वा आरक्षकादिग्रहणं। तत्र यदनर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्मकं वा तत्सर्वमनिवेदनानिमित्तं तस्मात्तेषामनया वक्ष्यमाणया यतनया निवेदयेत्। तामेव यतनामाह—

तुब्भं अहेसि दारं उस्सूरोत्ति जुताए एवं तु। न य नज्जइ सत्थो वी, चलिहिइं किं केतियं वेलं ॥२३८॥

यदाहमागतस्तदा युष्माकमुपाश्रयद्वारमुषितमासीत्। तत एवं मया विकल्पितमुत्सूरं वर्तते इति युतायां पृथग्भूतायां वसतावुषितः अपि च न ज्ञायते सार्थोऽपि किं कियतीं वेलां, सप्तम्यर्थे व्याप्तौ द्वितीया, कस्यां वेलायां चलिष्यति, ततः पृथगुपाश्रये स्थितः। अथ स वेलायामागतस्तत इदं वदेत्—

साहु सगासे वसिउं अतिप्पियं मज्झ किं करेमित्ति। सत्थवसोहं भंते, गोसे मे वहेज्जह उदंतं ॥२३९॥

साधुसकाशे साधुसमीपे च वस्तुं ममातिप्रियं परं भदन्त सार्थवशोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् गोसे प्रभाते मे उदन्तं वार्तां वहत॥

एवं न उ दुरुस्से अह वाहिं होज्ज पच्चवायाउ। ताहे सुण्णह घरादिसु वसाति निवेदितु तह चेव ॥२४०॥

उ. ४. भा. २३७-२४३

एवमनया यतनया निवेद्य न तु नैव ग्रामाद्बहिर्दूरं वसेत् किन्तु ग्रामस्य समीपे वसेदथ बहिः स्तेनादिकृताः प्रत्यवाया अनर्था भवेयुस्ततस्तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसति, आदिशब्दात् श्रावकगृहादिपरिग्रहः ॥ एतदेव भावयति—

अहुणुव्वासि य सकवाड निब्बिले निच्चले वसति सुण्णो। तस्सा सइ सण्णिघरे इत्थीरहिते वसेज्जा वा ॥२४१॥

अधुना साम्प्रतमुद्वासितमधुनोद्वासितं सकपाटं कपाटसहितमन्यथा स्तेनादिप्रवेशसंभवात् निर्बिलं बिलरहितमन्यथा सर्पादिसंभवात्। निश्चलं न जराजीर्णतया पतितुं प्रवृत्तं अमीषां च चतुर्णां पदानां षोडशभङ्गाः। तत्र प्रथमो भङ्गः शुद्धः शेषा अशुद्धास्तत आह—इत्थंभूते शून्ये शून्यगृहे वसति तस्य शून्यगृहस्यासत्यभावे संज्ञिगृहे श्रावकगृहे सोऽपि श्रावको द्विधा संभवति सस्त्रीकः स्त्रीरहितो वा। तत्र स्त्रीरहिते वसेत्।

सहिए वा अंतो बहि अंतो वीसु घरकुडीए वा। तस्सा सति निइयादिसु वसेज्जउ इमाए जयणाए ॥२४२॥

स्त्रीरहितस्य श्रावकगृहस्याभावे सहिते वा स्त्रीसहिते वा श्रावकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिर्वा विविक्ते प्रदेशे वसेत्। अन्यथा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु। तस्याप्यभावे तस्य श्रावकगृहस्य बहिः पुरतः पृष्ठतः पार्श्वतो वा यदि वान्तर्गृहस्य कुटी समस्ति तस्यां वसेत्। तस्यापि कुटीरकस्यासत्यभावे नैत्यिकादिष्वपि आदिशब्दात् पार्श्वस्थादिपरिग्रहोऽनया वक्ष्यमाणया यतनया वसेत् ॥ एतावता मूलद्वारगाथोपन्यस्तं निवेदद्वारमगमत्। यतनाद्वारमापतितमिदानीं तामेव यतनामाह—

निइयादि उवहि भत्ते, सेज्जा सुद्धाय उत्तरे मूले। संजइरहिए काले अकाल सज्झाए अभिक्खं च ॥२४३॥

ये नैत्यिकादय उपधौ भक्ते शय्यायां च उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुद्धाः। किमुक्तं भवति ? ये उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुद्धां शय्यां गवेषयन्ति शुद्धं भक्तं शुद्धमुपधिं तेषु वसेत्, तत्रापि संयतीरहिते तदभावे संयतीसहितेऽपि। ताश्च संयत्यो द्विधा कालचारिण्योऽकालचा-

व्य. सू. ११ ॥ ४४ ॥ रिणश्च तत्र याः पाक्षिकादिष्वागच्छान्ति ताः कालचारिण्यस्तद्व्यतिरेकेणागच्छन्त्योऽकालचारिण्यः स्वाध्यायनिमित्तमभीक्ष्णं चशब्दात् भक्तपानं दातुं गृहीतुं वा कन्दर्पार्थं वा तत्राकालचारिणीषु बहवो दोषाः कालचारिणीष्वल्पतरा इति संयतीरहिताभावे कालचारिणीभिः संयतीभिः सहिते वस्तव्यम् ॥ एतदेव सप्रपञ्चमभिधातुकाम आह—

सिज्जुवहि भत्तसुद्धे, संजइ रहिए य भंग सोलसओ। संजइ अकालचारिणी सहिए बहुदोसला वसही ॥२४४॥

शय्याशुद्ध उपधिशुद्धो भक्तशुद्धः संयतीरहित इति चतुर्षु पदेषु सप्रतिपक्षेषु भङ्गाः षोडश । तद्यथा–शय्याशुद्धः उपधिशुद्धः भक्तशुद्धः संयतीराहित इति प्रथमः । शय्याशुद्ध उपधिशुद्धो भक्तशुद्धः संयतीसहित इति द्वितीयः । इत्यादिप्रस्तारश्च कार्यः, एतेषु च षोडशसु भङ्गेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र तत्र कालचारिणीभिः सहिते वस्तव्यम् । नाकालचारिणीभिर्यत आह–संयतिभिरकालचारिणीभिः सहिते 'बहुदोषला' बहुदोषा वसतिरिति आह—पूर्वमुपधिभक्तशय्यां शुद्धा इत्युक्तमिदानीं भङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्योक्ता । तत्र किं कारणमत आह—

सागारितेणाहिम वासदोसा, दुसोहिया तत्थ उ होइ सेज्जा ।

वत्थन्न पाणाणिव तत्थ ठिच्चा, गिण्हंति जोगाणुवभुंजते वा ॥ २४५ ॥

शय्यां विना मण्डल्यामुपविष्टायां सागरिकाः समं पतन्ति उपधिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वर्षप्रपाते वा संयमात्मविराधनादोषाः । तथा तत्र तेषु शय्योपधिभक्तेषु मध्ये शय्या दुःशोधिता भवति । आहारोपधयः शुद्धाः सुखेन लभ्यन्ते । महता कष्टेन पुनः

शुद्धा वसतिरिति भावः । तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा योग्यानि कल्पनीयानि वस्त्रान्नपानानि गृह्णन्त्युपभुञ्जते च । एतैः कारणैर्भङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्या कृता ॥ तथा—

आहारोवहि सेज्जा, उत्तरमूले असुद्धसुद्धे य । अप्पतरदोसपुव्विं असतीए महंतदोसे वि ॥ २४६ ॥

आहारोपधिशय्याभिः उत्तरगुणविषये वा मूलगुणविषये अशुद्धः शुद्ध इति भङ्गचिन्तायां ये षोडशभङ्गाः प्रागुक्तास्तेषु मध्ये पूर्वमल्पतरदोषे वस्तव्यम् । तस्यासति अभावे महादोषेऽपि ॥ अथ कस्मिन् भङ्गे अल्पतरा दोषा इति, अत आह—

पढमासति विइयंमिति, तहियं पुण गइ कालचारीसु । एमेव सेसएसु वि, उक्कमकरणंपि पूएमो ॥ २४७ ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गे सर्वाल्पतरा ये दोषा इति तत्र वस्तव्यम्, प्रथमस्यासति ' अभावे द्वितीयेऽपि, तत्र पुनस्तिष्ठति कालचारिणीषु संयतीषु, एवं शेषेष्वपि भङ्गेषु वसति । किमुक्तं भवति ? येष्वप्यन्येषु भङ्गेषु संयतिसहितपदं तेष्वपि कालचारिणीभिः सहितेषु वस्तव्यं, नाकालचारिणीभिरिति । तथा (उत्) क्रमकरणमपि अकालचारिणीभिः सहितत्वमपि पूजयाम उपादेयतया प्रशंसामः, सर्वेषां भङ्गानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते, यस्मिन् भङ्गे शय्याभक्तोपधयः समुदिता भङ्गत एकाद्विका वा शुद्धास्तत्र यद्यकालचारिण्यो भक्तं पानं वा दत्वा गृहीत्वा तत्क्षणमेव व्रजन्ति न पुनरागच्छन्ति । स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाले गच्छन्ति तत्र स्थातव्यं प्रायो दोषाभावादिति ॥ एतदेव स्पष्टतरमाह—

सेज्जं सोहे उवहिं, भत्तं सोहेइ संजती रहिते । पढमो, वितिउ संजइ सहिउ ता पुण कालचारीतो ॥२४८॥

शय्यां शोधयति, उपधिं शोधयति, भक्तं शोधयति संयतीरहितः चेति प्रथमो भङ्गः, द्वितीयः संयतीसहितस्ताः पुनः संयत्यः कालचारिण्यो यदि स्युस्तदा वस्तव्यं, एवं शेषेष्वपि संयतीसहितेषु भङ्गेषु भावनीयम् । यथाकालचारिण्यः कथं स्युरित्यत आह—

आयाण कंदप्पे वियाल उरालियं वसंतीणं । निययादीच्छिद्दसहा संजोएमो तहाच्छंदो ॥२४९॥

भक्तपानादीनामादाने, उपलक्षणमेतत् दाने च, तथा कन्दर्पे कन्दर्पनिमित्तं, कन्दर्पग्रहणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च, उरालिकं अतिशयेन स्फारप्रभूतवेलामिति यावत्, वसन्तीनामकालचारिणीत्वं द्रष्टव्यम् । एवं नैत्यिकादीनां यः षड्दशधा षोडशप्रकारः संयोगः तत्र वस्तव्यम् किं सर्वत्र, नेत्याह—मुक्त्वा यथाच्छन्दानि । किमुक्तं भवति ? तेषु सत्सु यथाच्छन्देषु न वस्तव्यं, तदभावे तत्रापि वसेत् ॥ सम्प्रत्येतेषु नैत्यिकादिषु संवासमधिकृत्य यतनामाह—

ठिय, निसिय तुयट्टे वा गहियागहिए य जग्ग सुवणंवा । पासत्थादीणेवं, नियए मोत्तुं अपरिभुत्ते॥२५०॥

पार्श्वस्थानामुपाश्रयेषु गहियत्ति गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्ध्वस्थितो वसेत्, यद्येवं स्थातुं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरणः एव निषण्णोपगतो जाग्रत्तिष्ठेत्, तथाप्यशक्नुवन् गृहीतोपकरणः त्वग्वृत्तो जाग्रदवतिष्ठेत्, अथ त्रिष्वप्येतेषु यदि कथमपि प्रचलाया आशङ्का, तदा मा पात्रादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथा समाधिस्थितो निषन्नस्त्वग्वृतो वा जाग्रत्तिष्ठेत् । अथ जागरणं कर्तुं न शक्नोति तत आह—स्वपन् वा गृहीतोपकरणो ऽगृहीतोपकरणो वा यथासमाधिः कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्थादीनां उपाश्रयेषु द्रष्टव्या । नैत्यिके नित्यवास्युपाश्रये नित्यवासीपरिभुक्तान् प्रदेशान् मुक्त्वा अपरिभुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथासमाधि जाग्रत स्वपन् वा वसेत् ॥

एमेव अहाच्छंदे, पडिहणणाज्झाण अज्झयणं कण्णा । ठाणठितो विनिसामे, सुण आहरणं च गहिएणं॥२५१॥

एवमेव पार्श्वस्थादिगतेनैवप्रकारेण यथाच्छन्देऽपि यतना कर्तव्या। नवरं यदि वा शक्तिरस्ति तर्हि प्रतिहननं कर्तव्यं यदा स स्वग्राहं मुञ्चति। अथ न विद्यते तादृशी शक्तिस्तर्हि ध्यानं तथा ध्यायति, यथा तद्वचो न शृणोति। यदि वा 'अज्झयणत्ति' यथाच्छन्दप्रज्ञापनाप्रवणं अध्ययनं परावर्तयति, यथा स ब्रूते–मा मां नाशयेति 'कण्ण'त्ति तस्य यथा स्वच्छन्दं देशनां कुर्वतः कर्णौ निजौ स्थगयति येन देशनां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशनां निशमयति न च निद्रां समागच्छति, ततः स यथाच्छन्दो वक्तव्यो यथा शृणु किमपि आहरणं ततो यत्तस्यापूर्वं तदाहरणं कथनीयम्। 'गहिएण'त्ति गृहीतेनात्मीयोपकरणेन॥ एतदेव युक्त्या द्रढयति—

जह कारणेनिगमणं दिठं एमेव सेसगा चउरो। ओमे असंथरंते आयारे वइयामादीहिं ॥२५२॥

यथा कारणे कारणवशतो निगमनं निर्गतं दृष्टं, एवमेव तथाकारणवशतः शेषाणि अपि चत्वारि द्वाराण्यसंविग्ने निवेदना यतना इत्येवमादीनि यथा च आचारे आचारप्रकल्पेऽवमे दुर्भिक्षे व्रजिकादिभिरपि। आदिशब्दात्स्वज्ञात्यमनोज्ञासंविग्नपरिग्रहो व्रजेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकेयं यतनेति सम्यक् श्रद्धेया। गतं यतनाद्वारम्, अधुना निसृष्टद्वारमाह—

समणुण्णेसु वि वासो, एगनिसिं किमुत अण्णमोसण्णे। असढो पुण जयणाए अच्छेज्ज चिरंपि उ इमेहिं॥२५३॥

समनोज्ञेष्वपि अपान्तराले वा उत्सर्गत एकां निशां एकां रात्रिं कल्पते। किं पुनरन्येषु असांभोगिकेषु अवसन्नेषु। उपलक्षणमेतत् पार्श्वस्थादिषु वा, तत्र सुतरामेकरात्र्यधिकं न कल्पते। कारणवशतः पुनरुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वसेत्॥ गतं निसृष्टद्वारमिदानीं दीहखद्धं पडिच्छन्तीत्येतद्व्याख्यानार्थमाह–'असढो' इत्यादि अशठः पुनः न केवलमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि किन्तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येभिः वक्ष्यमाणैः कारणैः यतनया तिष्ठेत्॥ तान्येव कारणान्याह—

वासं, खंधार, नदी, तेणा सावय वसेण सत्थस्स। एएहिं कारणेहिं अजयणजयणा नायव्वा ॥ २५४॥

वर्षे पतति, स्कन्धावारः कटकं तद्वा चलति, नदी गिरिनदी पूर्णा वर्तते, स्तेना अपान्तराले द्विविधाः शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च, श्वापदाः सिंहादयः, सार्थस्य वा वशेन गच्छति सार्थश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते । एतैः कारणैः चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति, तत्र अय-
१८ तना यतना च ज्ञातव्या; तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्ते लगति, उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः, सम्प्रति तृतीयचतुर्थभंगावाह ॥

दोसा उ ततियभंगे, गाणं गणिया य गच्छभेदोय । सुयहाणी कायवहो दोण्णिवि दोसा भवे चरिमे॥२५५॥

दोषौ द्वौ तृतीयभङ्गे, अशुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवंलक्षणं, तद्यथा-'गाणं' गणिकता गणे गणे प्रविशतीत्येवं प्रवादलक्षणा (१) तथा
२२ गच्छभेदतश्च (२) तथाहि-तस्मिन् निर्गच्छत्यन्येऽप्येवमेव निर्गच्छान्ति ततो जायते गणविनाशः ॥ चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवंरूपे भङ्गे द्वौ दोषौ (अपिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः) श्रुतहानिः (१) कायवधश्च (२) निष्कारणं दोषबहुलतया निर्गमने ह्यन्यत्रापि नावकाश इति श्रुतहानिः (१) मार्गे च गमनतो ग्लानत्वादिभावतो वा कायवधः (२) ॥ तदेवं भावितमृतुबद्धविषयं सूत्रं, सम्प्रति वर्षावासविषयसूत्रमाह—

२६ वासावासं पज्जोसविओ भिक्खू य जं पुरओ कट्टु विहरइ आहच्च वीसम्भेज्जा, अत्थियाइं थ अन्ने केइ उवसंपज्जणारिहे, से उवसंपज्जियव्वे; नत्थि याइं थ अन्ने केइ उवसंपज्जणारिहे, तस्स अप्पणो कप्पाए असमत्ते

उ. ४. भा. २५४-२५६ कप्पइ से एगराइयाण पडिमाए जण्णं जण्णं दिसं अन्ने साहम्मिया विहरन्ति तण्णं तण्णं दिसं उवलित्तए। नो से कप्पइ तत्थ विहारवत्तियं वत्थए कप्पइ से तत्थ कारणवत्तियं वत्थए। तंसि च णं कारणंसि निट्ठियंसि परोवएज्जा 'वसाहि अज्जो, एगरायं वा दुरायं वा!' एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए; नो से कप्पइ परं एगरायाओ वा वत्थए। जं तत्थ परं एगरायाओ वा दुरायाओ वसइ, से सन्तरा छेए वा परिहारे वा ॥१२॥

वर्षावासे पर्युषितभिक्षुर्यं पुरतः कृत्वा विहरति आस्ते स कदाचित् विष्वग् भवेत् शरीरात्पृथग् भवेत् म्रियते इत्यर्थः, अस्ति चान्यः कश्चिदुपसम्पदनार्हः, स उपसम्पत्तव्यः; नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसम्पदनार्हः तर्हि स आत्मनः कल्पे मा समाप्त इति से तस्य कल्पते एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्र एकरात्राभिग्रहेण। 'जण्णं जण्णं' इत्यादि यस्यां यस्यां दिशि सर्वे साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपलातुं न पुनः से तस्य कल्पते, तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं, कल्पते से तस्य तत्र कारणप्रत्ययं संघाटादिकारणनिमित्तं वस्तुम्, तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य एकरात्रं द्विरात्रं वा, वाशब्दात्त्रिरात्रं वा एवं से तस्य कल्पते एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा वस्तुं, नो से तस्य कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुं। यत्तत्र एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति, तत्र से तस्य स्वकृतादन्तरात् च्छेदः परिहारो वा। अत्र भाष्यप्रपञ्चः—

एमेव य वासासु, भिक्खे वसहीए संकन्नाणत्तं। एगाह चउत्थादी, असती अण्णत्थ तत्थेव ॥२५६॥

एवमेव ऋतुबद्धविषयसूत्रगतेनैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं भावनीयम्। नवरं भिक्षायां (२५९) वसतौ (२६० अ.) शङ्कायां

(२६० ब.) च नानात्वं तत्रान्यत्र गन्तव्यं एकाहेन चतुर्थेन वा आदिशब्दात् षष्ठेनाष्टमेन वा (२६२) असति अन्यत्रगमने तत्रैव वर्षारात्रः कर्तव्यः (२६२ ब.) एष द्वारगाथा संक्षेपार्थः ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमत एवंशब्दं व्याख्यानयति—

अपरिणामे पिहब्भावे, एगत्ते, अवधारणे। एवं सद्दो उ एएसिं, एगत्ते उ इहं भवे ॥ २५७ ॥

एवंशब्दोऽपरीमाणे पृथग्भावे एकत्वे अवधारणे तत्रापरीमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादौ; पृथग्भाव यथा वटात् पटः पृथक्, एवमाकाशास्तिकायाद्धर्मास्तिकायोऽपीति; एकत्वे यथायमेतद्गुण एवमेषोऽपि अत्र ह्येवं शब्दस्तयोरेकरूपतामभिद्योतयति, अवधारण यथा केनापि पृष्टमिदमित्थं भवति। इतरः प्राह—एवं इत्थमेवेति भावः एवमेवं शब्द एतेष्वर्थेषु वर्तते। पुनरेकत्वे भवति वर्तते। एकत्ववृत्तिमेव भावयति—

एगत्तं उउबद्धे जहेव गमणंतु भंगचउरो य। तह चेव य वसासुं नवरि इमं तत्थ नाणत्तं ॥ २५८ ॥

एकत्वं तथा एवंशब्द प्रकाश्यमित्थं यथा ऋतुबद्धेऽन्यत्र गच्छान्तरे गमनं यथा च तत्र भङ्गाश्चत्वारः। शुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवमादयः तथा च तेनैव प्रकारेण गमनं भङ्गचतुष्टयं च ज्ञातव्यं। नवरं केवलमिदं तत्र वर्षासु, भिक्षायां वसतौ शंकायां च नानात्वम् ॥ तत्र भिक्षामधिकृत्याह—

पउरण्ण पाणगमणं इहरा परिताव एसणाघातो। खेत्तस य संकमणे गुरुगा लहुगा य आरुवणा ॥ २५९ ॥

यो गच्छः प्रचुरान्नपाने स्थितः तत्र गन्तव्यं, इतरथा यदि पुनरप्रचुरान्नपाने गच्छे प्रविशति ततस्ते 'असंस्तरंतं' क्षुधा परिताप्यन्ते, । परितापनां वाऽसहमानैः एषणाघातः क्रियते, अनेषणीयमपि गृह्णीयुरित्यर्थः, अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति, तदा प्राप्तषि क्षेत्रस्य संक्रमणे

आरोपणा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, । वर्षारात्रे भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयलक्षणे चत्वारो लघुकाः ॥ गतं भिक्षाद्वारमधुना वसतिद्वारमाह—

वारग जग्गण दोसा सागारादी हवंति अण्णासु । तेणादिसंक लोए भाविणमत्थं पवासंति व पासंति ॥ २६० ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः सङ्कटा तत्र नोपसंपत्तव्यं, यदि पुनरुपसम्पद्यते तत इमे दोषाः संकटायां हि वसतावमान्तास्ते वारकेण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति, तदनन्तरं ते जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽजीर्णत्वादयो दोषाः अथ अन्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्राक् अभिशय्यायां सागरिकादयो दोषाः ते अत्रापि भवन्ति ॥ गतं वसतिद्वारमिदानीं शङ्काद्वारमाह— भिक्षाया अभावतो वसति सङ्कटत्वदोषतो वा ते क्षेत्रसंक्रमणं कुर्युस्तांश्च गच्छतो दृष्ट्वा लोकस्य स्तेनादिशंका उपजायते, यथा न कल्पते साधूनां गमनं तन्नूनमेते हेरिकाः स्तेना वा साधुवेषेणाहिण्डन्ते । अथवा भाविणमत्थं च पासंतित्ति एते भाविनमर्थं उत्पातरूपं, यदि वा न निष्पत्स्यते सस्यमित्येवंलक्षणं, ततोऽनागतं नश्यन्ति । तस्माद्वयमपि यत्नं कुर्मः । तदेव प्रचुरान्नपाने सङ्कटवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे दोषाः तस्माद्ये प्रचुरान्नपानग्रामे स्थिता ये च सावकाशायां वसतौ तत्रोपसम्पत्तव्यम् । तत्र चानया यतनया गन्तव्यं तामेवाह—

आसण्णखेत्त भाविय खेत्ताद्परोप्परं मिलंतेसु । जा अठमं अभाविय माणं अडंतं बहूपासे ॥२६१॥

ये आसन्ने अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यं ॥ असत्यनन्तरक्षेत्रे ये परक्षेत्रे स्थिता यैर्भिक्षादिनिमित्तमागच्छद्भिश्च परस्परं मिलद्भिः, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थेऽपान्तराले पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यम् तेषामप्यभावे दूरेऽपि गम्यते ॥ तत्र पुनर्भिक्षामहिण्डमानो गच्छति । किं कारणमत आह—'माणं अडंतं बहूपासे,' माणमिति वाक्यालङ्कारे, भिक्षामन्टतं बहुलोकोऽभावितः तु पश्यति । कृत्वा ततोऽभक्तार्थेन यावत् प्राप्यते षष्ठेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह—यद्यपि चतुर्थादिना गच्छति तथापि लोकः पश्यति, तत आह—

व्य. सू. १३ ॥ ४८ ॥

पायं न 'रीयइ' जणो, वासे पडिवत्तिकोविदो जाय । असतोयबद्धे दूरे य अत्थए जा पभायंति ॥ २६२ ॥

प्रायः कर्षजनः क्षेत्राणां जलकर्दमाकुलतया शेषजनो मार्गस्थजलाविलत्वादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले 'न' रीयते, न गच्छति, यश्चात्र प्रतिपतिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एवमादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि । एतावता 'एगाह चउत्थादी' (२५६) इत्यादि व्याख्यातम् इदानीं, 'मसती अण्णत्थ तत्थेव' इति व्याख्यानार्थमाह, 'असतोवबद्धे' इत्यादि पूर्वोक्तो विधिः सान्तरे वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसकृत् अवबद्धं वा सततं वर्षं पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यम् । नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसकृत् अवबद्धे वा वर्षे पतति दूरे गन्तव्ये तत्रैव वर्षारात्रं कृत्वा प्रभाते मेघकृतान्धकारापगमतः प्रभातकल्पे संवत्सरे याति । सूत्रम्—

आयरियउवज्झाए गिलायमाणे अन्नयरं वएज्जा 'अज्जो, मामंसि णं कालगयंसि समाणंसि अयं समुक्कसियव्वे । से य समुक्कसणारिहे, समुक्कसियव्वे; से य नो समुक्कसणारिहे, नो समुक्कसियव्वे अत्थि याइं थ अन्ने केइ समुक्कसणारिहे, से समुक्कसियव्वे; नत्थि याइं थ अन्ने केइ समुक्कसणारिहे, से चेव समुक्कसिव्वे । तंसि व णं समुक्किट्ठंसि परो वएज्जा 'दुस्समुक्किट्ठं ते, अज्जो; निक्खिवाहि !' तस्स णं निक्खवयाणस्स नत्थि केइ छेए वा परिहारे वा । जे साहम्मिया अहाकप्पेणं नो अब्भुट्ठा विहरन्ति, सव्वेसिं तेसिं तप्पत्तियं छेए वा परिहारे वा ॥१३॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

आयरियत्ते पगते 'अणुयत्तं' ते य 'कालकरणंमि । अत्थे सावेक्खो वा' वुत्तो इमतो वि सावेक्खो ॥ २६३ ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतं अनुवर्तमानं च कालकरणं तत आचार्यत्वे प्रकृतेऽनुवर्तमानमेवाकालकरणे, इदमपि सूत्रमापतितमत्राप्याचार्यत्वस्य कालकरणस्य चाभिधास्यमानत्वात्, यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष 'उक्तोऽयमपि' चाधिकृतसूत्रेणाभिधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणादनन्तरसूत्रादनन्तरमस्य सूत्रस्योपनिपातः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-आचार्य उपाध्यायो वा धातुक्षोभादिना ग्लायनन्यतरमुपाध्यायप्रवर्तिगणावच्छेदकगीतार्थभिक्षूणामन्यतमं सापेक्षः सन् वदेत्, आर्य मयि कालगते सति अयं समुत्कर्षयितव्य आचार्यपदे स्थापयितव्यः। स चेत्परीक्षया समुत्कर्षणार्हो भवति ततः समुत्कर्षयितव्यः। नो चेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि नो समुत्कर्षयितव्यः। अथ योऽसौ पूर्वमाचार्येण समीक्षितः सोऽभ्युद्यतविहारमभ्युद्यतमरणं वा व्यवसितस्तत्राह-अस्ति चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हः स समुत्कर्षयितव्यः। अथ नास्ति कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स एवाभ्यर्थ्यः समुत्कर्षयितव्यः। तस्मिंश्च समुत्कर्षिते परो गच्छो वदेत् समुत्कृष्टं ते तव हे आर्य तस्मान्निक्षिप, एवं तस्य निक्षिपतो नास्ति कश्चित् च्छेदः। परिहारो वा, उपलक्षणमेतदन्यत्तपो वा सप्तरात्रादिकं, ये पुनः साधर्मिकगच्छसाधवो यथाकल्पेन आवश्यकादिषु यथोक्तविनयकरणलक्षणेन नोत्थाय विहरन्ति। तेषां प्रत्येकंसर्वेषां तत्प्रत्ययं यथाकल्पानभ्युत्थानप्रत्ययच्छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंक्षेपार्थः। एनमेव भाष्यकृत् प्रपञ्चयन् प्रथमतो गिलायमाणे इत्यस्यार्थं भावयति—

अतिसयेन रिठतो वा धातुक्खोभेन वा धुवं मरणं। नाउं सावेक्खगणी, भणंति सुत्तंमि जं वुत्तं ॥ २६४ ॥

अतिशयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिष्टतो वा अरिष्टदर्शनतो वा धातुक्षोभेण वा ध्रुवं मरणं ज्ञात्वा सापेक्षा गच्छापेक्षोपेता गणिनो यत्सूत्रे उक्तमज्जो कालगयंमीत्यादि तद्भणन्ति। साम्प्रतमन्यतरं 'वएज्जा' इत्यस्यार्थमाह—

अन्नयर उवज्झायादिगा उ गीयत्थपंचमा पुरिसा । उक्कसण माणण तिय'एगट्ठं ठावणा चेव ॥ २६५ ॥

उपाध्यायादिका उपाध्यायाः प्रवर्ती गणावच्छेदको गणी गीतार्थश्च भिक्षुरित्येवंरूपा गीतार्थपञ्चमाः पुरुषास्तेषामन्यतमोऽन्यतरः, समुत्कर्षशब्दार्थमाह—उत्कर्षणं माननं स्थापना—आचार्यत्वस्थापनमित्यर्थः ।

१८ पुव्वं ठावेति गणे 'जीवंतो गणहरं जहा राया । कुमरे उ परिच्छित्ता' रज्जरिहं ठावए रज्जे ॥२६६॥

पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमानस्तं गणधरं गणे स्थापयति, यथा राजा कुमारान् परीक्ष्य यः शक्तिमत्तया राज्यार्हस्तं राज्ये स्थापयति, कथं परीक्ष्येत्यतः परीक्षाविधिमाह—

दहिकुड अमच्च आणत्ती कुमारा अतिणणे तहिं एको । पासे निरिक्खिऊणं असमंति पवेसणे रज्जं ॥२६७॥

२२ एगो राया बहुपुत्तो । सो चिंतेइ जो सत्तिमंतो तं रज्जे ठवेहामि । ततो कुमारे परिच्छिउमाढत्तो । आणत्ता पुरिसा दहिघडगे एगत्थ ओगासे ठवेह तिहिं ठवित्ता रण्णो निवेदियं । अमच्चो भणितो । वच्छ तुमं दहिघडाणं पासे अत्थाहि गतो अमच्चो । रन्ना ते कुमारा सद्दावित्ता भणिया वच्चह दहिघडमेक्केक्कं आणेह । ते गया अण्णं वहंतयं न पासंति । ततो ते अप्पासेंता सयं चेव दहिघडमेक्केक्कं घेतुसंपट्ठिया । एक्को कुमारो पासाणि निरिक्खेत्ता अण्णं वहंतयमपासंतो अमच्चं भणति गिण्ह दहिघडं । अमच्चो नेच्छइ । कुमारेण असिं उग्गिरिऊण भण्णइ
२६ 'जइ नेच्छसि सीसं ते पाडेमि' । अमच्चेण गहितो दहिघडो । कुमारो तं घेतुं गतो रायसमीवं । रण्णाह स सत्तिमंतोत्ति परिक्खित्ता रज्जे ठवितो ॥ अक्षरयोजना त्वियम् दधिकुटा एकत्र राजपुरुषैः स्थापितास्तदनन्तरममात्यस्याज्ञप्तिः प्रदत्ता यथा घटानां पार्श्वे तिष्ठ । ततः कुमारा

दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पार्श्वान् निरीक्ष्यान्यमपश्यन् अमात्यस्योपरि असिरुद्गीरितस्ततो मन्त्रिणा दधिघटो गृहीतस्तेन दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण कारिते दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान्। अत्रोपनयमाह—

दसविहवेयावच्चे नियोग कुसलुज्जयाणमेवं तु । ठावेति सत्तिमंतं असत्तिमंते बहू दोसा ॥ २६८ ॥

एवमाचार्योऽपि दशविधवैयावृत्त्ये उद्यतानामुद्यतमतीनां साधूनां मध्ये कुसलात्ति यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति तं तत्र नियोजयति यस्तं शक्तिमन्तं गणधरं स्थापयति । अशक्तिमति तु स्थाप्यमाने बहवो दोषाः के ते इति चेदुच्यते—सोऽशक्तिमत्वेन न शक्नोति साधून् यथायोगं नियोक्तुं । तत आहारोपधिपरिहानिर्निर्जरातश्च ते परिभ्रश्यन्ति । अथाशुकारेण मरणतः पूर्वं न स्थापितः स्यात्ततोऽस्थापिते गणधरे स कालगतो न प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमवसातव्यम् । अथैव विधिशेषमाह—

दोमादी गीयत्थे, पुव्वुत्तगमेण सति गणं विभए । मीसे व अणरिहे वा, अगीयत्थे वा भएज्जाहि ॥२६९॥

आचार्येण शिष्या निर्मापितास्ते द्वयौ त्रयश्चत्वारो वा भवेयुस्तेषु द्वयादिषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वोक्तेन गमेन तृतीयोद्देशकोक्तेन प्रकारेण गणं विभजेत् । तेषु सर्वेष्वपि विभज्य पृथक्पृथग्गणो दातव्य इत्यर्थः । तथा मिश्राणामेतेषामाचार्यशिष्यानां मध्ये केचित् गीतार्थाः केचिदगीतार्थास्तानपि विभजेत् । किमुक्तं भवति । ये गीतार्थास्तान् गणधरपदस्थाप्यतया पृथक्कुर्यादितरांस्त्वगीतार्थानन- र्हतया अथवा यैरर्थो देशतो गृहीतो देशतो न गृहीतस्ते मिश्रास्ताम्विभजेत् । एते मिश्रा अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागेन स्थापयेत् । तथा ये शरीरेण जुङ्गिकतया सर्वथा गणधरपदानर्हास्तानपि विभजेत् । वाशब्दोऽपिशब्दार्थ एकान्तेनायोग्यतया पृथक् स्थापयेत् । अगी-

व्य. सू. तार्थान् वा भजेत् । इयमत्र भावना–येऽगीतार्थानाचार्यलक्षणोपेतास्ताननर्हतया स्थापयति । ये पुनरगीतार्था अपि संभाव्यश्रुतसम्पद आचा-
१३ र्यलक्षणोपेतान् तान् योग्यतया पृथक् स्थापयति ॥ सम्प्रति मिश्रपदव्याख्यानार्थमाह—

॥ ५० ॥ **गीयागीय मिस्सा अहवा अत्थस्स देसो गहितो उ । तत्थ अगीयअणरिहा आयरिया तस्स होंती उ॥२७०॥**

केचित् गीता गीतार्थाः केचिदगीतार्था एते मिश्रा अथवा अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्या लक्षणपरिभ्र-ष्टाश्च ते आचार्यत्वस्यानर्हा भवन्ति ॥ सम्प्रति "से य समुक्कसणारिहे स समुक्कसियव्वो, नो समुक्कसिणारिहे नो समुक्कसियव्वे" इत्यस्य भावार्थ-मभिधित्सुः प्रथमतः पूर्वपक्षमुत्थापयति—

कहमरिहोवि अणरिहो किंतु हु असमिक्खकारिणो थेरा। ठावेंति जं अणरिहं चोयग सुण कारणमिणं तु ॥२७१॥

परो ब्रूते–कथं पूर्वमाचार्यो विद्यमानवेलायामर्होऽपि सन् पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते स चेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि समुत्कर्षयितव्यः । किन्तु वितर्के वितर्कयामि हु निश्चितमसमीक्षितकारिस्थविरा आसीरन् यदनर्हं स्थापयन्ति यथायं समुत्कर्षयितव्य इति । अत्र सूरिः प्राह चोदक ! शृणु कारणमिदं येन पूर्वमर्होऽपि पश्चादनर्हो जातः । तदेवकारणमभिधित्सुः द्वारगाथामाह—

उप्पियण भीतसंदिसण, देसिए चेव फरुस संगहिए । वायगनिप्फावग, अण्णसीस इच्छा अहाकप्पो ॥२७२॥

उप्पियणं मुहुः श्वसनं तत् द्वारं (२७३-२८०), भीतसन्देशनद्वारं (२८१-२८२), अदेशिकद्वारं (२८३), परुषद्वारं (२८३), एतानि चत्वार्यपि प्रस्तुतार्थविषयाणि, सङ्ग्रहद्वारं (२८३), वाचकनिष्पादकद्वारं (२८४), अन्यशिष्यद्वारं (२८५–२८७), इच्छाद्वारं (२८८–२८९) यथाकल्पद्वारं (२९०). इत्येत्यानि सङ्ग्रहादीनि द्वाराणि । अत्थियाइं व अण्णे समुक्कसणारिहे इत्यादिसूत्रविषयाणि इति द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सम्प्रति उप्पियणद्वारं विभावयिषुराह—

सन्निसेज्जागयं दिस्सा सिस्सेहि परिवारियं । कोमुदीजोगजुत्तं व तारापरिवुडं ससिं ॥ २७३ ॥
गिहत्थ परतित्थाहिं संसयत्थीहिं निच्चसो । सेविज्जंतं विहंगेहिं सरं वा कमलोज्जलं ॥ २७४ ॥
खग्गूडे अणुसासंतं सब्भावंतं समुज्जए । गणस्स गिला कुव्वंतं संगहं विसए सए ॥ २७५ ॥
इंगियागारदक्खेहिं सया छंदाणुवत्तिहिं । अविकडियनिद्देसं रायाणं व अनायगं ॥ २७६ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या वा तस्यां गतमुपविष्टं शिष्यैः परिवारितमित्थं भूतमुपमयंति । कौमुदी कार्तिकीपौर्णमासी तद्योगयुक्तं तारापरिवृतं शशिनमिव । तथा गृहस्थैः परतीर्थिभिः संशयार्थिभिश्च साधुभिर्नित्यशः सर्वकालं सेव्यमानं । किमिवेत्यत आह– कमलोज्जलं कमलपरिमण्डितं सर इव विहगैः पक्षिभिः । तथा खग्गूडान् कुस्वभावात् अनुशासन्तं सम्यग् उद्यताः समुद्यतास्तान् श्रद्धापर्यन्तं तेषां महतीं श्रद्धामुत्पादयन्तं तथा गणस्य गच्छस्य अगिलया निर्जरार्थमात्मोत्साहेन स्वके विषये आत्मीयया शक्त्या इत्यर्थः संग्रहं कुर्वन्तम् । तथा इङ्गिताकारदक्षैश्छन्दोनुवर्तिभिः सदा सर्वकालमविकोटितनिर्देशमखण्डिताज्ञं राजानमिव अनायकमविद्यते नायको यस्य स तथा तं चक्रवर्तिनमित्यर्थः । दृष्ट्वा कश्चिदगीतार्थ उत्पन्नगौरवो भवति—

उत्पन्न-गारवे एवं, गणित्ति परिकंखिओ । उप्पियंतं गणिंदिस्स अगीतो भासेइ इमं ॥ २७७ ॥

उत्पन्नमभिलषणीयतया जातं गौरवं यस्य स तथा एवमहमपि गणी भवामि गणिपदमवाप्य परिपालयामि । ततः शोभनं भवतीत्येवं परिकाङ्क्षितः परिकांक्षावान् गणिनमाचार्यमुप्पियन्तं मुहुर्मुहुः श्वसन्तं मर्तुकामालिङ्गं दृष्ट्वा कश्चिदगीतार्थः । कथमहं गणधरो भविष्यामीति विचिन्त्य यथा गच्छवर्तिनः साधवः शृण्वन्ति तथा मातृस्थानतः इदं वक्ष्यमाणं भाषते । तदेवाह—

अलमज्झ गणेणंति, तुब्भे जीवह मे चिरं । किमेयं तेहि पुट्ठो उदिव्वए मे गणो किल॥ २७८ ॥

अलं पर्याप्तं मम गणेन यूयं मम पुण्योदयेन चिरं प्रभूतं कालं जीवथ । ततस्ते गच्छवर्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थवचनमाकर्ण्य तमगीतार्थं ब्रुवते ॥ किमेतत्त्वं ब्रूषे, यथालं मम गणेन एवं तैः पृष्टः सन्ः सोऽगीतार्थो वक्ति । क्षमाश्रमणैः किल मे गणो दीयते । तत एवमुक्तं मयेति । अथवा उप्पियणद्वारस्यायमर्थः ।

अट्ठाविए व पुव्वंतु, गीयत्था उप्पियंतए । आमदाहामो एयस्स, संमतो एस अम्हवि, ॥ २७९ ॥

गीयत्थो य वयत्थो य, संपुण्णसहलक्खणो । सम्मतो एस सव्वेंसि साहू ते ट्ठावितो गणे ॥२८०॥

वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतने । पूर्वमस्थापिते गणधरे म्रियमाण आचार्यः किल उप्पियत्तिाचि मुहुर्मुहुः श्वसिति । तं च तथाभूतं दृष्ट्वा गीतार्थश्चिन्तयति आचार्यस्य सा वाग् नास्ति यया ब्रूते यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ । मा भूत्सा वाणी वयमेव गच्छवर्तिनः साधुन् भणामः यथाचार्यैरमुको गणधरपदे सन्दिष्ट इति तथा चोपायं करिष्यामो यथा गच्छ साधूनामकम्पनीयो भवति । एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वन्ति तथा ब्रूते—आमदाहामो एयस्सात्ति इच्छामः क्षमाश्रमणाश्च तस्यामुकस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येष सम्मतो यत एष गीतार्थो, वयस्थः, सम्पूर्णानि शुभानि लक्षणानि यस्यासौ ससम्पूर्णशुभलक्षणः. तथा एष सर्वेषां साधूनां सम्मतस्ततस्ते त्वया गणे स्थापितः। एवमेतौ द्वौ प्रकारावुप्पियणद्वारे व्याख्यातौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ यथानर्हाविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः ॥ गतमुप्पियणद्वारमधुना भीतसन्देशद्वारमाह—

असमाहिय मरणं ते, करेमि जइ मे गणं न देसि । इति गीते उ गीते, संदिसए गुरू तओ भीओ ॥२८१॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणमाचार्यमवगम्य ब्रूते-याद मे मह्यं गणं न ददासि, ततस्तेऽसमाहितमरणं तथा करोमि वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति वचनात् प्राकृतत्वाद्भविष्यति वर्तमानात् ततोऽयमर्थः करिष्यामि यथा दीर्घकालं संसारं भ्रमसि । तत एवमुक्ते तस्य भीत आचार्यो गीतो गीतार्थो देशकालपुरुषौचित्यवेदनात् गीताथ।न् संदिशति यथा एतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थाश्च विदितकारणा ब्रुवते—

आमं ति वोत्तुं गीयत्था जाणंता तं च कारणं । कयठे तंतु निग्गहे अतिसेसीय संवसे ॥ २८२ ॥

आमं इच्छाम इति उक्त्वा गीतार्थास्तत्कारणं जानन्तः कृतार्थे निर्यापिते आचार्ये तं दुष्टाभिप्रायं निर्गूहन्ति निष्काशयन्ति । एवमेषोऽनर्हो भवति । अथातिशेषेऽतिशयज्ञानी जानाति । यथा साम्प्रतमेष निर्दोषीभूतः । स वा तस्मात् स्थानात् गुरुजनसमक्षं प्रतिक्रान्तस्ततः संवास्यते ॥ गतं भीतविदेशद्वारम् । इदानीमदेशिकद्वारमाह—

अरिहो व अणरिहो होइ, जो उ तेसिमदेसितो । तुल्लदेसीव फरुसो महुरो व असंगहो ॥ २८३ ॥

एक आचार्यस्तस्य पर्षत् कुडुका । तस्या मध्ये एक आचार्येण गणधरपदे समीहितोऽन्ये चाचार्यस्य शिष्याः सिन्धुदेशादिषु विहरन्ति । ते सिन्ध्वादिषु विहृत्याचार्यसमीपमागता एकं कुडुकमाचार्यसमीहितं मुक्त्वा अन्ये सर्वे कुडुकाः केचित्कालगताः केचित् प्रतिभग्नाः एवं स कुडुकदेशोद्भवः तेषां सैंधवादीनामनर्हो जातो, येन ते तस्य भिन्नदेशिकत्वादुल्लापं न परियच्छन्ति । अक्षरयोजना त्वेवमर्होऽप्यनर्हो भवति यस्तेषां तत्कालभाविनां साधूनामदेशिको यथा सैंधवादीनां कुडुक इति॥ गतमदेशिकद्वारमधुना परुषद्वारमाह-तुल्लदेसीव फरसो तुल्य

देशीयः पूर्वं समीहितो गणधरपदे स पश्चात् परुषभावो जातः परुषत्वाच्च प्रतिचोद्यमान आक्रोशति । आक्रोशांश्चासहमानानामुत्संखडादिकं कुर्वन् गच्छभेदं करोति । एवमेष पश्चादनर्हः ॥ सम्प्रति अत्थियाइं अण्णे समुक्कसिणारिहे' इत्यस्यार्थं विभावयिषुः संग्रहद्वारमाह—महुरो व असंग्गहो । यः पूर्वं समीहितः स सत्यपि मधुरत्वे असंग्रहो न संग्रहशीलः । अन्यस्तु संग्रहशीलो मधुरश्च ततो यः संग्रहशीलः समुत्कर्षते नेतर इति ॥ साम्प्रतमस्मिन्नेवार्थे वाचकनिष्पादकद्वारमाह—

वायंतगनिप्फायग चउरो भंगाउ पढमगो गज्झो, तइउ उ होइ सुण्णो, अण्णेण व सो वा वाएइ ॥२८४॥

वाचको निष्पादक इति पदद्वयसंयोगतश्चत्वारो भङ्गास्तद्यथा—वाचयत्यपि निष्पादयत्यपीति प्रथमः । वाचयति न निष्पादयति द्वितीयः । न वाचयति निष्पादयति तृतीयः । न वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः । अत्र सत्यपि पूर्वसमीहिते यः प्रथम भङ्गवर्ती स स्थाप्यते, नेतरो द्वितीयादिभङ्गवर्ती । तथा चाह—प्रथमको ग्राह्यः, द्वितीयभंगको न स्थाप्योऽनिष्पादकत्वात्, तृतीयस्तु शून्यो वाचनाया अभावे निष्पादकत्वायोगात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति तदा सोपि योग्यः । चतुर्थभङ्गिकस्तु सर्वथानर्ह एव ॥ सांप्रतमधिकृत एवार्थेऽन्यशिष्यद्वारमाह—

असतीव अन्नसीस ठावेंति गणंमि जाव निम्मातो । एसो चेव अणरिहो, अहवावि इमो ससिस्सो वि॥२८५॥

आचार्या कालकर्तुकामा आत्मीयाः शिष्याः सर्वेऽप्यनिर्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोग्ये एकस्मिन्नप्यसति अन्यस्य शिष्यं प्रातीच्छिकं गणे स्थापयन्ति, भणन्ति च यावन्मम शिष्यो निर्मातो निषण्णो भवति तावत्त्वं गणधरो निर्माते सति त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यं यदि न निक्षिपति ततश्छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तं । एष समीक्षितोऽप्यनर्हो जातः । अथवायं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तमेवाह—

जो अणुमतो बहूणं गणहर अवियतो दुस्समुक्कठो । दोसा अणिक्खिवंते सेसा दोसं च पावेंति ॥ २८६ ॥

आचार्यैः कालं कुर्वद्भिर्ज्ञातो य एष मम शिष्यः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मात एतस्मादयं बहुभिर्भार्गैर्गणधरगुणैरभ्यधिको भविष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातः ततो योऽसौ निर्मातः स आचार्यैरुच्यते यावदेतत्त्वं निर्मापयसि तावत्त्वं गणधर एतस्मिंस्तु निर्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यम् । यत एष तव पार्श्वाद्बहुभिर्भार्गैर्गच्छस्य प्रवचनस्य चोपग्रहकारी भविष्यति । तेन तथा प्रतिपन्नमाचार्याः कालगताः स च तेन निर्मापितो जातः समस्तस्यापि सङ्घस्य प्रीतिकरः । ततो यस्तेन निर्मापितो जातोऽनुमतो बहूनां स गणधरः स्थापनीयो, यस्त्ववियत्तोऽप्रीतिकरः पूर्वस्थापितः स दुस्समुत्कृष्ट इति वक्तव्यो निक्षिपगणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षिपति ततस्तस्मिन्ननिक्षिपति दोषाश्छेदं परिहारं सप्तरात्रं वा तपः प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तं भजन्ते, तेऽपि दोषं प्राप्नुवन्ति, च्छेदं परिहारं सप्तरात्रं वा तेऽपि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यदेतद्भणितमेतत्प्रसङ्गागतमयं पुनः स्फुटसूत्रेण निपातः

अब्भुज्जयमेगयरं व वसिय कामंपि होइ सुत्तं तु । ते बेंति कुणसु एक्कं, गीयं पच्छा जहिच्छाते ॥ २८७ ॥

आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीहितो यथायमाचार्यपदयोग्य इति, ततो गीतार्थाः संदिष्टा एष समुत्कर्षयितव्यः । स च कालगते आचार्ये ब्रूते–अहमभ्युद्यतविहारं जिनकल्पादिकमभ्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्स्ये । तस्मिन्नभ्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं वा व्यवसातुमनसि भवति निपततीति सूत्रम्–"अत्थिया इत्थ अण्णे केह समुक्कसणारिहे से समुक्कासियव्वे नत्थि याइं व केइ अन्ने समुक्कसणारिहे सो चेव समुक्कासियव्वे" तस्मिन्नभ्युद्यतस्यैकतरं व्यवसातुकामे अस्ति चेदत्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि समुत्कर्षयितव्यो नास्ति चेदत्र कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्ततः स एवमुत्कर्षयितव्यः । कथमिति चेदुच्यते–गीतार्था अभ्यर्थनापुरःसरं तं ब्रुवते यूयं गणधरपदं परिपालयन्त एकमस्माकं कंचन

गीतं गीतार्थं कुरुत निर्मापयत। ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिष्टं यद् प्रतिभासते तत्कुरुतेति भावः, । अत्रेच्छाद्वारावसरः एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपद्य कश्चनाप्येको निर्मापितः पश्चात्तस्य चित्तमजायत यथा अभ्युद्यतविहारात् गच्छपरिपालनं विपुलतरं निर्जराद्वारं तस्मात्परिपालयाम्यहमेव गच्छमिति तथा चाह—

निम्माउण्णेगं इमंपि मे निज्जराए दारं तु। निक्खिवन निक्खेवामी इत्थं इतरे उ खुब्भंति ॥ २८८॥

स गणधरपदे स्थापितं एकं कंचनापि निर्माप्येदं चित्तमकार्षीत्। इदमपि गच्छपरिपालनं महत् निर्जराया द्वारं एवं व्यवसिते। तस्मिन् गच्छे गीतार्था ब्रुवते निक्षिप गणधरपदं स प्राह न निक्षिपामि, किं त्विच्छामि गच्छं परिपालयितुमेवमुक्ते इतरे गच्छगीतार्थाः क्षुभ्यन्ति ते च क्षुभ्यन्तो यद् ब्रुवते तदाह—

दुस्समुक्कट्ठं निक्खिव भणंते गुरुगा अणुठिहिंते य। एमेव अण्णसीसे निक्खिवणा गाहितं नवरं ॥२८९॥

पूर्वं तव नेच्छितं गणधारणं पश्चादिदानीं यद्यपि रुचितं, तथापि न त्वस्माकं रोचसे दुःसमुत्कृष्टं खलु तव गणधरपदं तस्मान्निक्षिपेति। एवं भणति गच्छसाधुवर्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। अणुठिहिंते य एमेवेत्यादि योऽसौ प्रातीच्छिकः स्थापितः स चेत् यावदद्यापि न निर्मापयति कथमपि शिष्यं तावद्यदि गच्छसाधवो भाषन्ते। निक्षिप त्वं गणधरपदमिति तदा तेषां तथा भाषमाणानां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिष्यमाणे अनुतिष्ठति। अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणं करोति तदा तस्मिन्नन्यशिष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षिपतः प्रतीच्छिकस्य प्रायश्चित्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः, यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः सेविष्यन्ते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं, नवरं केवलं तस्मिन्नन्यशिष्ये ग्राहिते निर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्त्तव्या। न च तत्र तां कुर्वतस्तस्य च्छेदः परिहारः

सप्तरात्रं वा तपः ॥ गतंमिच्छाद्वारम् सम्प्रति यथाकल्पद्वारावसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्तं स्वगच्छसाधुं प्रतीच्छिकं च पूर्वस्थापितं यथाकल्पेन नाभ्युत्तिष्ठति। यथाकल्पानभ्युत्थानमेवाह—

आवस्सग सुत्तत्थे भत्ते आलोयणा उवठाणे;। पडिलेहा कितिकम्मं मत्तग संथारगतिगं च ॥ २९० ॥

आवश्यके क्रियमाणे यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्तव्यस्तं च न कुर्वन्ति। सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न गृह्णन्ते न भत्तत्ति आचार्यप्रायोग्यं तस्य भक्तं न प्रयच्छन्ति। आलोयणत्ति तस्य पुरतो नालोचयन्ति। उवट्ठाणत्ति आचार्यवस्त्रकम्बलपात्रादिप्रत्युपेक्षणाय नोपतिष्ठन्ति। नापि कृतिकर्मवन्दनकमन्यद्वा कुर्वन्ति। नापि मात्रकत्रिकं तस्य ढौकयन्ति तिस्रः संस्तारकभूमयस्ता अपि न प्रयच्छन्ति तेषामपि यथाकल्पमनभ्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं च्छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तप इति ॥

सूत्रम्ः—आयरिय उवज्झाए उहायमाणे अन्नयरं वएज्जा, जाव सव्वेसिं तप्पतियं च्छेए वा परिहारे वा ॥ १४ ॥ अत्र सम्बन्धमाह—

गेलण्णंमि अहिगए अट्टायमाणे सियाउ उहाणं। भवजीविय मरणा वा संजमजीया इमं होति ॥ २९१ ॥

पूर्वमनन्तरसूत्रे ग्लानत्वमधिकृतं तस्मिंश्च ग्लानत्वे अतिष्ठति अनिवर्तमाने स्यात्कस्यचित् पीडामसहिष्णोरेव धावनमतोऽवधानप्रतिपादनामधिकृतसूत्रमथवा पूर्वसूत्रे भवजीवितमरणं ममंसिणं कालगयंसीत्यनेनोक्तं भवजीवितमरणा चावश्यं संयमजीवितमरणमपि भवति। संयमस्य जीवितावधिकत्वात् ततो भवजीवितमरणात्प्राक्तनसूत्राभिहितात्तदनन्तरमिदं संयमजीवितान्मरणं प्रतिपाद्यते भवतीति तदर्थमिदं सूत्रमनेनसम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन रोगेण वा अवधावन् उपाध्यायादिकानां गीतार्थपंचमानां

व्य. सू. ॥ ५४ ॥ पुरुषाणामन्यतमं वदेत् यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः ॥ **अज्जो ममंसि णं ओहावियंसि अयं समुक्कसियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वे सिया। से य नो समुक्कसिणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिया, अत्थिथ इत्थ अण्णो केइ समुक्कसणारिहे सेसमुक्कसियव्वे, नत्थि या इत्थ अन्ने केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तेसिं च णं सेसमुक्किट्ठंसि परो वएज्जा दुस्समुक्किट्ठं ते अज्जो निक्खिवाहि तस्स णं निक्खिवमाणस्स नत्थि केइ च्छेदं परिहारे वा** ॥ अस्य व्याख्या प्राग्वत्। अधुना **निर्युक्ति**विस्तरः केन पुनः कारणेनासवावधावतीति चेदत आह—

मोहेण वा रोगेण व ववहाणां भेसयं पयत्तेणं। धम्मकहाए निमित्ते अणाहसाला गवेसणाय॥ नि० २९२ ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोद्रेकरूपेण रोगेण वा। तत्र मोहविषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता, यदि रोगेण ततो नावधातव्यम्। किन्तु प्रयत्नेन भेषजं दातव्यम्। तच्च धर्मकथानिमित्तेन चोत्पादनीयं तथाप्यलाभे अनाथशालातो गवेषणा भेषजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिगाथायाः संक्षेपार्थः। एनामेव सम्प्रति भाष्यकृद्विवरीषुरिदमाह—

मोहेण पुव्वभणियं रोगेण करेंतिमाए जयणाए। आयरियकुलगणे वा संघेव कमेण पुव्वुत्तं ॥ २९३ ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमीहते तदा यत्पूर्वं तृतीयोद्देशके मोहचिकित्साविषयं भणितं, तत्कर्तव्यमथ रोगेण तदानया वक्ष्यमाणया प्रथमतः प्रासुकेन तदलाभेनाप्रासुकेनापीत्येवंरूपया यतनया पूर्वोक्तं भेषजं प्रयत्नेन सम्पादनीयमित्यादिरूपं कुर्वन्ति। के ते कुर्वन्ति इति अत आचार्यः कुलं गणः सङ्घो वा कथमित्याह—क्रमेण परिपाट्या। तामेव परिपाटीं कालनियमनपूर्विकामाह—

उ. ४. भा.
२९२–२९६
॥ ५५ ॥

छम्मासे आयरिओ, कुलं तु संवच्छराणि तिन्नि भवे । संवच्छरं गणो खलु, जावज्जीवं भवे संघो ॥ २९४ ॥

प्रथमत आचार्यः षण्मासान् यावत् चिकित्सां कारयति, तथाप्यप्रगुणीभूतं तं कुलस्य समर्पयति, ततः कुलं त्रीन् संवत्सरान् यावच्चिकित्सकं भवति, तथाप्यप्रगुणीभवने गणस्य–तदनन्तरं संवत्सरं यावत् गणः खलु चिकित्सां कारयति, तथाप्यानिवर्तितरोगे तं गणः सङ्घस्य समर्पयति, ततः सङ्घो यावज्जीवं प्रासुकभत्यावतारेण तदभावे चाप्रासुकेनापि यावज्जीवं चिकित्सको भवति । एतच्चोक्तं भक्तविवेकं कर्तुमशक्नुवतः, यः पुनर्भक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति, तेन प्रथमतोऽष्टादशमासान् चिकित्सा कारयितव्या, विरतिसहितस्य जीवितस्य पुनः संसारे दुःप्रापकत्वात्तदनन्तरं चेत्प्रगुणीभवति ततः सुन्दरमथ न भवति तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अत्रैवादेशान्तरमाह—

अहवा बिइयादेसा गुरुवसभे भिक्खुमादि तेगच्छं । जत्थिय बारसवासा, तिच्छक्कमासा असुद्धेण ॥२९५॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरुवसभौ च ते भिक्ष्वादौ च यथाक्रमं चिकित्सां कारयन्ति यावज्जीवं द्वादशवर्षाणि त्रिषट्कमष्टादशमासान् कथमित्याह–अशुद्धेन अपिशब्दोऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यः । प्रथमतः शुद्धेन तदभावे चाशुद्धेनापि तदनन्तरं भिक्ष्वादिना भक्तविवेकः कर्तव्यः। गुरुस्तु गच्छप्रवर्तक इति तस्य यावज्जीवं चिकित्सा, तत्र प्रथमादेशेन च भक्त विवेकं कर्तुं शक्नुवन्तं प्रत्यष्टादशमासान् । कश्चिकित्साविधिस्तमभिधित्सुराह—

पयत्तेण ओसहं से करिंति सुद्धेण उग्गमादीहिं । पणहाणीए अलंभे, धम्मकहाहिं निमित्तेहिं ॥ २९६ ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्गमादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन से तस्यौषधं कुर्वन्ति, तदलाभे पञ्चपरिहान्या यावच्चतुर्गुरुकेनाप्यशुद्धेनापि तथाप्यलाभे धर्मकथाभिस्तदौषधमुत्पादयन्ति, तथाप्यलाभे निमित्तैरपि ॥

व्य. सू. १४ ॥ ५५ ॥

तहवि न लाभे असुद्धं बहि ठिय सालाहिवाणुसठादी । नच्छंते बहिदाणं सलिंग विसणेन उड्डाहो ॥२९७॥

तथापि निमित्तैरपि चेदशुद्धं न लभंते, ततोऽनाथशालाया आरोग्यशाला तस्या मध्ये न प्रविशन्ति, किन्तु बहिः स्थितास्तत आरोग्यशालात औषधं गवेषयित्वा समानयन्ति । अथ ते शालानिवासिनो न प्रयच्छन्ति तर्हि यस्तस्या आरोग्यशालायाः प्रभुरधिपस्त-मनुशास्य याचंते तथाप्यलाभे स धर्मकथया आवर्जनीयस्तथाप्यनावर्जने निमित्तेनाप्यावर्जयितव्यः, तथापि बहिःस्थितानामौषधप्रदान-मनिच्छति यत् यस्यार्चितं लिङ्गं तेन लिङ्गेन प्रविशन्ति । प्रविश्यौषधमानयन्ति । अथ स्वलिङ्गेनापि तत्र कस्मान्न प्रविशन्ति तत आह स्वलिङ्गार्वसिनेन स्वलिङ्गप्रवेशेन प्रवचनस्योड्डाहः नामी किमपि जानते । न चामीषां धर्मः श्रेयानतः क्वचिदपि किंचिदप्यलभमाना अनाथा इवात्र समागता इति प्रवचनस्योपघात एतदेव 'पणहाणीए अलंभ' (२९६) इत्यादिकं विवरीषुरिदमाह–

पणगादी जा गुरुगा, अलब्भमाणे बहिं तु पायोग्गे । बहिट्ठिय सालगवेसण तत्थ पभुस्साणुसट्ठादी ॥ २९८ ॥

पञ्चकादि परिहान्या पञ्चकादिप्रायश्चित्तमौषधोत्पादनाय तावदासेवनीयं यावच्चत्वारो गुरुकास्तथापि बहिः प्रायोग्ये औषधे अलभ्यमाने आरोग्यशालाया बहिःस्थिता औषधस्य गवेषणं कुर्वन्ते,तत्र तद्वास्तव्यानामदाने यः प्रभुरारोग्यशालाया अधिपतिस्तस्यानुशास्ति-मादिशब्दाद्धर्मकथां निमित्तं च प्रयुज्यते ।

असई अच्चियलिंगे पविसण पतिभाणवंत वसभाओ । जइ पडिवत्तियकुसला भासन्ति नियल्लगत्तं से ॥२९९॥

निमितैरप्यलाभे अर्चितलिङ्गेन यत्तस्य पूजितं लिङ्गं, तेन लिङ्गेन रक्तपटादिरूपेण प्रवेशनं कुर्वन्ति । तेषु प्रविष्टेषु ये प्रतिभानवन्तः प्रतिवचनदानसमर्था वृषभास्ते स्वलिङ्गेन गत्वा प्रभुं भाषन्ते यथा–को युष्माकं सिद्धान्त एवमाभाष्य तत्र सिद्धान्तविषये प्रभुणा गृही-

उ. ४. भा. २९७–३०२ ॥ ५६ ॥

तल्लिङ्गैश्च सह परस्परमुल्लापं तथा कुर्वन्ति यथा उत्तरवादिनो वृषभा भवन्ति, अथवा यदि प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिपादनदक्षा वृषभास्तर्हि तस्ते गत्वा स तस्य प्रभोर्निजकत्वात्मीयत्वं भावयन्ति। तत्रापि सिद्धान्तविषये तैः गृहीतलिङ्गैः सह परस्परमुल्लापं तथा कुर्वन्ति यथा स आवर्ज्यत इति

अहव पडिवत्तिकुसला तो तेण समं करंति उल्लावं। पभवंतो वि य सो वी वसभेऊ उत्तरीकुणती ॥ ३०० ॥

अथवा ये प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिवचनदानसमर्थास्ततस्ते गत्वा तेन प्रभुणा सह परस्परमुल्लापं तथा कुर्वन्ति गृहीतलिङ्गाश्च तथा तं भावयन्ति, तथा सोऽपि आसतां गृहीतलिङ्गा इत्यपिशब्दार्थः। प्रभवन्नपि वृषभाननुत्तरीकरोति उत्तरवादिनः करोति, ततः स निरुत्तरीकृतः सन् यत् ब्रूते तदाह—

तो भणइ कलहमित्ता तुब्भे मे वहेज्जह उदंतंति। ते वि य पडिसुणंती एवं एगाए छम्मासा ॥३०१॥

ततः सिद्धान्तोल्लापे पराजितः सन् भणति यूयं मम कलहमित्राणि कलहानन्तरं यानि जातानि मित्राणि तानि कलहमित्राणि। ततो मे ममोदन्तं वहत। एवमुक्ते तेऽपि वृषभाः प्रतिशृण्वन्ति अभ्युपगच्छन्ति। तत एवं गत्यागतिभिस्तमतीवावर्ज्य षण्मासान् यावत् तत्र चिकित्सां कारयंति। एवमेकस्यामनाथशालायां षण्मासा एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यामपि च। तथा चाह

छम्मासा छम्मासा बिइय तइयाए एव सालाए ॥ काऊ अट्ठारसऊ अपउणे ताहे विवेगो 'उ' ॥ ३०२ ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनाथशालायां षण्मासा एवं तृतीयस्यामपीति सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकित्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति। अथ प्रगुणो न भवति ततस्तस्य भक्तविवेकः कर्तुमुचितः। सम्प्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयति,

व्य. सू. १५ ॥ ५६ ॥ अहवा गुरुणो जावज्जीवं फासुय अप्फासुएण तेगिच्छं । वसभे बारस वासा अठारस भिक्खुणो मासा ॥३०३॥

गुरोराचार्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्राशुकेनाप्राशुकेन वा कुर्वन्ति, सर्वस्यापि गच्छस्य तदधीनत्वात्, यथाशक्ति निरन्तरं सूत्रार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च ॥ वृषभे द्वादशवर्षाणि चिकित्सा ततः परं शक्तौ भक्तविवेकः; एतावता कालेनान्यस्यापि समस्तगच्छभारोद्वहनसमर्थस्य वृषभस्योत्थानात् । अष्टादशमासा भिक्षोश्चिकित्सायां ततः परमसाध्यतया शक्तौ सत्यां भक्तविवेकस्यैव कर्तुमुचितत्वात् ॥

सूत्रम्—(१५) आयरिय उवज्झाए सरेमाणे परं चउराय पंचरायाओ कप्पागं भिक्खुं णो उवट्ठावेइ कप्पाए अत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे, णत्थि याइं से केइ छेए वा परिहारे वा; नत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पाए से संतरा छेए वा परिहारे वा ॥ अस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह—

उहाविय भग्गवते होइ उवट्ठा पुणो उवट्ठंते । उक्कसणा वा पगया इमा वि अण्णा समुक्कसणा ॥३०४॥

पूर्वमवधावित उक्तः । स चेदवधावितो भग्नव्रतो जायेत । भग्नव्रतश्च भूत्वा पुनरुपतिष्ठति । ततस्तस्मिन्नवधावितभग्नव्रते पुनरुपतिष्ठति भवत्युपस्थापना कर्तव्या, तत उपस्थापनाप्रतिपादनार्थमधिकृतं सूत्रं । अथवा पूर्वसूत्रे समुत्कर्षणा प्रकृता । इयमप्यधिकृतसूत्रेणाभिधीयमानान्या समुत्कर्षणा स्थापनेत्यधिकृतसूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनार्ह इति जानानः परं चतू रात्रात् पञ्चरात्राद्वा कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च प्राप्तं भिक्षुं नोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन् कल्पाके सत्यस्ति से तस्य कल्पाकस्य कश्चित् माननीयः पिता भ्राता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भावी पञ्चरात्रेण दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति से तस्य कश्चित् च्छेदः परिहारो वा,उपलक्षणमेतदन्यदपि ततः प्रायश्चित्तं माननीयेऽनुत्थापिते. तस्योत्थापनाया अयोगात् । अथ नास्ति

उ. ४. भा. ३०३–३०५ ॥ ५७ ॥

से तस्य कश्चित् माननीयः कल्पाको भावी। ततः से तस्याचार्यस्योपाध्यायस्य वा स्वकृतादन्तरात् च्छेदः परिहारो वा इयमत्र भावना अत्रादेशद्वयमेके प्राहुश्चतूरात्रात्परं यदि अन्यानि चत्वारि दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्योपाध्यायस्य च प्रत्येकं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं चतुर्गुरुकम्, अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि लंघयति, ततः षट्लघुकं ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि ततः षट्गुरुकं ततोऽप्यन्यानि

४ यदि चत्वारि दिनानि ततश्चतुर्गुरुकच्छेदः, ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि तर्हि षट् लघुकः षट् लघुकच्छेदः ततोऽपि चेदन्यानि चत्वारि ततः षड् गुरुकः षड् गुरुकच्छेदः। ततः परमेकैकदिवसातिक्रमे मूलानवस्थाप्य पाराञ्चितानि, द्वितीयादेशवादिनः प्राहुः पञ्च रात्रात् परं यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं, ततोऽपि परं यदि पञ्चदिनानि लङ्घयति ततः षड् लघुकं, ततः परमपि पञ्चरात्रादिक्रमे षट् गुरुकं, ततोऽपि परं यदि पञ्च दिनानि वाहयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुच्छेदस्ततः परमन्यानि चेद्दिनानि पञ्च ततः षड् लघुकः षड्लघुकच्छेदः।

८ ततोऽपि पञ्चरात्रातिवाहनेन षट्गुरुकः षट्गुरुकच्छेदः। ततः परमेकैकदिवसातिवाहने मूलानवस्थाप्य पाराञ्चितानि। एष सूत्रसंक्षेपार्थः। अधुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरः। तत्र भाष्यकारः प्राह—

संभरण उवट्ठावण तिण्णि उ पणगा हवंति उक्कोसा। माणणिज्जे पितादी तु, तेसु सती च्छेद परिहारो ॥३०५॥

संस्मरणमुपस्थापनाविषये यथा एष उपस्थापयितव्यो वर्तते इति। तत्र माननीये पित्रादौ सति कल्पाकस्यातिवाहने त्रयः पञ्चका

१२ भवन्त्युत्कर्षतः। किमुक्तं भवति, विवक्षिते भिक्षौ कल्पाके जाते सति यदि तस्य माननीयः पित्रादिरुपस्थाप्योऽस्ति परमद्यापि कल्पाको नोपजायते तर्हि स जघन्यतः पञ्चरात्रं प्रतीक्षाप्यते, मध्यमतो दशरात्रमुत्कर्षतः पञ्चदशरात्रं, तथापि चेन्माननीयः कल्पाको नोपजायते, तर्हि स कल्पाको भिक्षुरुपस्थापनीयो नो चेदुत्थापयति तर्हि च्छेदः परिहारो वा प्रायश्चित्तं। अथ तस्य माननीयाः पित्रादयो न सन्ति,

व्य. सू. १५ ॥ ५७ ॥ ततस्तेषामसत्यभावे यदि तं चतू रात्रमध्ये पञ्चरात्रमध्ये वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं च्छेदः परिहारो वा च्छेदपरिहारग्रहणं सूचामात्रं तेनादेशद्वयेन प्रागुक्तः प्रायश्चित्तविधि द्रष्टव्यः ॥

चिट्ठउ ता उठवणा, पुव्विं पव्वायणादिवत्तव्वा । अडयालपुच्छसुद्धे, भन्नति दुखं खु सामन्नं ॥ ३०६ ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना, पूर्वं प्रव्राजनादिवक्तव्यता वक्तव्या । तत्र यथा पञ्चकल्पे निशीथे वाष्टचत्वारिंशत्पृच्छा शुद्धोऽभिहितस्तथा अष्टचत्वारिंशत् पृच्छा शुद्धे कृते तत्संमुखमिदं भण्यते । दुक्खं खु श्रामण्यं परिपालयितुम् । तथाहि—

गोयर अचित्तभोयण, सज्झायमह्राण भूमिसेज्जाती । अब्भुवगयंमि दिक्खा, दव्वादीसुं पसत्थेसुं ॥३०७॥

यावज्जीवं गोचरचर्यया भिक्षामटित्वा अचित्तस्यैषणादिशुद्धस्य भोजनं कर्तव्यं, तदपि बालवृद्धशैक्षिकादिसंविभागेन, तथा चतुःकालं स्वाध्यायो विधातव्यः । यावज्जीवं देशतः सर्वतश्चास्नानं । ऋतुबद्धे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाद्वर्षारात्रे फलकादिषु शयनं, दिवसे न स्वप्तव्यं, रात्रौ तृतीये यामे निद्रामोक्षः । एवमुक्ते यद्यभ्युपगच्छति तत एतस्मिन्नभ्युपगते तस्य दीक्षाप्रवेशस्तेषु द्रव्यादिषु प्रशस्ते द्रव्ये शाल्यादिसंचयादौ प्रशस्ते क्षेत्रे गंभीरसानुनादादौ प्रशस्ते भावे प्रवर्धमानपरिणामादौ दातव्या ।

लग्गादिं च तुरंते अनुकूले दिज्जिए उ अहजायं । सयमेव तु थिरहत्थो गुरु जहण्णेण तिण्णट्ठा ॥ ३०८ ॥

इहोत्सर्गतो लोचे कृते यथाजाते च रजोहरणादिके समर्पिते पश्चात्त्रिःकृत्वः सामायिकमुच्चार्यते, इत्येष विधिर्यदि पुनर्लग्नादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूले लग्नादौ चादिशब्दात् मुहूर्तादिपरिग्रहः त्वरमाणेः शीघ्रं समापतति यथाज्ञातं सनिषद्यं रजोहरणमुखवस्त्रिकाग्रपूररूपं दीयते । उक्तं च । अहाजायं नाम सनिसेज्जं रयहरणं मुहपोत्तिया वालपज्जेय इति, ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अट्टगृह्णानस्य हस्तः तर्हि

उ. ४. भा. २०६-२११ ॥ ५८ ॥

स स्वयमेव जघन्येन तिस्रोऽट्टअव्यवच्छित्वा गृह्णाति समर्थः सर्वं वा लोचं करोति—

अण्णो वा थिरहत्थो सामाइयतिगुणमठगहणं च । तिगुणं पादक्खिणं नित्थारग गुरुगुणविवड्ढी ॥ ३०९॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रव्राजयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने लग्नादौ प्राप्ते त्रिगुणं त्रीन् वारान् सामायिकमुच्चारयति । इयमत्र भावना—प्रथमतः प्रव्राजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थापयित्वा चैत्यानि तेन सह वन्दन्ते ततः परिहितचोलपट्टस्य रजोहरणं मुखवस्त्रिकां च ददाति । तदनन्तरमट्टग्रहणं लोचं वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तत्र चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तवमाकृष्य त्रिकृत्वः सामायिकमुच्चारयति तदनन्तरमर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्तस्य व्याख्यायते इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृहीतं सामायिकमिति तदनुज्ञानिमित्तं विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कार्यते । तत्र तृतीयस्यां प्रदक्षिणायामनुज्ञा क्रियते, यथा निस्तारको भव, गुरुगुणैर्विवृद्धिर्भवतु, वर्धस्वेत्यर्थः । एवं प्रव्राजनायां कृतायां यत्कर्तव्यं तदाह—

फासुय आहारो से अणहिंडंतो य गाहए सिक्खं । ताहे उ उवठावण छज्जीवणियं तु पत्तस्स ॥ ३१० ॥

प्रव्रज्याप्रदानानन्तरं से तस्य प्रासुक आहारो दीयते । स च भिक्षां न हिण्डाप्यते किं त्वहिण्डमान एव शिक्षां ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां च ग्राह्यते । ततः षड् जीवनिकां प्राप्तस्याधिगृहीतषट्जीवनिकाध्ययनस्य उपस्थापना क्रियते । विपक्षे प्रायश्चित्तविधिमाह—

अप्पते अकहेत्ते अणहिगय अपरिच्छ अतिक्कमे पा से । एक्केको चउगुरुगा, चोयग सुत्तं तु कारणियं ॥३११॥

अप्राप्ते षड्जीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः षण्मासानुत्कर्षतो द्वादशसंवत्सराणि तथा अकथयित्वा जीवाजीवादीन् तथा अनधिगते

व्य. सू. जीवाजीवादौ तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अभावे तथा से तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रमे एकैकस्य व्रतस्य वारत्रयमनुच्चारणे एतेषु सर्वेषु प्रत्ये-
१९ कमेकैकस्मिन् प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। अथ सूत्रे पर्यायादिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं न सूत्रविरोधस्तत्राह—हे चोदक सूत्रमिदं कार-
॥ ५८ ॥ णिकं पुरुषविशेषपात्रापेक्षमतः पर्यायाद्यनभिधानेऽपि न दोषः। एनामेव गाथां वै तथा भाष्यकृद्विवृणोति।

१८ **अपत्ते सुएणं परियागमुवठावेंते चउ गुरुगा। आणादिणो य दोसा विराहणा छण्हकायाणं ॥ ३१२ ॥**

श्रुतेन षड्जीवनिकापर्यन्तेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादि भेदभिन्नमप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, तपसा कालेन च गुरुवो, न केवलमेतत्। किन्त्वाज्ञाअनवस्थामिथ्यात्वविराधनादोषास्तथा स उपस्थापितो भिक्षादौ किल कल्पिको भवति। ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे षण्णां कायानां विराधना अपरिज्ञानात् तथा—

२२ **सुत्तत्थं कहइत्ता जीवाजीवेय बंधमोक्खं च। उवठावणे चउगुरुगा विराहणा जा भणिय पुव्वं ॥ ३१३ ॥**

सूत्रार्थं षड्जीवनिकापर्यन्तं अकथयित्वा तथा जीवाजीवान् बन्धं मोक्षं चाकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाणे उपस्थापयितुश्चत्वारो गुरुकास्तपो गुरवः प्रायश्चित्तं तथा या विराधना पूर्वमप्राप्तद्वारे षण्णां जीवनिकायानामुक्ता साऽत्रापि द्रष्टव्या। ततस्तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमुपढौकते।

२६ **अणहिगयपुण्णपावं उवठावंतस्स चउ गुरू होंति। आणादिणो य दोसा मालाए होति दिठंतो ॥३१४॥**

अनधिगतपुण्यपापं सूत्रार्थकथनेऽप्यविज्ञातपुण्यपापमुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरवः कालगुरुका मासा भवन्ति,। आज्ञादयश्चानन्तराभिहिता दोषाः। अत्र मालाया दृष्टान्तो यथा स्थाणौ शूलाप्रक्षेप वर्णसुगन्धपुष्पमालामारोपयतो वचनीयतादयो दोषा एवमत्राप्यन-

उ. ४. भा. ३१२-३१७ ॥ ५९ ॥

धिगतपुण्यपापे व्रतान्यारोपयत आज्ञादय इति ।

उदउल्लादि परिच्छा अहिगय नाऊण तो वदन्ले । एक्केक्कं तिखुत्तो, जो न कुणइ तस्स चउ गुरुमा ॥३१५॥

गोचरादि गतेन उदकार्द्रादिना परीक्षा कर्तव्या । वृषभेण तत्परीक्षानिमित्तं तेन सह गोचरगतेन उदकार्द्रेण हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्या । तत्र यदि स वारयति निषिद्धमेतत्कथं यूयमेव भिक्षामगृह्णीथ । ततो ज्ञायते एष परिणतसूत्रार्थोऽधिगतपुण्यपापे एवं शेषपरीक्षास्वपि भावनीयम् । तत उदकार्द्रादिपरीक्षाभिरधिगतपुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽनन्तरं व्रतानि गुरवो ददति । कथमित्याह—एकैकं व्रतं त्रिःकृत्वस्त्रीन वारान् । एवं यो न करोति तस्य चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां लघवस्तपसा कालेन च प्रायश्चित्तं । अथ परीक्षामेव वैतन्येनाह—

उच्चारादि अथंडिल वोसिर ठाणाइ वावि पुढवीए । नदिमादिदगसमीवे सागणि निक्खित्त तेउंमि ॥३१६॥

वियणभिधारण वाए हरिए जह पुढवीए तसेसु च । एमेव गोयरगए होइ परिच्छा उ काएहिं ॥ ३१७ ॥

उच्चारादिरादिशब्दात्प्रश्रवणादिपरिग्रहः अस्थण्डिले सचित्तपृथिवीकायात्मिके व्युत्सर्जनं यदि वा स्थानादि स्थानमुर्ध्वस्थानमादिशब्दान्निषदनादिपरिग्रहस्तत् पृथिव्यां पृथिवीकायस्योपरि कुरुते । तथाऽप्कायविषये नद्याद्युदकसमीपेऽत्रादिशब्दात्तडागादिपरिग्रहः । तथा तेजसि तेजस्कायविषये सनिक्षिप्ताग्नौ प्रदेशे गाथायां तु निक्षिप्तशब्दस्यान्यथापाठः प्राकृतत्वात् । उच्चारादेर्व्युत्सर्जनमिति सर्वत्र सम्बध्यते तथा वाते वातविषये व्यञ्जनस्य तालवृन्तस्याभिधारणं वातोदीरणाया अभिमुख्येन धारणं करोति । हरिते यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यं हरितकायस्योपरि स्थानादि करोति यदि वोच्चारादि व्युत्सर्जनमिति । त्रसेष्वपि च पृथिव्यामिव वक्तव्यं । कीटिकानगराद्यतिप्रत्यासन्नमुच्चारादि स्थानादि वा करोतीति भावः । तत्र यदि वारयति तदा ज्ञायते सम्यक् परिणतोऽस्य धर्म इति योग्य उपस्थापनायाः एवमेव गोचरगतेऽपि,

व्य. सू. १५ ॥ ५९ ॥ तस्मिन् कायैः पृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्तव्या तद्यथा—सरजस्केनोदकाद्रेण वा हस्तन मात्रकेग वा भिक्षा ग्राह्यते इत्यादि परीक्षितस्य व्रतारोपणं कर्तव्यम् । तथा चाह—

द्व्वादि पसत्थ वया एक्केक्क तिगंति उवरिमं हेठा। दुविहा तिविहा य दिसा आयंबिल निव्विगइगा वा ॥३१८॥

द्रव्यादौ प्रशस्ते व्रतान्यारोपणीयानि । एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिकृत्व उच्चारयेत्कथमित्याह—उवरिमं हेठा अधस्तान्मूलादारभ्य यावदुपरितनं पर्यन्तवर्ति सूत्रम् । इदमेकमुच्चारणमेवं त्रिन्वारान् दिग् निबध्यते । द्विविधा त्रिविधा वा तत्र साधोर्द्विविधा तद्यथा आचार्यस्योपाध्यायस्य च व्रतिन्यास्त्रिविधा । तद्यथा—आचार्यस्योपाध्यायस्य प्रवर्तिन्याश्च तथा उपस्थापनानन्तरं तपः कार्यते । तच्च अभक्तार्थमाचाम्लं निर्विकृतिकमित्यादि । उक्तं च— जद्दिवसं उवठाविनो तद्दिवसं केसिं चि अभत्तट्ठो भवइ । केसिं चिं आयंबिलं केसिंचि निव्विगइयं इत्यादि । सम्प्रति माननीयपित्रादिविषये विधिशेषमाह—

पियपुत्तखुदुथेरे खुदुगथेरे अपावमाणंमि ॥ सिक्खावणपन्नवणा दिठंतो दंडिमाईहिं ॥ ३१९ ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्राजितौ। तौ यदि द्वावपि युगपत् प्राप्तौ तर्हि युगपदुपस्थाप्येते । अथ खुदुत्ति क्षुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिरप्राप्तः । थेरत्ति स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्योपस्थापना विधेया । खुदुत्ति यदि पुनः क्षुल्लकः सूत्रादिभिः प्राप्तः स्थविरो नाद्यापि प्राप्तो भवति, तर्हि तास्मिन् स्थविरे सूत्रादिकमप्राप्नुवति यावदुपस्थापनादिवसः शुद्ध समागच्छति तावत्स्थविरस्य प्रयत्नेन शिक्षापना क्रियते आदरेण शिष्यत इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवसः मर्यादया प्राप्तो भवति ततो द्वावपि युगपदुपस्थाप्येते । अथादरेण शिक्षमाणोऽपि न प्राप्तस्तदा स्थविरेणानुज्ञाते सति क्षुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थविरो न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्तव्या । तस्यां च प्रज्ञापनायां क्रियमाणायां दृष्टान्तो

दण्डिको ऽभिधातव्यः । दण्डिको राजा आदिशब्दादमात्यादिपरिग्रहः । स एवम्-एगो राया रज्जपरिब्भठो सपुत्तोऽन्नरायाणमोलग्गिउमाढत्तो । सो राया पुत्तस्स तुठो तं से पुत्तं रज्जे ठविउमिच्छइ । किंसो पिया नाणुजाणइ । एवं तव जइ पुत्तो महव्वयरज्जं पाविति किं न मन्नसि । एतदेव सविशेषमाह—

थेरेण अणुन्नाए उवठनिच्छेवंठति पंचाहं । तिपणमणिच्छे उवरिं वत्थुसहावेण जाहीयं ॥ ३२० ॥

स्थविरेणानुज्ञाते उपस्थापना क्षुल्लकस्य कर्तव्या । अथ स दण्डिकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानोपि नेच्छति, । तथा पञ्चाहं पञ्चदिवसान् यावत् तिष्ठति । ततः पुनरपि प्रज्ञायते तथाप्यनिच्छानां पुनरपि पञ्चाहं तिष्ठन्ति । पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिष्टौ भूयः पञ्चाहमवतिष्टन्ते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकालेन स्थविरः प्राप्तो भवति, तथा युगपदुपस्थापनातः परं स्थविरऽनिच्छत्यपि क्षुल्लक उपस्थाप्यते, । वत्थुसहावेण जाहीयमिति वस्तुनः स्वभावो वस्तुस्वभावः अहंकारी सन् अहं पुत्रस्यावमतरः करिष्येऽहमिति विचिन्त्य कदाचित् उन्निष्क्रामेत् गुरोः क्षुल्लकस्य चोपरि द्वेषं गच्छेत् । एवं स्वरूपे वस्तुस्वभावे ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुपर्यपि स क्षुल्लकः प्रतीक्षाप्यते यावत्तेनाधीतमिति । अथ द्वेऽपि पिता पुत्रयुगले तदायं विधिः—

दो थेरखुदुथेरे खुदुग वोच्चत्थ मग्गणा होइ । रण्णो अमच्चमाई संजइ मज्झे महादेवी ॥ ३२१ ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थविरौ प्राप्तौ न क्षुल्लकौ ततः स्थविरावुपस्थाप्येते । 'खुदुत्ति' अथ द्वावपि क्षुल्लकौ प्राप्तौ न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापनोत्कर्षतः पञ्चदशादिवसान्यावत्कर्तव्या । तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं ज्ञात्वा प्रतीक्षापणं थेरे 'खुदुत्ति' द्वौ स्थविरावेकश्च क्षुल्लकः सूत्रादिभिः प्राप्तोऽत्रोपस्थापना 'वोच्चत्थे' इत्यादि स्थविरक्षुल्लकस्य च विपर्ययस्ततो भवति मार्गणा कर्त-

व्य. सू. व्या । सा चैवम्—द्वौ क्षुल्लकौ प्राप्तावेकश्च स्थविरः प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृषभैर्वा प्रज्ञाप्यते । प्रज्ञापितः सन्
१५ यद्यनुजानाति तदा तत् क्षुल्लक उपस्थाप्यते तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव प्रज्ञापना । अयं चात्रविशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरो भण्यते—
॥ ६० ॥ एष तव पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्यतां, यदि पुनस्त्वं न मुत्कलयासि तदेतौ द्वावपि पितापुत्रौ रत्नाधिकौ भविष्यतस्त-
१८ स्माद्विसर्जय एनमात्मीयं पुत्रमेषोऽपि तावद्भवतु रत्नाधिक इति । अतोऽपि परमनिच्छायामुपेक्षावस्तुस्वभावं ज्ञात्वा वा तत् क्षुल्लकस्य प्रती-
क्षापणमिति । रन्नो य अमच्चाई इत्यादि पश्चार्धं राजा अमात्यश्च समकं प्रव्रजितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्येते
। अथ राजा सूत्रादिभिः प्राप्तो नामात्यो राज्ञ उपस्थापना । अथामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्तो न राजा ततो यावदुपस्थापनादिनमागच्छति
तावदादरेण राजा शिक्ष्यते, ततो यदि प्राप्तो युगपदुपस्थापना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानुज्ञाते अमात्य उपस्थाप्यते । अथ ने-
२२ च्छति तदा पूर्ववत् दण्डिकदृष्टान्तेन राज्ञः प्रज्ञापना, तथापि चेन्नेच्छति ततः पञ्च दिवसान्यावदमात्यस्य प्रतीक्षापणं तथापि चेन्न प्राप्तो भूयः
प्रज्ञापना । तत्राप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वामात्यस्य प्रतीक्षापणं । यदि वा वक्ष्यमाणोऽत्र
विशेषो यथा वामात्यस्य राज्ञा सहोक्तमेवमादिग्रहणसूचितयोः श्रेष्ठिसार्थवाहयोरपि वक्तव्यमिति, 'संजइमज्झे महादेवीति' द्वयोर्मातादुहित्रो-
र्द्वयोर्मातादुहितृयुगलयोर्महादेव्यमायत्योश्च सर्वमेव निरवशेषं वक्तव्यम् । सम्प्रति यदुक्तं 'वोच्चत्थमग्गणा होइ' इति तद् व्याख्यानार्थमाह—

२६ **दो पत्त पियापुत्ता एगस्स पुत्त पत्त न उ थेरा । गहितोव सयं वियरइ राइणितो होउ एस वि य ॥३२२॥**

द्वौ पितापुत्रा प्राप्तावेकस्य तु पितापुत्रयुगलस्य पुत्रः प्राप्तो न तु स्थविरः । स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनां ग्राहितः स्वयं वितरत्य-
नुजानाति । तदा तत् क्षुल्लक उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्राजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना । अन्यच्चैतौ पितापुत्रौ रत्नाधिकौ भविष्यत एषो-
ऽपि च तव पुत्रो यदि रात्निको रत्नाधिको भवति । भवतु नाम तव लाभ एव इति तथाप्यनिच्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा दोण्णि वि समपत्त दोसु पासेसु। ईसरसेट्ठि अमच्चे निगमघडाकुल दुए खुड्डे ॥३२३॥

एको राजा द्वितीयो राजराजानस्तौ समकं प्रव्राजितौ। अत्रापि यथा पितापुत्रयोर्वा प्रागुक्तं तथापि निरवशेषं वक्तव्यं केवलमवमेऽमात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्ते उपस्थाप्यमाने यदि राजादिरप्रीतिं करोति दारुणस्वभावतया ब्रूते वा किमपि परुषं तदा सोऽप्राप्तोऽपीतरैरमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते। अथवा 'रायात्ति' अत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां रत्नाधिकः कर्तव्यः 'रायाणोत्ति' यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो राजानः समकं प्रव्राजिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तास्ते समरत्नाधिकाः कर्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः स्थाप्यन्ते ॥ अत्रैवार्थे विशेषमाह—

समगं तु अणेगेसुं पत्तेसुं अणभिजोगमावलिया। एगतो दुहतो ठविया समराइणिया जहासन्नं ॥३२४॥

पूर्वं पितापुत्रादिसम्बन्धेनासम्बन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सूत्रादिभिः प्राप्तेष्वत एवैककालमुपस्थाप्यमानेषु, 'अणभिजोगत्ति' गुरुणा अन्येन वाभियोगो न कर्तव्यो यथा इतस्तिष्ठथ इतस्तिष्ठथेति। किन्त्वेकतः पार्श्वे द्विधातो वा द्वयोर्वा पार्श्वयोर्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलिका तथैव तिष्ठतु। तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तूभयोः समश्रेण्या स्थितास्ते समरत्नाधिकाः। इदानीं पूर्वगाथापश्चार्धव्याख्या—'ईसर इत्यादि' यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता एवं द्विप्रभृतयः श्रेष्ठिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो निगमा वणिजः 'घडात्ति' गोष्ठी द्विप्रभृतयो गोष्ठ्यो यदि वा द्विप्रभृतयो गोष्टिका 'कुलत्ति' यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला, द्विकग्रहणमुपलक्षणं तेन त्रिप्रभृतय इति द्रष्टव्यं। तथैव च व्याख्यातम् 'खुडुत्ति' क्षुल्लकाः समकं प्रव्राजिता इत्यर्थः। समकं सूत्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्तव्याः। एतेषामेव मध्ये यः पूर्वं प्राप्तः स पूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसम्प्रदायः ॥

व्य. सू. १६ ॥ ६१ ॥ ईसिं अण्णो अंतो वामे पासम्मि होइ आवलिया । अभिसरणंमि य वड्ढीओ सरणे सो व अण्णो वा ॥३२५॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलिका गुरोर्वामपार्श्वे गजदन्तवत् ईषदवनतस्य अवनतीभूय स्थितास्तत्र यदि ते गुरुसमीपमग्रतोऽभिसरन्ति तदा गच्छस्य वृद्धिर्ज्ञातव्या । यथान्येऽपि बहवः प्रव्रजिष्यन्तीति । अथ पश्चात् बहिरपसरन्ति तदा स उपस्थाप्यमानोऽन्यो वा
१८ उन्निःक्रमिष्यति अपद्रविष्यति वेदितव्यं ज्ञातव्यमेवेति निमित्तकथनम् ॥

सूत्रम्—आयरिय उवज्झाए असरणमाणे परं चउराय पंचरायातो कप्पागं भिक्खुं नो उवट्ठावेइ तं चेव भणियव्वं ॥ सू० ॥ १६ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरं 'तं चेव भणियव्वं' इति वचनादेवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः 'कप्पाए अत्थि याइं से केइ माणणिज्जे
२२ कप्पागे, नात्थि याइं से केइ छेए वा परिहारे वा, नत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पाए, से संतरा छेदे वा परिहारे वा ॥ अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् । तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्युपदर्शयन्नाह—

दप्पेण पमाएण व वक्खेवेण व गिलाणतो वावि । एएहिं असरमाणे चउव्विहं होइ पच्छित्तं ॥ ३२६ ॥

दर्पो निष्कारणोऽनादरस्तेन (१) प्रमादो विकथादीनां पञ्चानां प्रमादानामन्यतमस्तेन (२) व्याक्षेपेण सीवनादिना (३) ग्ला-
२६ न्यतः वा (४) एतैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्मरणकारणस्य दर्पादेश्चतुःप्रकारत्वात्तदेवमभिधित्सुः प्रथमतो दर्पतः प्रमादेन चाह—

वायामवग्गणादिसु दप्पेण अणुठवेंति चउ गुरुगा । विकहादि पमाएण व चउ लहुगा होंति बोधव्वा ॥३२७॥

व्यायामवल्गनादिषु व्यापृततया यो निःकारणेऽनादर उपस्थापनायाः स दर्प उच्यते । तेन दर्पेणानुपस्थापयति प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थापयति चत्वारो लघुका भवन्ति बोद्धव्याः ।

सिव्वणतुण्णणसज्झायज्झाणलेवादिदाणकज्जेसु । वेक्खेवे होइ गुरुगो गेलण्णेणं तु मासलहु ॥ ३२८ ॥

सीवनतूर्णनस्वध्यायध्यानपात्रलेपादिदानकार्यैर्गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे यो व्याक्षेपस्तस्मिन् व्याक्षेपेऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं भवति गुरुको मासो, ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासलघु ॥ सम्प्रति यैः कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति । तान्यभिधित्सुराह—

धम्मकहा इड्ढिमतो वादे अच्चुक्कडे व गेलण्णे । बिइयं चरमपएसुं दोसुं पुरिमेसु तं नत्थि ॥ ३२९ ॥

ऋद्धिमतो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्वा प्रतिदिवसमागच्छतो धर्मकथा कथ्यते परप्रवादी वा कश्चनाप्युपस्थितः । स वादे निग्रहीतव्यः इति तन्निग्रहणाय विशेषतः शास्त्राभ्यासे तेन सह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य वा साधोर्यो वा उपस्थाप्यस्तस्य वा अत्युत्कटे ग्लानत्वे जाते व्याकुलीभूतः स्मरन्नस्मरन् वा यद्यपि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चित्तं कारणतो व्याकुलीभवनात् । एतच्च प्रायश्चित्ताभावलक्षणं । द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदयोर्द्वयोर्व्याक्षेपग्लानत्वलक्षणयोरवगन्तव्यम् । तथाहि—धर्मकथावादाभ्यां व्याक्षेप उक्तो ग्लानत्वपदेन च ग्लानत्वमिति पूर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अपवादपदं नास्ति एतच्चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरन् निमित्तमुक्तं स्मरणतस्तु चतू रात्रपञ्चरात्र्याद्यतिक्रमे यत् प्रायश्चित्तं तत् पूर्वसूत्रे इवात्रापि निरवशेषं द्रष्टव्यम् ॥

सूत्रम्—आयरिय उवज्झाए सरमाणे वा असरमाणे वा परं दसरायकप्पातो कप्पागं भिक्खुं नो

व्य. सू. १७ ॥ ६२ ॥ उवट्ठावेति, कप्पाए अत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पाए, नत्थि याइं से केइ छेदेवा परिहारे वा; नत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पाए, संवच्छरं तस्स तप्पतियं नो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा ॥ सू–१७

१८ आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अस्मरन् वा यदा स्मरति तदा न साधकं नक्षत्रादिकं यदा तु साधकं नक्षत्रादिकं,तदा बहु व्याक्षेपतो न स्मरति तत उक्तं स्मरन्वा अस्मरन्वा परं दशरात्रकल्पात् दशरात्रात्कालात्कल्पाकं भिक्षुं नोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन् कल्पाके सति अस्ति से तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिर्भावीकल्पाकस्ततो नोपस्थापयति तर्हि नास्ति से तस्यानुपस्थापयतः कश्चित् छेदः परिहारो वा, अथ नास्ति से तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिर्भावीकल्पाकस्तर्हि–तस्यानुपस्थापयतः छेदः परिहारो वा, प्रथमादेशत इति
२२ वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनच्छेदेन परिहारतपसा वा अदम्यमानस्य तत्प्रत्ययमनुस्थापनाप्रत्ययं तस्य संवत्सरं यावन्न कल्पते आचार्यत्वमुपदेष्टुमनुज्ञातुं संवत्सरं यावत् गणो ह्रियते इति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकृदभिधित्सुः प्रथमतो दशरात्रनिबन्धनमाह–

सरमाणे पंच दिणा असरणमाणेवि तत्तिया चेव । कालोत्ति व समओत्ति व अद्धा कप्पोति एगट्ठं ॥३३०॥

स्मरत्यपि चउराय पंचरायातो इत्यनेन पञ्चदिनान्युक्तानि अस्मरत्यपि तावन्ति चैव पञ्च दिनानि चैवोक्तानि । इदं च स्मरणा-
२६ स्मरणमिश्रकसूत्रमतो दशरात्रात्कल्पादित्युक्तमत्रैव कल्पशब्दस्तद् व्याख्यानमाह । काल इति वा समय इति वा अद्धा इति वा कल्प इति वा एकार्थं, ततो दशरात्रकल्पादिति दशरात्रकालादिति द्रष्टव्यम् ॥ सम्प्रति स्मरणास्मरणं भावयति—

जाहे सुमरइ ताहे, असाहगं रिक्खलग्गादिणमादी । बहुविक्खेवंमि य गणे, सरियंपि पुणो वि विस्सरति॥३३१॥

यदा स्मरति तदा असाधकमप्रयोजकमृक्षलग्नादिनादि आदिशब्दात् मुहूर्तादिपरिग्रहः । बहुव्याक्षेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि विस्मरति । तत एवं स्मरणास्मरणसंभवः ॥ अत्रैव प्रायश्चित्तविधिं सविशेषमाह—

दसदिवसे चउगुरुगा दसेव छल्लहु छग्गुरू चेव । ततो च्छेदो मूलं अणवट्ठप्पो य पारंची ॥ ३३२ ॥

तस्मिन्नधिकृते कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मणतो दशदिवसानतिक्रामति । ततस्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकास्ततः परमन्यानि दशैव चेत् दिनान्यतिवाहयति ततः षड् लघुकं, ततः परतोऽपि दिनदशकातिक्रमे षड् गुरुकं । ततो च्छेदोत्ति ततः परमेवं च्छेदस्त्रिधा वक्तव्यः । स चैवं । ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दश दिनानि लङ्घयति तर्हि चतुर्गुरुकच्छेदः । ततोऽपि परतो दिनदशकातिक्रमे षड् लघुकच्छेदः, ततोऽन्यदशदिवसातिक्रमे षट् गुरुकच्छेदः ।मूलं अणवट्ठो य पारंचीति तत एकदिवसातिक्रमे मूलं ततोऽपि परमेकदिनातिक्रमे अनवस्थाप्यो भवति । ततोऽपि परमेकस्य दिवसस्यातिवाहने पाराञ्चिको जायते—

एसादेसो पढमो बितिए तवसा अदम्ममाणम्मि । उभयबलदुब्बले वा संवच्छरमादि साहरणं ॥ ३३३ ॥

एष ऽनन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशे पुनस्तपसा उपलक्षणमेतत् । च्छेदेन वा अदम्यमाने यदि वा उभयबलेन धृतिबलेन कायबलेन च उपलक्षणमेतदन्यतरैकबलेन वा तपसः च्छेदस्य वा दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम्—

एते दो आदेसा, मीसगसुत्ते हवंति नायव्वा । पढमबिइएसुं पुण, सुत्ते इमं तु नाणत्तं ॥ ३३४ ॥

एतावनन्तरोदितौ द्वावप्यादेशौ मिश्रकसूत्रे भवतो ज्ञातव्यौ। प्रथमद्वितीययोः पुनः सूत्रयोरिदमादेशविषयं प्रत्येकं नानात्वं । तदेवाह-

चउरो पंच दिवसा चउ गुरू एव होंति च्छेदोवि । ततो मूलं नवमं, चरमंपि य एगसरगं तु ॥ ३३५ ॥

प्रथमे द्वितीये च सूत्रे प्रत्येकमिमावादेशौ प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पाके जाते सति यदि चतुरो दिवसानतिवाहयति, तदा चतुर्गुरु ततो भूयो भूयश्चतुश्चतुर्दिनातिक्रमे षड् लघु षड् गुरुकं । एवं च्छेदोऽपि त्रिधा वक्तव्यः । तदनन्तरं मूलं नवममनवस्थाप्यम् । चरमं पाराञ्चितमेकसरकमेकैकदिनातिक्रमे वक्तव्यम् । द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु । एवं पञ्च पञ्चातिक्रमे षड् लघु षड् गुरुके । एवं च्छेदोऽपि पञ्च पञ्चदिनातिक्रमेण त्रिधा वक्तव्यस्ततो मूलं नवमं, चरमं च एकसरकमेकैकदिनातिक्रमेण भावार्थः प्रागेव सप्रपञ्चं भावितः । एतच्चादेशद्वयं प्रथमसूत्रे द्वितीयसूत्रे च स्वस्थानेऽपि नोक्तं लाघवात् ।

सूत्रम्—भिक्खू य गणाओ अवक्कम्म अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरेज्जा, तं च केइ साहम्मिए पासित्ता वएज्जा, 'कं अज्जो उवसंपज्जित्ताणं विहरसि?' जे तत्थ सव्वराइणीए तं वएज्जा । 'अहं भन्ते! कस्स कप्पाए?' जे तत्थ बहुसुए तं वएज्जा । 'जं वा से भगवं वक्खति, तस्स आणाउववायवयणनिदेसे चिट्ठिस्सामि' ॥ १८ ॥

अस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह—

कीस गणो मे गुरुणो हितोत्ति इय भिक्खु अन्नहि गच्छे ।
गणहरणेण कलुसितो स एव भिक्खू व एव अण्णं ॥ ३३६ ॥

पूर्वसूत्रे गणापहरणमुक्तं ततः 'कीस' किमिति गणो मे मम गुरोर्हृत इति विचिन्त्य इति अस्मादेव गुर्वपमानलक्षणात्कारणाद् भिक्षु-

उ. ४. भा. ३३५-३३८ ॥ ६४ ॥

रन्यत्र गणान्तरे गच्छेत् । यदि वा यस्य गणोऽपहृतः स एव गणहरणेन कलुषितः सन् अन्यं गणं व्रजेत्ततोऽन्यगणोपसम्पत् प्रतिपादनार्थमधिकृतं सूत्रमिति सूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—भिक्षुर्गणादपक्रम्य विशिष्टसूत्रार्थनिमित्तमन्यगणमुपसम्पद्य विहरेत् । तं चोद्भ्रामकभिक्षाचरप्रचुरे ग्रामे भिक्षार्थमटन्तं दृष्ट्वा कश्चित्साधर्मिको वदेत्—कमाचार्यमुपसम्पद्य त्वं विहरसि। एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं वदेत् तस्मिन्नुक्ते स परिकल्पयति । यमेष व्यपदिशति सोऽगीतार्थो, न चायमगीतार्थनिश्रया विहरति । ततो भूयः पृच्छति, अथ भदन्त कस्य कल्पेन, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, कस्य निश्रया त्वं विहरसि, एवमुक्ते यस्तत्र सर्वबहुश्रुतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकस्याचार्यस्यागीतार्थस्य यः शिष्यो गीतार्थः सूत्रार्थनिष्णातः समस्तस्यापि गच्छस्य तृप्तिकारी तन्निश्रयाहं विहरामीति वदेत् यं वा स भगवानाख्याति यथैतस्याज्ञा त्वया कर्तव्या । तस्याज्ञायामुपपाते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्थास्यामीति सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यकृत्सूत्रव्याख्यातुकामः प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति—

पव्वावितो अगीतेहिं अन्नेहिं गंतूण उभयनिम्मातो । आगम्म सेससाहण ततो य साहू गओ पणत्थ ॥३३७॥

कश्चिदगीतैरगीतार्थैराचार्यैः प्रव्राजितः, सोऽन्यत्र गणं गत्वा उभयतः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मातोऽभवत् । ततः स स्वगणे आगम्य शेषाणां गीतार्थानां साधूनां साधनं करोति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रसृतानाचार्यस्य समीपमानयति ।समानीय च तेषां सूत्रार्थान् पूरयति । अन्यदा ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्यत्र गणान्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तत्थवि य अण्णसाहुं अटेंति अहिज्जमाण साहूणं। बिंती मा पढ एवं, किं तिय अत्थो न हो एवं ॥३३८॥

तत्रापि च गणान्तरेऽन्यं साधुमाचाराङ्गे 'अट्टे लोए परिजुण्णे' इति सूत्रे 'अटे' इति अधीयानं पठन्तं श्रुत्वा ब्रूते–मा पठ एवं । स माह–किमिति । इतरो ब्रूते–अर्थो न भवति विसंवदत्येवं यथा त्वं पठसि तस्मात् अट्टे इति द्विटकारको निर्देशोऽध्येतव्यः ॥

अत्थो वि अत्थि एवं, आमं नमोक्कारमादिसव्वस्स । केरिस पुण अत्थोती बेति सुण सुत्तमट्टत्ति ॥३३९॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि ननु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह–आममेवं न केवलमस्य सूत्रस्यार्थोऽस्ति किन्तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति । एवमुक्तोऽध्येता पृच्छति । कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरो ब्रूते शृणु प्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं ततः पठति अट्टे इति । अट्टे लोए परिजुण्णे इति, एवं पठित्वास्य व्याख्यानमाह–

अट्टे चउव्विहे खलु, दव्वे नदिमादि जत्थ तणकट्ठा । आवत्तंते पडिया, अहव सुवण्णादियावट्टे ॥ ३४० ॥

आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा–नामार्तः, स्थापनार्तः, द्रव्यार्तो, भावार्तश्च । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते द्रव्यार्तोऽपि नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो यत्र नद्यादेः प्रदेशे तृणकाष्ठानि पतितानि आवर्तन्ते । यच्च वा सुवर्णाद्यावर्तते स द्रष्टव्यः, आ सर्वतः परिभ्रमणेन ऋतानि गतानि यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः ॥

अहवा अत्तीभूतो सचित्तादीहिं होइ दव्वंमि । भावे कोहादीहिं अभिभूतो होति अट्टो उ ॥ ३४१ ॥

अथवा सचित्तादिभिर्द्रव्यैरसंप्राप्तैः प्राप्तवियुक्तैर्वा य आर्त स द्रव्यार्तः द्रव्यैरार्तो द्रव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । क्रोधादिभिरभिभूतो नोआगमतो भावार्तः, । तदेवमार्तशब्दार्थ उक्तः । सम्प्रति परिजीर्णशब्दार्थमाह—

परिजुण्णो उ दरिद्दो दव्वे धणरयणसारपरिहीणो । भावे नाणादीहिं परिजुण्णो सव्वलोगो उ ॥ ३४२ ॥

परिजीर्णोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा–नामपरिजीर्णः, स्थापनापरिजीर्णो, द्रव्यपरिजीर्णो, भावपरिजीर्णश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीते, द्रव्ये द्रव्यतः परिजीर्णो नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो धनरत्नसारपरिहीनो दरिद्रो, भावे भावतः परिजीर्णो ज्ञानादिभिः परिहीन एष समस्तोऽपि लोकः ।

एवं सिद्धे अट्ठे सो बेती, कत्थ भे अहीयंति ॥ अमुग सन्निसगासे–अहगंपी तत्थ वच्चामि ॥ ३४३ ॥

एवमाचाराङ्गगतसूत्रस्यार्थे स्पष्टे कथिते स ब्रूते–कुत्र भे भवता त्वयाधीतमिति स प्राह–अमुकस्य सकाशे समीपे ततः सोऽध्येता चिन्तयति–अहमपि तत्र व्रजामि । एवं चिन्तयित्वा—

सो तत्थ गतो धिज्जाति मिलितो सिज्झंतिएहिं उब्भामे । पुट्ठो सुत्तत्था ते सरंति निस्साए कं विहरे ॥३४४॥

स तत्र गतो गत्वाऽध्येति, एतद्विषयमधिकृत्य सूत्रमधुना सूत्रव्याख्यामाह ॥ सोऽधीयानोऽन्यदा उद्भ्रामे उद्भ्रामकभिक्षानिमित्तं गतस्तत्र केचित्साधर्मिकाः केचिदन्यगच्छवर्तिनः साधवः सहाध्यायिनो मिलितास्तैः 'सज्झंति एहिं'ति सहाध्यायिभिः पृष्टस्ते तत्र सूत्रार्थाः सरन्ति निर्वहन्ति । तथा कं निश्राय आश्रित्य भवान् विहरति—

अमुगं निसा अगीतो, विहरइ कप्पेण गीयसिस्सस्स। अहमवि य तस्स कप्पा, जं वा भयवं उवदिसंति ॥३४५॥

एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिकोऽगीतोऽगीतार्थ आचार्यस्तं कथयति ।यथा अमुकं निश्रयाहं विहरामि। एतावता 'जे तत्थ सव्वराइणिओ तं वएज्जा' इति व्याख्यातं, एवमुक्ते ते चिन्तयन्ति, यमेष प्राह सोऽगीतोऽगीतार्थस्ततो भूयः पृच्छंति, कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निश्रया भवान् विहरति, एतेन 'अहं भंते कस्स कप्पाए' इति व्याख्यातं, स प्राह–यस्तत्र–बहुश्रुततया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्य कल्पेन समस्तो

गणो विहरति, । अहमपि च तस्य कल्पात् विहरामि, यं भगवन्त उपदिशन्ति यथास्याज्ञा कर्तव्या तस्याज्ञोपपातवचननिर्देशेषु स्थास्यामि। एतेन 'जं च से भयवं अक्खाति' इत्यादि व्याख्यातं, इदमेव स्पष्टं भावयति—

रायणियस्स उ गणो, गीयत्थोमस्स विहरइ निस्सा। जो जेण होति महितो—तस्साणादी न हावेमि ॥३४६॥

१८ रात्निकस्य रत्नाधिकस्य गणो अवमस्य गीतार्थस्य निश्रया विहरति, अहमपि तन्निश्रया विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन
गुणेन तपःप्रभृतिना महितस्तस्याज्ञादि आज्ञासमीपभवनं वचननिर्देशं च न हापयामि सम्यक्करोमीति भावः ।

**सूत्रं—बहवे साहम्मिया इच्छेज्जा एगयओ अभिनिचारियं चारए; कप्पइ णो ण्हं कप्पइ थेरे अणापुच्छित्ता
एगयतो अभिनिचारियं चारए, जावण्हं कप्पइ ण्हं थेरे आपुच्छित्ता एगयतो अभिनिचारियं चारए। थेरा य से विय-
२२ रेज्जा एव ण्हं कप्पइ एगयओ अभिनिचारियं चारए; थेरा य से नो वियरेज्जा एव ण्हं नो कप्पइ एगयओ अभिनि-
चारियं चारए । जं तत्थ थेरेहिं अविइण्णे एगयओ अभिनिचारियं चरन्ति से अंतरा छेए वा परिहारे वा ॥१९॥**

अथास्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह—

इति खलु आणा बलिया आणासारो य गच्छवासो उ । मोत्तु आणपाणुं सा कज्जा सव्वहिं जोगे ॥३४७॥

अनन्तरसूत्रे इदमुक्तम्, 'आणाउववायवयणनिद्देसे चिठिस्सामीति' तत इति एवमुक्तेन प्रकारेण खल्वाज्ञा गुरूणां बलिका बलवती
२६ आज्ञासारश्च गुर्वाज्ञाकारणप्रतिपत्तिसारश्च गच्छवास इत्यावेदितं ।तत आनप्राणौ प्राणानौ मुक्त्वा सा गुर्वाज्ञा सर्वत्र योगे व्यापारे कर्तव्येति ।
एतदर्थप्रतिपादनार्थं चाधिकृतं सूत्रमिति सूत्रसम्बन्धप्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

अहवा तदुभयहेउं, आइण्णो सो बहुस्सुय गणो उ । ओस्सूर भिक्खखेते चेइयाणं चारिया जोगो ॥३४८॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शने स बहुश्रुतस्य गणस्तदुभयहेतोः सूत्रार्थतदुभयनिमित्तं बहुभिः प्रातीच्छिकैराकीर्णः समाकुलस्तथा तस्मिन् क्षेत्रे उत्सूरे भिक्षावेला चिरं च परिभ्रम्यते लभ्यते च रुक्षं भैक्षं ततः केचित् रुक्षेण दुर्बलीभूताः क्षपका वा दुर्बला अभवन् ग्लानोत्थिता वा सीदंति । एवं तेन क्षेत्रेण त्याजितानां केषांचित् चरिकायोगो भवति, ततश्चरिकायोगप्रतिपादनार्थमधिकृतं सूत्रमेवमनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । बहवस्त्रिप्रभृतिकाः सांभोगिका इच्छेयुरेकतः सहिता इत्यर्थः । अभिनिचरिका अभिमुख्येन नियता चरिका सूत्रोपदेशेन बहिर्व्रजिकादिषु दुर्बलानामाप्यायननिमित्तं पूर्वाह्ने काले समुत्कृष्टं समुदानं लब्धुं गमनं अभिनिचरिका तां चरितुं समाचरितुं कर्तुमित्यर्थः एवमेतेषामिच्छतां कल्पते, नो ण्हमिति वाक्यालङ्कारे, स्थविरानाचार्याननापृच्छ्य एकतः संहितानामभिनिचारिकां चरितुं यदि पुनः स्थविरान् अनापृच्छ्य व्रजन्ति ततः प्रायश्चित्तं मासलघु स्वच्छन्दचारित्वात् यावद् ग्रहणादेवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः॥"कप्पतिण्हं थेरे आपुच्छित्ता एगयतो अभिनिचारियं चारए । थेरा य से वियरेज्जा एव ण्हं कप्पेइ एगयतो अभिनिचारियं चारए; थेरा य से नो वियरेज्जा एव ण्हं नो कप्पइ एगयतो अभिनिचारियं चारए । जं तत्थ थेरेहिं अवितिण्णे एगयतो अभिनिचारियं चरंति से अंतरा च्छेदे वा परिहारे वा ॥" अस्य व्याख्या—यत एवं स्वच्छन्दचारितायां मासलघु तस्मात् कल्पते ण्हमिति पूर्ववत् स्थविरानापृच्छ्य एकतो अभिनिचारिकां चरितुं, आपृच्छायामपि कृतायां यदि स्थविरा वितरेयुरनुजानीयुरेव ण्हमिति प्राग्वत् कल्पते । अभिनिचारिकां चरितुं स्थविराश्च न वितरेयुर्नानुजानीयुः प्रत्यपायं पश्यन्तः प्रयोजनाभावतो वा ततो न कल्पते । एकतो अभिनिचारिकां चरितुं यत्पुनस्तत्र स्थविरैरवितीर्णेऽननुज्ञाते एकतोऽभिनिचारिकां चरन्ति । तन्निमित्तं से तेषां प्रत्येकमन्तरात् अन्तरा नाम तस्मात्स्थानादप्रतिक्रमणं तस्मात् च्छेदः परिहारो वा उपलक्षणमेतदन्यद्वा तपः-प्रायश्चित्तमिति—

सूत्रम्–चरियापविट्ठे भिक्खू० जाव चउरायपंचरायातो थेरा पासेज्जा सच्चेव आलोयणा, सच्चेव पडिक्कमणा सच्चेव ओग्गहस्स पुव्वाणुन्नवणा चिट्ठति अहालंदमवि उग्गहे ॥सू० २०॥

चरिकानिमित्तं ये व्रजिकादिषु प्रविष्टास्तेषामेकतरं परिगृह्येदमुच्यते–चरिकाप्रविष्टो भिक्षुर्यावत् परिमाणावधारणे ततोऽयमर्थः। एकरात्रं द्विरात्रं त्रिरात्रं चतूरात्रं पञ्चरात्रं यावत् व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति द्वितीयं तृतीयमपि पञ्चाहं यावदिति द्रष्टव्यम्। स्थविरान् पश्येत् कुत्र पश्येदिति चेत् उच्यते–अभिनिचारिकां गन्तुमुत्कलापितेनाचार्येण यत्र सन्देशको दत्तस्तत्र स्थविरैः सह मिलितानां सैवालोचना तिष्ठति, या अन्यस्मात् गणादागतेनोपसम्पद्यमानेन वितीर्णा तदेव च प्रतिक्रमणं यदवसन्नादागत्य तस्मिन् गच्छे उपसम्पद्यमाने तस्मात् स्थानात् प्रतिक्रान्तं सैव चावग्रहस्य सैव पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति। या अन्यस्मात् गणादागतेनोपसम्पद्यमानेन साधर्मिकावग्रहस्यानुज्ञापना कृता यथालन्दमपि यथाकालमपि अपिशब्दोऽत्र संभावने न केवलं यथाकालं किन्तु चिरमपि यथाकालं यावत्ततो गच्छात्तस्य भावो न विपरिणमति तावदवग्रहे अवग्रहस्य सैव पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति। एतच्चान्तर्दीपकमतो यथालन्दमप्यालोचना प्रतिक्रमणं च द्रष्टव्यम् ॥

सूत्रम्ः–चरियापविट्ठे भिक्खू परं चउरायपञ्चरायाओ थेरे पासेज्जा पुणो आलोएज्जा पुणो पडिक्कमेज्जा पुणो छेयपरिहारस्स उवट्ठाएज्जा। भिक्खुभावस्स अट्ठाए दोच्चंपि ओग्गहे अणुन्नवेयव्वे सिया कप्पति से एवं वदित्तए अणुजाणह। भन्ते! मिओग्गहं अहालन्दं धुवं नितियं निच्छइयं, वेउट्टियं, तओ पच्छा कायसंफासं ॥ २१ ॥

चरिकाप्रविष्टो भिक्षुः परं चतूरात्राद्वा अत्रापि व्याख्यानतो विशेष प्रतिपत्तिस्तत इदं द्रष्टव्यं यदि तस्य भावो विपरिणातो यथा कोऽत्र स्थास्यतीति ततश्चतू रात्रात् पञ्चरात्राद्वा आरतः परतो वा स्थविरान्पश्येत्पुनरपि च तस्य भावो जातो यथा तिष्ठाम्यत्र न चैवोप-

उ. ४. भा. ३४८ ॥ ६७ ॥ सम्पदा तथा प्रथमोपसम्पदीव पुनरालोचयेत् । पुनः प्रतिक्रामेत् पुनः च्छेदस्य परिहारस्य वा उपतिष्ठेत् । किमुक्तं भवति ? विपरिणते अविपरिणते वा भावे यत् किञ्चिदापन्नः प्रायश्चितस्थानं तस्मिन् आलोचिते य आचार्येण च्छेदः परिहारो वा निर्दिष्टस्तं सम्यक् श्रद्धाय तस्य करणार्थं अभ्युत्तिष्ठेत् ॥ भिक्षुरुपपातस्य आज्ञाया अर्थाय पाठान्तरं भिक्षुभावस्य । भिक्षुत्वस्यार्थाय । मे यथावस्थितं भिक्षुत्वं भूयादित्येवमर्थः द्वितीयमपि वारमवग्रहोऽनुज्ञातव्यः स्यात् । कथमित्याह–अनुजानीत । भदन्त परमकल्याणयोगिन् मितमेवमवग्रहग्रहणं गमनादीनामुपलक्षणं मितं गमनं । मितमवस्थानं मितस्थाननिषीदनत्वग्वर्तनादि अनुजानीत । यथालन्दं यथाकालध्रुवं यदवश्यं कर्तव्यं नियतं यावन्नावधावामि तावदवश्यमहापनीयं । नित्यं यावत्सहायान्न लभे तावदवश्यमनुष्ठेयं । तथा व्यावृत्तं किमुक्तं भवति ? व्यावृत्य यद्बहुधा उपपातप्रतीच्छनं तत् अनुजानीत ततो गुरुणा अभ्युपगते कायस्य क्रमयुगललक्षणस्य शिरसा संस्पर्शं करोति । अथवा कृतिकर्मादिष्वागमने निर्गमने च यः कायसंस्पर्शस्तमप्यनुजानीत। एवं नियट्टेवि दो गमा इति। एवममुना प्रकारेण यथा चरिकाप्रविष्टौ द्वौ गमावुक्तौ द्वे सूत्रेऽभिहिते । तथा चरिकानिर्वृत्तेपि द्वौ गमौ वक्तव्यौ । तौ चैवम्–चरिया नियट्टे भिक्खू जाव चउराय पंचरायातो थेरे पासेज्जा सच्चेव आलोयणा सच्चेव पडिक्कमणा । सच्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठति । अहालंदमवि उग्गहे चरिया नियट्टे भिक्खू परं चउराय पंचरायातो थेरे पासेज्जा । पुणो आलोएज्जा पुणो पडिक्कमेज्जा पुणो च्छेयस्स परिहारस्य वा उवठाएज्ज भिक्खुभावस्स अठाए । दोच्चंपि उग्गहे अणुण्णवेयव्वे सिया । अणुजाणह भंते मितोग्गहं अहालंदं धुवं निययं निच्छइयं वेउट्टियं ततो पच्छा कायसंफासमिति । अस्य च सूत्रद्वयस्याप्यर्थः स एव यश्चरिकाप्रविष्टसूत्रद्वयस्य यद्येवं किमर्थमनयोरुपादानं चरिकाप्रविष्टसूत्राभ्यामेव गतार्थत्वात्तथा हि–यैव चरिकाप्रविष्टानां समाचारी सैव चरिकातो निवृत्तानामपीति, सत्यमेतत्, केवलमनुच्चारिते निवृत्तसूत्रद्वये यैव चरिकाप्रविष्टानां

सामाचारी सैव चरिकातो निवृत्तानामपीति न लभ्यते । सूत्रे ऽनुपात्तत्वात् किन्त्वन्यत् किमपि कल्पेत ततः कल्पनान्तरं माभूदिति निवृत्त-सूत्रद्वयमिति, सूत्रपञ्चकसंक्षेपार्थः । सम्प्रति भाष्यकृद्विषमपदविवरणं चिकीर्षुः प्रथमतो यच्चरिकामविष्टाद्यसूत्रेऽभिहितं जाव चउराया पंचरायातो थेरे पासेज्जा इति तद्व्याख्यानार्थमाह—

पंचाहग्गहणं पुण बलकरणं होइ पंचहिं दिणेहिं । एगदुगतिणिपणगा आसज्ज बलं विभासाए ॥३४९॥

सूत्रे जाव चउराय पंचरायाउ इत्यत्र यत् पंचाहग्रहणं पुनर्विशेषतः कृतमाचार्येण पुनःशब्दो विशेषे तत् पञ्चभिर्दिनैः बलकरणं भवतीति ज्ञापनार्थं । उक्तं च—एगपणगद्धमासं सठी सुण मणुयगोणहत्थीणामिति । अथ पञ्चभिर्दिनैः कथमपि बलं न भवतीति ततो द्वितीय-मपि पञ्चाहं यावत्तथा चाह—एक द्वित्रिपञ्चका दिवसानां बलमाश्रित्य विभाषया विकल्पेन एकं वा द्वौ वा त्रीन्वा यावदित्येवंरूपेण सूत्रे चैकं पञ्चरात्रग्रहणमुपलक्षणं व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरतो न भाष्यसूत्रयोर्विरोधः सम्प्रति सच्चेव आलोयणेत्यादि पदव्याख्यानार्थमाह—

उपसंपज्जमाणेण जा दत्ता लोयणा पुरा । अवसन्ने हि आगम्म, पडिक्कंतो उ भावतो ॥३५०॥

जा याणुण्णवणा पुव्वं, कया साहम्मि उग्गहे । संभावणाए सालंदं जा भावो अणुवत्तती ॥३५१॥

या अन्यस्माद्गणादागतेनोपसम्पद्यमानेनालोचना पुरा दत्ता सैव तिष्ठति । यश्च पूर्वमवसन्नेभ्य आगम्य भावतः प्रतिक्रान्तस्तदेव प्रतिक्रमणं तिष्ठति । यावच्च पूर्वमन्यस्माद्गणादागतेन साधर्मिकावग्रहस्यानुज्ञापना कृता, सैव तिष्ठति । अहालन्दमवीत्यत्र योऽपिशब्द-स्तस्यार्थः । सा न एषा च केवलं यावत् काल उक्तस्तावन्तं किन्तु चिरमपि कालं यावद्भावोऽधिकृतगच्छस्थापायितयाऽनुवर्तते तावत्सैवा-वग्रहस्यानुज्ञापना तिष्ठति, यथालन्दमपि इत्यन्तर्दीपकं ततो यथालन्दमपि सैवालोचना तदेव च प्रतिक्रमणमपि द्रष्टव्यम् । अधुना द्वितीये

उ. ४. भा. ३४९–३५४ ॥ ६८ ॥

चरिकाप्रविष्टसूत्रे यदुक्तं परं चउराय पंचरायातो इत्यादि तद्व्याख्यानार्थमाह—

परंत्ति परिणते भावे परब्भूतो उ सो पुणो । नवोवसंपयाए व तत्था लोए पडिक्कमे ॥३५२॥

परं चउराय पंचरायातो । इत्यत्र परमिति व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिस्ततोऽयमर्थः । परिणते गच्छान्मया निष्क्रमितव्यमित्येवं परिणते भावे अत एव गच्छात्परिभूतः सन् चतूरात्रात्पञ्चरात्राद्वा परत आरतो वा स्थविरान् पश्येत् । भावश्च पुनर्गच्छावस्थायितया यदि प्रत्यावृत्तोऽजायत ततः स पुनर्भूयो नवोपसम्पदीव तत्प्रथमतयोपसम्पदीव तत्र तेषु स्थविरेषु पार्श्वे आलोचयेत् प्रतिक्रामेच्च ॥

जइ पुण किंवावण्णो तत्थ उ आलोइउं उवट्ठाति । विप्परिणयम्मि भावे, एमेव अविप्परिणयम्मि ॥३५३॥

विपरिणते भावे यदि किञ्चित् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तत्र प्रथमत आलोचयितुमालोचनां दातुमाचार्याणामुपतिष्ठति । एवमेव अविपरिणतेऽपि द्रष्टव्यं । किमुक्तं भवति अविपरिणतेऽपि भावे यदि किञ्चिदापन्नः प्रायश्चित्तस्थानं, ततस्तत्राप्यालोचयितुमालोचनां दातुमाचार्याणामुपतिष्ठति, एवं ततो विपरिणते अविपरिणते वा भावे प्रायश्चित्तस्थानापत्तावालोचितायामाचार्याय च्छेदं परिहारं वा प्रयच्छन्ति तस्य श्रद्धापूर्वकं करणायाभ्युपतिष्ठति । भिक्खुभावस्स अठाए इत्यत्र पाठान्तरं भिक्खु उववायस्स अट्ठाए इति तत्रोपपातशब्दव्याख्यानार्थमाह—

उववाओ निद्देसो आणा विणओ य होंति एगट्ठा । तस्स ठाए पुणरवि मितोग्गहो वासगाणुण्णा ॥३५४॥

उपपातो निर्देश आज्ञा विनय इत्येतानि भवन्त्येकार्थानि । ततोऽयमर्थो भिक्षुरुपपातस्य आज्ञाया अर्थाय करणाय द्वितीयमपि वारं मितावग्रहानुज्ञा किमुक्तं भवति । मिता वा सानुज्ञा एतेन मितावग्गहपदव्याख्यानं कृतं । मितावग्रहणं सूत्रे मितगमनादीनामुपलक्षणमतस्तदुपदर्शयति ।

मितगमण चेट्ठणतो मियभावमियं च भोयणं भंते। मज्झ धुवं अणुजाणह जाय धुवा गच्छमज्जाया ॥३५५॥

मितं गमनं प्रयोजनवशतस्तस्य करणात् मितं चिठणात्ति अवस्थानं से तस्य यदि प्रवृत्ततया विश्रामनिमित्तं तस्य कियत्कालं भावात्, मितं भाषितं कार्ये समापतिते। तस्यावसरभावात् । मितं भोजनमेककुक्षिपूरणमात्रस्य भगवतानुज्ञातात् भदन्त परमकल्याण योगिन्! मम ध्रुवमनुजानीत, या ध्रुवा गच्छमर्यादा तामप्यनुजानीत । इह ध्रुवं नियतं नैत्यिकमिति ते त्रयोऽप्येकार्थास्तथाप्यर्थभेदोऽस्ति । तत्र या ध्रुवा गच्छमर्यादेत्यनेन ध्रुवशब्दार्थो व्याख्यातो ध्रुवमवश्यकरणीयमिति । सम्प्रति नियतनैश्चयिकशब्दव्याख्यानार्थमाह—

नियर्यं च तहावस्सं, अहमवि ओहायमादि जा मेरा। निच्चं जाव सहाए, न लभामि इहा वसे ताव ॥३५६॥

यावदवधावनिका मर्यादा तावदहमपि नियतं न हापयिष्याम्यवश्यकरणीयं । किमुक्तं भवति । नियतमवधावनमर्यादातोवश्य महापनीयमिति तथा नित्यमिति कोऽर्थः यावत्सहायान्न लभे, तावदिहावसामीति सहायलाभमर्यादाकमावसनं यावदवश्यमनुष्ठेयं नित्यमित्यर्थः । अधुना वेउट्टियमित्यस्य भावार्थं कथयति—

दिवसे दिवसे वेउट्टिया उ पक्खे य वंदणादीसु । पट्ठवणमादिएसु उववाय पडिच्छणा बहुहा ॥ ३५७ ॥

दिवसे दिवसे प्रतिदिनमित्यर्थः । पक्षे पाक्षिकादिने । चशब्दाच्चातुर्मासिकादिने संवत्सरदिने च वन्दनादिषु आदिशब्दात् क्षामणादिपरिग्रहस्तथा प्रस्थापनादिषु स्वाध्यायप्रस्थापनादिष्वत्रादिशब्दादुद्देशसमुद्देशादिपरिग्रहः । यद्बहुधा अनेकप्रकारमुपपातप्रातिच्छन्नं तदनुजानीत । सम्प्रति कायसंफासमिति व्याख्यानार्थमाह—

अब्भुवगए उ गुरुणा सिरेण संफुसति तस्स कमजुयलं। कितिकम्ममादिएसु य निंतमनिंते य जे फासा ३५८

अनुज्ञापनायां कृतायां गुरुणाभ्युपगते हृष्टः सन् तस्य गुरोः क्रमयुगलमात्मीयेन शिरसा संस्पृशति प्रणमतीत्यर्थः। तदेवं ततः पश्चात्कायसंस्पर्शं कुरुते इति व्याख्यातमथवाऽयमर्थस्ततः पश्चात्कायस्पर्शमनुज्ञापयति, तथा चाह—कृतिकर्मादिषु कृतिकर्मवन्दनकं विश्रामणादिकं वा आदिशब्दात् क्षामणादिपरिग्रहस्तेषु कर्तव्येष्वागच्छति गच्छति वा ये स्पर्शाः कायस्पर्शास्तान् अनुजानीतेति वाक्यशेषः। सम्प्रति यत्पाठान्तरं भिक्षुभावस्येति तद्व्याख्यानार्थमाह—

भिक्खूभावो सारण वारण पडिचोयणा जहा पुव्विं। तह चेव इयाणिं पी, निज्जुत्ती सुत्तफासे सा ॥३५९॥

भिक्षुभावो नाम स्मारणा वारणा प्रतिचोदना। अत्र प्रतिचोदनाग्रहणं चोदनाया उपलक्षणं। तत्र विस्मृतेऽर्थे स्मारणा ऽनाचारस्य प्रतिषेधनं वारणा स्खलितस्य पुनः शिक्षणं चोदना पुनः पुनः स्खलितस्य निष्ठुरं शिक्षापणं प्रतिचोदना, एताभिर्यथावस्थितो भिक्षुभाव उपजायते। ततः कारणे कार्योपचारात् एष एव भिक्षुभाव इत्युक्तं तदर्थायेति किमुक्तं भवति। यथा पूर्वमताः स्मारणादय आसीरन् तदा इदानीमपि स्युरित्येवमर्थं तदेवं कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता। साम्प्रतमेषा वक्ष्यमाणा सूत्रस्पर्शा सूत्रस्पर्शिका निर्युक्ति तामेव प्रथम साधर्मिकसूत्रविषयामाह—

आकिण्णो सो गच्छो सुहदुक्ख पडिच्छएहिं सीसेहिं। दुब्बल खमगगिलाणे निग्गमसंदेसकरणे य ॥ ३६० ॥

बहवः साधर्मिका इच्छेयुरेकतो अभिनिचारिकां चरितुमित्युक्तं। तत्र पर आह केन कारणेन तेषां निर्गमेच्छा निर्युक्तिकृदाह—सुखदुःखप्रतीच्छिकैः सुखदुःखार्थमुपसम्पन्नैः प्रतीच्छिकैः शिष्यैश्च स गच्छ आकीर्णः समाकुलः आकीर्णत्वेन च स नगरे स्थितोऽन्यत्र स्थितानामेषणीयभक्तपानासंभवात्। तत्र च तृतीयस्यां पौरुष्यां भिक्षावेला चिरं च हिण्डितव्यम्। धान्याम्लकूरादिकं च तत्र भैक्षं तत्र केचि-

त्साधवो दुर्बला जाताः क्षपका अपि पारणके प्रायोग्यालाभतो दुर्बला अभवन् ग्लाना अप्यधुनोत्थिताः सीदन्ति । एतैः कारणैः निर्गन्तुमिच्छन्ति दृष्ट्वा चाचार्यं पृच्छन्ति । तेना चाचार्येण तान् दुर्बलान् ज्ञात्वा ते मुत्कलनीया ये पुनः निष्कारणं गन्तुकामा आपृच्छन्ति ते न मुत्कलनीयाः । ये चानुज्ञाता व्रजतेति तेषामाचार्यः सन्देशं कथयति । कथमित्याह—

१८ **अहमवि एहामो त्ता अण्णत्थ इहेव मं मिलिज्जाह । अतिदुब्बले य नाउं विसज्जणा नत्थि इतरेसिं ॥३६१॥**

यत्र यूयं गमिष्यथ अहमपि इतः स्थानात् तत्र एष्यामि आगमिष्यामि, अथवा अन्यत्र मम सकाशे आगन्तव्यं । यदि वात्रैव मम यूयं मिलेयुर्यथा बा यैः सन्दिश्येत तथा तैः कर्तव्यम् । आचार्येणाप्यतिदुर्बलान् तान् ज्ञात्वा तेषां विसर्जना मुत्कलनं कर्तव्यम् । इतरेषां निष्कारणं गन्तुमनसां विसर्जना नास्ति । एतेन वितरणमवितरणं च सूत्रोपात्तं व्याख्यातम् ।

२२ **तं चेव पुव्वभणियं, आपुच्छणमास दोव्वणा पुच्छा ॥ उवओग बहिं सुणणा साहू सण्णी गिहत्थेसु ॥ ३६२ ॥**

यदि निर्गन्तुमनसोऽनापृच्छया व्रजन्ति, तदा प्रायश्चित्तं मासलघु, । पृच्छायामपि कृतायां यदेव भणितं तदेवाधिकृत्य गमनकाले द्वितीयं वारमापृच्छा कर्तव्या । यदि पुनर्द्वितीयं वारं नापृच्छन्ति, तदापि प्रायश्चित्तं मासलघु । किं कारणं द्वितीयवारमापृच्छा कर्तव्येति चेदत आह–उवओगेत्यादि यदा पूर्वमापृष्टं तदाचार्योऽनुपयुक्त आसीत् पश्चादुपयुक्तो जात उपयुक्तेन च तत्राशिवादयो दोषा ज्ञाताः । अथ
२६ बहिं सुणणेत्ति पश्चादाचार्येण विचारादिनिमित्तं बहिर्निर्गतेन श्रुतम् । यथा तत्र बहवो दोषा इति । यदि वा साधुना केनापि संज्ञिना श्रावकेण गृहस्थेन वा मिथ्यादृष्टिना भद्रकेण कथितमाचार्याणां यथा तत्र बहवो दोषा इति तस्मात् द्वितीयवारमवश्यं प्रष्टव्यम् । पृच्छायां चकृतायां यद्यपि तत्र न केचनापि दोषा आचार्येण निर्ज्ञातास्तथापि तत्र क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः पूर्वं प्रेषणीयास्तथा चाह—

नाऊण य निग्गमणं पडिलेहण सुलभदुल्लभं भिक्खं । जे य गुणा आपुच्छं, जे वि य दोसा अणापुच्छा ॥३६३॥

तेषां साधूनां निर्गमनं ज्ञात्वाचार्येण साधुभिस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिलेखनं कारयितव्यम् । येन सुलभं दुर्लभं वा भैक्षं ज्ञायते । किं च ये गुणा द्वितीयवारमापृच्छायां भवन्ति, ते प्रतिलेखनेऽपि द्रष्टव्याः । येऽपि च दोषा द्वितीयवारमनापृच्छायां ते दोषा अप्रत्युपेक्षणेऽपि के ते इत्याह—

पच्चंत सावयाई तेणा दुभिक्ख तावसीतो य ॥ नियग पदुट्ठुद्धाणा फेडणा हरियवण्णी य ॥ ३६४ ॥

प्रत्यन्ताः सीमावर्तिनो म्लेच्छा लोकानामुपप्लवोत्पादनायोत्थिता वर्तन्ते श्वापदानि वा दुष्टानि व्याघ्रादीन्यपान्तराले । सम्प्रति स्तेना वा शरीरापहारिण उपध्यपहारिणो वा समंतत उत्थिताः, दुर्भिक्षं वा तत्र जातं, तापस्यो वा प्रचुरमोहास्तत्र भूयस्यो ब्रह्मचर्योपद्रवाय प्रभवन्ति, निजका वा अभिनवप्रव्रजितं साधुमुत्प्राव्राजयेयुः । प्रद्विषो वा तत्र कश्चिदुपस्थितः । उद्धाणति उद्वसितो वा स कदाचित् देशो भवेत् । फेडणत्ति, तत्र या वसतिः प्रागासीत् सा केनचिदपनीता स्यात् । हरितपन्नीति तत्र दुर्भिक्षप्रायमतः शाकादि हरितं बाहुल्येन भक्ष्यते तच्च साधूनामकारकमथवा हरितपण्णीति नाम तत्र देशे केषुचित् गृहेषु राज्ञो दण्डं दत्वा देवतायै बल्यर्थं पुरुषो मार्यते । स च प्रव्रजितादि-भिक्षाप्रविष्टः सन् तस्य गृहस्योपरि आर्द्रवृक्षशाखाचिह्नं क्रियते । तत्रागृहीतसङ्केतो विनश्यतीति । सम्प्रति चरिकाप्रविष्टादि सूत्राणां चतुर्णामपि सामान्यतो निर्युक्तिमाह—

अण्णत्थ तत्थ विपरिणते य गेलण्णे होइ चउभंगे । फिडिया गयागतेसु यं अपुण्ण पुण्णेसु वा दोच्चं ॥३६५॥

अन्यत्र चरिकाप्रवेशे तत्र चरिकातो निवृत्तौ विपरिणते विपरिणामे जाते यदाभवति यच्च नाभवति तेषां तद्वक्तव्यमिति शेषः, । तथा

व्य. सू. ग्लान्ये ग्लानत्वे सति भवति चतुर्भङ्गी । तस्यां च चतुर्भङ्ग्यामगवेषणादौ यदाभवति प्रायश्चित्तं तद्वाच्यमित्युपस्कारः । तथा स्फिटिता विप-
२१ रिणतास्तेषां गतागतेषु आचार्यस्तेषां समीपं गतस्ते वा आचार्यस्य समीपमागता इत्येवं रूपेषु यावत्तं कालमधिकृतः तस्मिन् पूर्णे अपूर्णे वा
॥ ७० ॥ यदि द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति । ततो यद्विपरिणतैर्लब्धं तदाचार्यो न लभते किन्तु यदा तेषां तथारूपं चित्तमजायत यथा द्विती-
१८ यमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयामस्ततः प्रभृति यल्लब्धं तदाचार्यस्याभवति एष गाथार्थः ॥ साम्प्रतमन्यत्र तत्र वा विपरिणते यत् आभाव्यं
तदुपदर्शयति—

अवरो परस्स निस्सं जइ खलु दुक्खिया करेज्जाहि । उवब्भंतरा सेहं लभन्ति गुरू पुण्णे न लभइ य ॥३६६॥

यदि चरिकाप्रविष्टा यदि चरिकातो निवृत्ता विपरिणामे किमस्माकमाचार्येण वयमेव परस्परं सुखदुःखनिश्रां कुर्म इत्येवं रूपे
२२ जाते अपरः परस्य परस्परं सुखदुःखिताः खलु निश्रां कुर्युः । तदा यावानवधिकृतस्तस्याभ्यन्तरे तस्मिन्नपूर्णे पूर्णे वा यत् शैक्षग्रहणमुपलक्षणं
शैक्षप्रभृतिकं सचित्तादिकमुत्पादयन्ति । तत्तेषामेव भवति, गुरुराचार्यः पुनर्न लभते चशब्दसूचितमर्थं हठेणेत्यादिना व्याख्यास्ये इति
तदेवं तत्रान्यत्र विपरिणते इति भावितमिदानीं गेलण्णे होइ चउभंगो इति भावयति—

गेलण्णे चउभंगो तेसिं अहवावि होज्ज आयरिए । दोण्हंपी होज्जाही अहव न होज्जाहि दोण्हंपि ॥ ३६७॥

२६ ग्लान्ये ग्लानत्वे चतुर्भङ्गी भवति । तद्यथा तेषां विपरिणतानां ग्लानो नाचार्यस्य इति प्रथमो भङ्गः । अथवा आचार्ये आचार्यस्य
भवति ग्लानो न तेषामिति द्वितीयः । दोण्हंपि होज्जाहीति द्वयानां विपरिणतानामाचार्यस्य भवति ग्लान इति तृतीयः । अथवा द्वयानामपि
न भवति ग्लान इति चतुर्थः । अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह—

ष० ४० भा० ३६६–३७० ॥ ७१ ॥

आयरिए अपेसंते लहुओ अकरंते चउ गुरू होंति। परितावणादि दोसा तेसिं अप्पेसणे एवं ॥ ३६८ ॥

प्रथमभङ्गे तेषां ग्लानो नाचार्यस्येत्येवंरूपे यद्याचार्यो गवेषणाय न कमपि साधुसंघाटं प्रेषयति तदा तस्मिन्नप्रेषयति प्रायश्चित्तं लघुको मासः, । अथ प्रेषणे कृते तैर्वा कथिते यदि ग्लानकृत्यं न किमपि करोति तदा तस्मिन्न कुर्वति चत्वारो गुरुका भवन्ति, । येऽपि चानागाढागाढपरितापनादयो दोषास्तन्निमित्तमपि चतुर्गुरुलघ्वादि चरमपर्यन्तं तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते । द्वितीये भङ्गे आचार्यस्य ग्लानो न तेषामित्येयं रूपे तैरपि ग्लानस्य गवेषणाय साधुप्रेषणादि कर्तव्यम् । यदि पुनर्न कुर्वन्ति तदा तेषामप्यप्रेषणे उपलक्षणमेतदकरणे च एवमुक्तप्रकारेण प्रायश्चित्तमवसातव्यं, । तथा हि–यदि ते गवेषणाय साधुसंघाटं न प्रेषयन्ति तदा मासलघु । अथ कृतेऽपि प्रेषणे आचार्येण वा ज्ञापिते यदि ग्लानकृत्यं न कुर्वन्ति तदा चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम्—

अहवा दोण्हवि हुज्जा असंथरमाणे हि तहवि गवेसणया। तं चेव य पच्छित्तं असंथरंता भवे सुद्धा ॥३६९॥

अथवा द्वयानामपि आचार्यस्य तेषां च प्रत्येकं ग्लानो भवेत् तथापि यदि संस्तरति ततः संस्तरद्भिः परस्परं ग्लानस्य गवेषणां कर्तव्या अथ न कुर्वन्ति तदा तदेव प्रायश्चित्तं तदनन्तरमुक्तं, । तथाहि–परस्परमप्रेषणा मासलघु ग्लानकृत्याकरणे चतुर्गुरुकं । अथ द्वयेऽपि प्रत्येकं न संस्तरति, द्वयानामपि च प्रत्येकं ग्लानस्तत आह–असंस्तरन्तो गवेषणाद्यकुर्वन्तोऽपि भवन्ति शुद्धा न प्रायश्चित्तविषयः । सम्प्रति गुरुपुण्णे न लभते येत्यत्र (गाथा–३६६) चशब्दसूचितमर्थमुपदर्शयति—

हट्ठेणं न गविठ्ठा अतरंत ण तेय विप्परिणयाओ। तत्थवि न लहइ सेहे उ लभइ य कज्जे परिणया वी ॥३७०॥

ते सुखदुःखोपसम्पन्नकाश्चरिकां गता अतरन्तो यदि कथमण्याचार्येण न गवेषिता अतरंतो न च ते विपरिणता यथा वयमतरंतो वर्त्ता

व्य. सू. महे तथाप्याचार्येण न गवेषितास्ततः किमस्माकमाचार्येणेति । तत्रापि दृष्टेनागवेषणेऽपि आस्तां परस्परनिश्रायामित्यपिशब्दार्थः न लभते
२१ गुरुः शैक्षान् किमुक्तं भवति ते तथा विपरिणताः सन्तो यत्सचित्तादिकमुत्पादयन्ति तदाचार्यो न लभते । अथ कार्ये कस्मिन्नपि व्याकुली-
॥ ७१ ॥ भवनत आचार्येण तेऽतरन्तो न गवेषितास्तर्हि यद्यपि ते विपरिणता अपि यत्ते सचित्तादिकमुत्पादयन्ति । तत्ते न लभन्ते किन्तु लभते आचार्यः ॥

१८ **लध्धुं अविप्परिणते कहिंति भावंमि विप्परिणयम्मि । इति मायाए गुरु तु सचित्तादेसगुरुया वा ॥३७१॥**

यदि अविपरिणते भावे सचित्तादि लब्ध्वा विपरिणम्य कथयन्ति । इदं विपरिणते भावेऽस्माभिर्लब्धमिति, तदा मायया ते उपसंम्पदं लोपयन्तीति मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं गुरुको मासः, अचित्ते समुत्पादिते तत्प्रत्ययमुपधिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं, सचित्ते समुत्पादिते तत्प्रत्ययं चतुर्गुरुकमादेशान्तरेणं प्रायश्चित्तमनवस्थाप्यम् । तत आचार्यो निष्कारणं यदि तान्न गवेषयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु—

२२ **सुहदुक्खिया गविट्ठा सो चेव य उग्गहो य सीसा य । विप्परिणमंतु मा वा अगविठेसुं तु सो लभते ॥३७२॥**

ते सुखदुःखिताः सुखदुःखोपसम्पन्नका आचार्येण गवेषिताः । स एव चावग्रहो वर्ततेऽद्यापि विपरिणामाकथनात् ते शिष्या यदि विपरिणमन्ति यदि वा मा विपरिणमन्तु तथापि यत्तैरुत्पादितं सचित्तादि तदाचार्यो लभते, न पुनस्तत्तेषामिति । अथ न गवेषिता आचार्येण विपरिणताश्च ते ज्ञातास्ततस्तैरगवेषितैर्विपरिणतैश्च यल्लब्धं सचित्तादि तत्स आचार्यो न लभते किन्तु तत्तेषामेव ॥

२६ **विप्परिणयंमि भावे, लद्धं अम्हेहिं बेंति जइ पुट्ठा । पच्छा पुणो वि जातो लभंति दोच्चं अणुण्णवणा॥३७३॥**

यदि पुनस्ते पृष्टाः सन्तो ब्रुवते एतद्विपरिणते भावेऽस्माभिर्लब्धं तत्तेषामेव नाचार्यस्य । अथ पश्चात् पुनरपि भावो जातो द्वितीयमपि वारमवग्रहस्यानुज्ञापना कर्तव्या, । तदा तथारूपाद्भावात् जातादारतो यत्ते लभन्ते तदाचार्यस्य भवति न तेषामिति ॥

आगयमणागयाणं उउबद्धे सो विही उ जो भणितो। अद्धाण सीसगामेवि एस विहीए ठिए विदेसं ॥३७४॥

य एष अनन्तरमुक्तो विधिःस ऋतुबद्धे काले आगतानां चरिकातो निवृत्तानामनागतानां चरिकाप्रविष्टानामवसेयः एष पुनर्वक्ष्यमाणो विधिर्विदेशं प्रस्थिते उपलक्षणमेतत् स्वदेशेऽपि दूरं गन्तुकामे अध्वशीर्षकग्रामे स्थिते वेदितव्यस्तमेवाह—

सत्थेणं सालंबं गयागयाण इह मग्गणा होइ । तत्थ नत्थ गिलाणे लहु गुरु लहुगा चरिम जाव ॥ ३७५॥

सार्थेन सह विदेशं स्वदेशमपि वा दूरं गन्तुकामाः सालम्बं गता यथा यदि अध्वशीर्षकग्रामे परतो गमनाय सार्थं लप्स्यामहे ततो यास्यामः । अथ न लप्स्यामहे तर्हि प्रत्येष्याम उदन्तं च परस्परं वक्ष्यामः एवं ये सार्थेन सहाध्वशीर्षके ग्रामे गताः,ये च न गतास्तेषामिह आभवत्यनाभवति सचित्तादौ विषये मार्गणा वक्ष्यमाणा भवति, तथा तत्रान्यत्र च ग्लाने चतुर्भङ्गी भवति । तद्यथा—अन्यत्राध्वशीर्षके ग्रामस्थितानां ग्लानो न तत्राचार्यपार्श्वे इति प्रथमः, । आचार्यपार्श्वे न तेषामिति द्वितीयः, द्वयानामपि पार्श्वे ग्लान इति तृतीयो, न द्वयानामपीति चतुर्थः । तत्र यद्याचार्यस्तेषां गवेषणं न करोति मासलघु, । अथ ज्ञातेऽपि ग्लाने तस्य कृत्यकरणाय न यत्नमाधत्ते, ततश्चतुर्गुरुकं, । यच्चानागाढपरितापनादिनिमित्तं चतुर्लघ्वादि यावच्चरमं पाराञ्चितं तदपि प्राप्नोति, । तदेवं प्रथमभङ्गे प्रागभिहितमपि प्रायश्चित्तं विनेयजनानुग्रहाय भूय उक्तमेवं द्वितीये तृतीयेऽपि भङ्गे वाच्यम् ॥ सम्प्रत्याभवत्यनाभवति च सचित्तादौ विषये मार्गणां चिकीर्षुराह—

पुण्णेव अपुण्णे वा विपरिणएसु जाहो अणुण्णवणा। गुरुणावि हु कायव्वासंका लद्धे विपरिणते उ ॥३७६॥

ये ते विदेशे स्वदेशेऽपि वा दूरंगन्तुकामाः सङ्केतं कृतवन्तो यदि वयमेतावद्भिर्दिवसैर्न प्रत्यागच्छामस्तदा ज्ञातव्यं गता इति। अन्यथा वेति तस्मिन्नवधौ पूर्णे अपूर्णे वा यदि ते विपरिणता जातास्ततः पुनरपि तैरवग्रहस्य द्वितीयं वारमनुज्ञापना कर्तव्या, । गुरुणापि या तेषु

व्य. सू. तथाविधपरिणतेष्वनुज्ञापना भवति, सा च प्रतिपत्तव्या यदि पुनरपूर्णेऽवधौ तेषां शैक्षः प्रत्युत्पन्नस्ततो जाताशङ्का यद्यपूर्णेऽवधावेष समु-
२१ त्पन्न इति कथयिष्यते, तत आचार्यस्य भविष्यति; । तस्मादाचार्यस्य मा भूदिति प्रत्यागतास्ते आलोचयन्ति । पूर्णे सङ्केतकाले लब्धोऽयम-
॥ ७२ ॥ स्माभिः शैक्ष इति तदा तेषां प्रायश्चित्तं मासगुरु, तस्मात्सत्यभूतेन भावेनालोचयितव्यम् ॥ तथा पूर्णेऽवधौ शैक्षे लब्धे प्रत्यागत्य तथैवालोचयति
१८ गुरुणापि शङ्का न कर्तव्या । यथा अपरिपूर्णेऽप्यवधौ लब्धे शैक्षे शैक्षलोभेन विपरिणत इति सत्यभावेनालोचनात्तच्च परभावोपलक्षकै-
रक्लेशेन ज्ञातव्यमिति, तदेवमुपसम्पन्नानां यद्वक्तव्यं तदुक्तमिदानीमुपसंपद्यमानानधिकृत्याह ॥

परिच्छणिमित्तं वा सब्भावेणं च बेति उ पडिच्छे । उवसंपज्जितुकामे, मज्झं तु अकारकं इहइं ॥ ३७७ ॥

अण्णं गवेसह खेत्तं, पाउग्गं जं च होइ सव्वेसिं । बालगिलाणादीणं सुहसंथरणं महागणस्स ॥ ३७८ ॥

२२ परीक्षानिमित्तं वा सद्भावेन वा प्रतीच्छिकानुपसम्पत्तुकामान् गुरुर्ब्रूते आर्या इहास्मिन् क्षेत्रे मम अकारकं भक्तपानादि तस्मादन्यत्
क्षेत्रं मम प्रायोग्यं यच्च भवति सर्वेषां वा ग्लानादीनां प्रायोग्यं यच्च महतो गणस्य सुखसंस्तरणं सुखेन निस्तारहेतुस्तत् गवेषयथ प्रतिलेखयथ ॥

कयसज्झाया एते पुव्वं गहियंपि णासते अम्हं । खेत्तस्स अप्पडिलेहा अकारगा तो विसज्जेइ ॥३७९ ॥

एवं सन्दिष्टाः सन्तो यदि तेषां भाषन्ते एते युष्माकं शिष्याः कृतस्वाध्यायास्तस्मादेतान् प्रेषयथ, । अस्माकं पुनः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं
२६ गतानां पूर्वगृहीतमपि नश्यति । एवमुक्त्वा यदि ते क्षेत्रस्याप्रत्युपेक्षका विनयवैयावृत्यादेरकारकाश्च ततस्तान् विसर्जयति ।

सव्वं करिस्सामो ससत्तिजुत्तं, इच्चेवमिच्छंते पडिच्छिऊणं ।
निव्वेस बुद्धीए नयावि भुंजे, तं वा गिला पूरति तेसि इच्छं ॥ ३८० ॥

ये पुनः सन्दिष्टाः सन्तः एवं ब्रुवते यथा सर्वस्वशक्तियुक्तं स्वशक्त्युचितं करिष्यामस्तान्एवमिच्छतः प्रतीच्छेत् । प्रतीष्य च तान् न चापि नैव निर्देशबुद्ध्या कर्म मया पुराकृतमेवं वेदयितव्यमिति बुद्ध्या भुङ्क्ते परिभोगं नयति किन्तु स्वपरयोर्निर्जरा बुद्ध्या यया चेच्छया ते उपसम्पद्यन्ते तां चेच्छां तेषामगिलया निर्जराबुद्ध्या पूरयति न परोपरोधाविततनिरोधेन । अथ तेषां प्रतीच्छिकानां कियन्तं कालं प्रतीच्छको भवति । तत्राह—

निठिय महल्ल भिक्खे, कारण उवसग्गागारियपडिबंधो । पढमचरिगाइं मोत्तुं, निग्गम सेसेसु ववहारो ॥३८१॥

निष्ठितं नाम येन कारणेनोपसंपन्नस्तत्सूत्रार्थलक्षणं कारणं निष्ठितं समाप्तं ततो निर्गच्छति, । महल्लत्ति महती सूत्रमण्डली भक्तमण्डली वा तत्र सूत्रमण्डल्यां चिरेणालापक आगच्छति भक्तमण्डल्यां महत्यां भागागतं तत्र यथान्ये साधवोऽध्यासते तथा तेनाप्यध्यासितव्यमनध्यासीतश्च निर्गच्छति, । तथा दुर्लभं तत्र क्षेत्रे भैक्षं तत्र यथान्ये साधवो यापयन्ति, तथा तेनापि प्रतीच्छितेन यापनीयम् यापनं चासहमानः कोऽपि निर्गच्छति । कारणमशिवादिकं तस्मिन् समुत्पन्ने सर्वैर्निर्गन्तव्यम् । उपसर्गा द्विविधा दंशमशकादयः स्वजनादयश्च, तत्र दंशमशकादिषूपसर्गेषु सर्वैर्निर्गन्तव्यं स्वजनादिकृतेषु तूपसर्गेषु गच्छसाधवो निर्गच्छन्ति वा न वा, प्रतीच्छितेन पुनरवश्यं निर्गन्तव्यम् । आगारीप्रतिबन्धो नाम यत्रागार्या विषये । आत्मपरोभयसमुत्था दोषास्तत्रावश्यं तेन निर्गन्तव्यम् । अत्र प्रथमं चरमं कारणं मुक्त्वा शेषेषु कारणेषु निर्गमे आभवद् व्यवहारः प्रायश्चित्तव्यवहारश्च स यथा भवति तावद्वक्ष्ये, । एतदेव व्याचिख्यासुराह—

संमत्तंमि निग्गमो, तस्स होति इच्छाए । मंडलिं महल्ल भिक्खे, जह अण्णे तह जावए ॥ ३८२ ॥

यस्य श्रुतस्यार्थेनोपसम्पन्नस्तस्मिन् समाप्ते श्रुते तस्य निर्गम इच्छया भवति, यदि प्रतिभासते तर्हि तिष्ठति, नो चेन्निर्गच्छति; तथा

व्य. सू. महत्या भक्तमण्डल्यां दुर्लभे च भैक्षे यथान्ये साधवो यापयन्ति, तथा सोऽपि यापयेत् । यापनां चासहमानः कोऽपि गच्छेत् सूत्रमण्डल्या-
२२-२३ मपि चिरेणालापमागच्छन्तमवेक्ष्यमाणस्त्वरया कोऽपि निर्गच्छति—
॥ ७३ ॥

कारणे असिवादिम्मि सव्वेसिं होइ निग्गमो । दंसमादी उवसग्गे सव्वेसिं एवमेव उ ॥ ३८३ ॥

१८ अशिवादौ कारणे समुत्थिते सर्वेषां भवति निर्गमः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण दंशादिके दंशमशकादिके उपसर्गे समुपस्थिते एवमेव सर्वेषां भवति निर्गमः ॥

नीयल्लएहि उवसग्गो, जइ गच्छंति नेतरे । निग्गच्छति ततो एगो, पडिबंधो वावि भावतो ॥ ३८४ ॥

निजकैरपि स्वजनैरप्युपसर्गे क्रियमाणे यदि इतरे गच्छसाधवो न गच्छन्ति ततः स एक एकाकी प्रातीच्छिको निर्गच्छति । यदि
२२ वा भावतः स्वजनेषु महान् प्रतिबन्धस्ततो निर्गच्छति ॥

आयपरोभयदोसेहिं जत्थ गारीए होज्ज पडिबंधो । तत्थ न संचिट्ठेज्जा, नियमेण उ निग्गमो तत्थ ॥ ३८५ ॥

यत्रात्मपरोभयदोषैरगार्या उपरि भवेत् प्रतिबन्धस्तत्र न संतिष्ठेत् । किन्तु नियमतस्तत्थेति प्राकृतत्वात् तस्मादित्यर्थे तस्मा-त्स्थानान्निर्गमः ।

२६ **पढमचरिमेसु णुण्णा, निग्गम सेसेसु होइ ववहारो । पढम चरिमाण निग्गम, इमा उ जयणा तहिं होइ ॥ ३८६ ॥**

प्रथमे चरमे च कारणे नियमेन निर्गमे अनुज्ञा भवति, । शेषेषु कारणेष्वनाभोगतो निर्गमे भवत्याभवद्व्यवहारश्च तत्र प्रथमचरमाणां प्रथमचरमकारणोपेतानां निर्गमे इयं वक्ष्यमाणा तत्र यतना भवति । तामेवाह—

सरमाणे उभए वी काउस्सग्गं तु काउ वच्चेज्जा ॥ पण्हुट्ठे दोण्हवि ऊ आसन्नातो नियट्टेज्जा ॥ ३८७ ॥

प्रथमे चरमे च कारणे समुपजाते उभयस्मिन्नप्याचार्ये प्रतीच्छके च विधिस्मरति च्छिन्नोपसंपदिति ज्ञापनार्थं कायोत्सर्गं कृत्वा स प्रातीच्छको व्रजेत् अथ प्रातीच्छिकस्य विस्मृतं तत आचार्येण स्मारयितव्यं यथा कुरु च्छिन्नोपसंपन्निमित्तं कायोत्सर्गमिति अथानाभोगतो द्वयोरपि पण्हुट्ठमिति एकान्तेन विस्मृतं, ततो द्वयोरप्येकान्तेन विस्मृतावकृते कार्योत्सर्गे सम्प्रस्थितो यदासन्ने प्रदेशे स्मरति, तदासन्नात् निवर्तेत, निवृत्य च कायोत्सर्गो विधेयः ॥

दूरमएणं उ सरिए साहम्मि दट्ठु तस्सगासम्मि । काउस्सग्गं काउं जं लद्धं तं च पेसेइ ॥ ३८८ ॥

अथ दूरं गत्वा स्मृतवान् ततो दूरगतेन स्मृतेन साधर्मिकं दृष्ट्वा तस्य सकाशे समीपे कायोत्सर्गः करणीयः, सन्देशश्च प्रेषणीयः, आचार्यस्य यथा तदानीं युष्मत् समीपे कायोत्सर्गकरणं विस्मृतमिदानीममुकस्य साधर्मिकस्य समीपे कृतः कायोत्सर्ग इति कायोत्सर्गं च कृत्वा यत्कृते कायोत्सर्गे सचित्तादिकमुत्पन्नं तत्प्रेषयति—

पढमचरमाण एसो निग्गमणविही समासतो भणितो। एतो मज्झिल्लाणं ववहारविहिं तु वुच्छामि ॥ ३८९ ॥

प्रथमचरमानां प्रथमचरमकारणोपेतानां एष निर्गमविधिः समासतो भणितः । इत ऊर्ध्वं मध्यमानां मध्यमकारणोपेतानां व्यवहारविधिनाभवद्व्यवहारविधिं प्रायश्चित्तव्यवहारविधिं च वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

सज्झायभूमि वोलंते जोए छम्मास पाहुडे। सज्झाय भूमिदुविहा आगाढा चेव णागाढा ॥ ३९० ॥

स्वाध्यायभूमिं प्रतिपन्नः सन् तामतिक्रम्य यो व्यतिक्रामति तस्मिन् आभवद्व्यवहार उच्यते । अथ स्वाध्यायभूमिरिति किमभि-

धीयते। उच्यते–प्राभृतं नाम यदिष्टः श्रुतस्कन्धस्तस्मिन् यो योगः स स्वाध्यायभूमिः स चागाढयोगमधिकृत्योत्सर्गतः षण्मासाः । एतदेव वैतन्येनाह–स्वाध्यायभूमिर्द्विविधा योगो द्विविध इत्यर्थः । आगाढा अनागाढा च—

जहण्णेण तिण्णि दिवसा अण्णागाढुक्कोस होइ बारस उ। एसा दिठीवाए महकप्पसुयम्मि बारसमा ॥३९१॥

अनागाढा स्वाध्यायभूमिर्जघन्येन त्रयो दिवसा यथा नन्द्यादिकस्याध्ययनस्य उत्कर्षतो भवति द्वादशवर्षाणि । एषा द्वादशवर्षप्रमाणा उत्कृष्टा स्वाध्यायभूमिर्दृष्टिवादे सापि दुर्मेधसः प्रतिपत्तव्या, प्राज्ञस्य तु वर्षं, उक्तं च—

अणागाढो जहण्णेणं, तिण्णि दिवसा उक्कोसेण वरिसं । जहा दिठिवायस्स बारस वरिसाणि दुम्मेहस्सत्ति ॥१॥

महाकल्पश्रुते द्वादशवर्षाण्युत्कृष्टा स्वाध्यायभूमिः । अत्राभवद्व्यवहारमाह—

संकंतो य वहंतो काउस्सग्गं तु च्छिन्न उवसंपा । अकयम्मी उस्सग्गो जा पढती तं सुयक्खंधं ॥ ३९२ ॥

योगं वहन् गणान्तरमन्यत्र संक्रामन् छिन्ना उपसम्पदिदानीमिति प्रतिपत्यर्थं कायोत्सर्गं कृत्वा व्रजेत् । अथ कथमपि तस्य विस्मृतं भवति तत आचार्येण स्मरयितव्यो यथा कुरु कायोत्सर्गमथ द्वयोरपि विस्मरणतः सोऽकृते कायोत्सर्गे याति, तर्हि यावत्सोऽन्यत्र गतोपि तं श्रुतस्कन्धं पठति ॥

ता लाभो उद्दिसणायरियस्स जइ वहइ वट्टमाणि से। अवहंतंमि उ लहुगा,एस विही होइ अणागाढे ॥३९३॥

तावत् यत्किमपि स लभते सचित्तादिकं समस्तोऽपि लाभउद्देशनाचार्यस्य येनोद्दिष्टः स श्रुतस्कन्धस्तस्य पूर्वाचार्यस्याभवति, । केवलं यदि स पूर्वतन उद्देशनाचार्यः से तस्यान्यत्र गतस्य सतो वर्तमानां सारां वहति, अथ स तस्याकृतकायोत्सर्गस्य सतोऽन्यत्र गतस्य

सारां न वहति । ततस्तस्मिन् सारामवहत्युद्देशनाचार्ये प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । यच्च सचित्तादिकं स प्रातीच्छिको लभते तदपि न तस्य भवति, एषोऽनन्तरोदितो विधिर्भवत्यनागाढे योगे । सम्प्रत्यागाढे भिधित्सुरिदमाह—

आगाढो वि जहन्नो कप्पिगकप्पादि तिण्णहोरत्ता । उक्कोसो छम्मासे विवाहपण्णत्ति आगाढे ॥ ३९४ ॥

आगाढोऽपि योगो जघन्यस्त्रयोऽहोरात्रा तथा कल्पिका कल्पिकादेरुत्कर्षत आगाढयोगे षण्मासान् यथा. व्याख्याप्रज्ञप्तेः पञ्चमाङ्गस्य अत्राभवद्व्यवहारमाह—

तत्थवि काउस्सग्गं आयरियविसज्जियम्मि च्छिण्णा उ । संसरमसंसरं वा अकए लभंतो भूमीए ॥ ३९५ ॥

अत्राप्यागाढयोगे पूर्णेऽपूर्णे वा आचार्येण यस्य सकाशे योगं प्रतिपन्नस्तेन सूरिणा विसर्जिता विसर्जने कृते च्छिन्ना उपसम्पदिति ज्ञापनार्थं संस्मरन् कायोत्सर्गं कुर्यात् । असंस्मरन् वा आचार्येण स्मरयितव्यः । तत्र भूमौ स्वाध्यायभूमावागाढे योगेऽपरिपूर्णे आचार्येण विसर्जितः । कृते कायोत्सर्गे यदि व्रजति तर्हि स व्रजन् यत्किमपि लभते सचित्तादिकं तत्तस्यैवाभवति, नोद्देशनाचार्यस्य, अथाकृते कायोत्सर्गे व्रजति । तर्हि यावदन्यत्र गतोऽपि तं श्रुतस्कन्धं पठति, सारां चोद्देशनाचार्यस्तस्य करोति, तावद्यत् किमपि स सचित्तादिकमुत्पादयति, तत्सर्वमुद्देशनाचार्यो लभते न पुनरितरः—

तीरिय अकए उ गते जा अन्नं न पढए उ ता पुरिसे । आसण्णाओ नियत्तइ दूरगतो वावि अप्पाहे ॥ ३९६ ॥

तीरिते समाप्तिं नीते आगाढे योगे श्रुतस्कन्धे च भक्तिपुरस्सरमाचार्यादिक्षमणया तोषिते यदि कथमपि गमनवेलायामनाभोगतोऽकृते कायोत्सर्गे याति, तर्हि स गतः सन् यावदन्यं पठति पठितुमारभते,तावद्यत्किमपि लभते, तत्पूर्वस्याचार्यस्याभवति न तस्य, तस्य चास्म-

रणतोऽकृते कायोत्सर्गे मतस्येयं सामाचारी, यदि आसन्ने प्रदेशे गत्वा स्मृतं तत आसन्नान्निवर्तते। अथ दूरं गतेन स्मृतं तर्हि तत्र यं साधर्मिकं पश्यति, तस्य समीपे कायोत्सर्गं तु कृत्वा अप्पाहेति संन्देशं कथयति,। यथा मया कृतोऽमुकस्य समीपे कायोत्सर्ग इति ॥

अवितोसविते पाहुडे णिंते च्छेदो पडिच्छे चउगुरुया। जोवि य तस्स उ लाभो तंपि य न लभे पडिच्छंतो ३१७

१८ प्राभृते श्रुतस्कन्धे अतोषिते समाप्त्यनन्तरं भक्तिबहुमानादिपुरस्सरमाचार्यादिक्षमणया तोषमनीते यदि निर्गच्छति तर्हि तस्मिन् प्रायश्चित्तच्छेदः, यश्च तं पाठयितुं प्रतीच्छति तस्मिन् प्रतीच्छके प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । योऽपि च तस्य निर्गतस्यान्यत्र प्रविष्टस्य लाभस्तमपि न लभते प्रतीच्छकः किमुक्तं भवति,। स तथा निर्गतो यत्किमप्युत्पादयति सचित्तादिकं तत्पूर्वतनस्याचार्यस्याभवति, न तु तस्य, नापि यस्तं पाठयति तस्य प्रतीच्छत इति तदेवं गच्छान्निर्गतानां विधिरुक्तः ॥ सम्प्रत्यनिर्गतानां तमभिधित्सुराह—

२२ **तत्थवि य अच्छमाणे गुरुलहुया सव्वभंगे जोगस्स । आगाढमणागाढे देसं भंगे उ गुरुलहुओ ॥ ३१८ ॥**

तत्रापि गच्छे तिष्ठन् यदि योगं वक्ष्यमाणप्रकारेण भनक्ति देशतः सर्वतो वा तदा तस्मिन् योगस्यागाढस्य सर्वतो भङ्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अनागाढस्य सर्वतो भङ्गे चत्वारो गुरुकाः वा लघुकाः, तथा आगाढे आगाढस्य देशतो भङ्गे गुरुको मासोऽनागाढस्य देशतो भङ्गे लघुकः । अथ कथं देशतः सर्वतो वा योगस्य भङ्गस्तत आह—

२६ **आयंबिल न कुव्वइ भुंजति विगतीउ सव्वभंगो उ । चत्तारि पगारा पुण होंति इमे देसभंगंमि ॥ ३१९ ॥**

आचामाम्लं परिपाट्या समापतितं न करोति विकृतीर्वा भुङ्क्ते एष योगस्य सर्वभङ्गः देशभङ्गे पुनरिमे वक्ष्यमाणाश्चत्वारः प्रकारास्तानेवाह—

न करेति भुंजिऊणं करेइ काउं सयं च भुंजति । वीसज्जेह ममं तिय गुरुलहुमासो विसिठो उ ॥ ४०० ॥

आचार्येण संदिष्टो विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीर्भुंक्ष्व । तत्रैकोऽकृते कायोत्सर्गे विकृतीर्भुङ्क्ते न च भुंक्त्वापि करोति कायोत्सर्गं तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु तपसा कालेन च गुरुकं । तत्र तपसाऽष्टमादिना, कालेन ग्रीष्मादिना । अन्यस्तथा सन्दिष्टः सन् विकृतीर्भुङ्क्त्वा विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गं करोति तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु तपसा गुरुकं कालतो लघुः काउं सयं च भुज्जति । तृतीयस्तथा सन्दिष्टः सन् स्वयं कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीर्भुंक्ते तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु तच्च तपसा लघु चतुर्थादि तस्य करणात्कालतो गुरु वसन्तादौ तस्य वहनाभ्यनुज्ञातात् । चतुर्थो विकृतिं लब्ध्वा सूरीन् ब्रूते-सन्दिशत कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीं भुञ्जेरहमिति तस्य मासलघु तपः कालाभ्यां लघु । तथा चाह चतुर्ष्वपि लघुमासो गुरु पुनर्यथायोगं तपः कालाभ्यां विशिष्टः सन् एवमनागाढे योगे देशभङ्गः । आगाढे पुनर्नास्त्यपरिपूर्णेऽनुज्ञा विसर्जनस्य न केवलमेतेषु चतुर्षु प्रकारेषु यथोक्तं प्रायश्चित्तं किं त्वाज्ञादयोऽपि दोषास्तथा चाह--

एक्केक्के आणादी विराहणा होइ संजमायाए । अहवा कज्जे उ इमे दट्ठुं जोगं विसज्जेज्जा ॥ ४०१ ॥

एकैकस्मिन् प्रकारे आज्ञादय आज्ञानवस्थामिथ्यात्वविराधनारूपा दोषास्तथा ग्लानत्वभावतो देवताच्छलनतो वा संयमस्यात्मनः च विराधना भवति । अथवा इमानि वक्ष्यमाणानि ग्लानत्वादीनि कार्याणि दृष्ट्वा योगं विसर्जयेत् । नास्ति तत्र देशतः सर्वतो वा भङ्गः । तान्येव कारणान्याह—

दट्ठु विसज्जण जोगे गेलण्ण वयमहामहद्धाणे । आगाढे नवगवज्जण निक्कारण कारणे विगती ॥ ४०२ ॥

दृष्ट्वा ग्लानमुत्तरन्तं वयत्ति प्रजिकायां विकृतिलाभं तथा महामहानिन्द्रमहादीन् अध्वानं छिन्नाध्वानमुपलक्षणमेतत् । अवमौदर्ये

राजप्रद्विष्टं च दृष्ट्वा योगो योगस्य विसर्जनं कर्तव्यं, तथा आगाढे विकृतिनवकस्य वर्जनं दशमायाः पक्वरूपाया भजना तथा निष्कारणे योगं निक्षिप्य विकृतयो न कल्पन्ते। कारणे तु कल्पन्ते एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। सम्प्रत्येषा विवरीतव्या, तत्र प्रथमं ग्लानपदमधिकृत्याह—

जोगे गेलण्णम्मि य आगाढियरे य होंति चउ भंगो। पढमो उभयागाढो बितिओ तइओ य एक्केणं॥४०३॥

१८ योगे ग्लानत्वे च प्रत्येकमागाढेनागाढे भवति चतुर्भङ्गी गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्। सा चैवमागाढो योग आगाढं ग्लानत्वं१ आगाढो योगोऽनागाढं ग्लानत्वं २, अनागाढो योग आगाढं ग्लानत्वं ३, अनागाढो योगोऽनागाढं ग्लानत्वं ४। तथा चाह प्रथमे भङ्गे उभयागाढं यस्मिन् स, तथा द्वितीय आगाढ आगाढयोगेन, तृतीय आगाढ आगाढग्लानत्वेनत्यर्थः, चतुर्थ उभयस्याप्यागाढस्याभावे। तत्र प्रथममधिकृत्याह—

२२ **उभयम्मि वि आगाढे, दड्ढे लग्गएहि तिण्णि दिणे। मक्खंति य ठायंते पज्जंते धरे दिणा तिन्नि॥ ४०४॥**

उभयस्मिन्नपि योगे ग्लानत्वे चागाढे तं प्रतिपन्नागाढयोगमागाढग्लानं दग्धेन पक्व पक्वान्नोद्धरितेन घृतेन तैलेन वा यदि वा पक्वेन शतपाकादिना तैलेन त्रीणि दिनानि म्रक्षयन्ति। तथाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे यत्र पच्यते पक्वान्नं तत्र त्रीणि दिनानि यावत् नीत्वा नीत्वा पर्यन्ते ध्रियते येन तद्गन्धपुद्गलाघ्रानत आप्यायना भवति।

२६ **जत्तियमेत्ते दिवसे, विगइं सेवइ न उद्दिसे तेसु। तहवि य अठायमाणे निक्खिवणं सव्वहा जोगे॥ ४०५॥**

यावन्मात्रान् दिवसान् दिवसेषु विकृतिमुक्तमकारेण सेवते,तेषु तावन्मात्रेषु सूत्रं नोद्दिशत्। तथापि च दिनत्रयं पर्यन्तधरणेनाप्यतिष्ठत्यनिवर्तमानग्लानत्वे सर्वथा योगो योगस्य निक्षेपणं कर्तव्यम्॥

जइ निक्खिप्पइ दिवसे, भूमीए तत्तिए उवरि वड्ढे ॥ अपरिमियं तु देसो, भूमीए ततो परं कमसो ॥ ४०६ ॥

यति यावत्प्रमाणान् मत्वा योगो निक्षिप्यते, तावन्मात्रान्दिवसान् भूमेः स्वाध्यायभूमेरुपरि वर्धयेत् । किमुक्तं भवति । यावति पठिते स्थितः स्वाध्यायः स्वाध्यायभूमिस्तत्र यावतो दिवसान् वोढा योगो निक्षिप्यते यावतो दिवसान् भूयोऽपि योगमुत्क्षिप्य योगोद्वहनेन स्वाध्यायभूमेरुपर्येवमेवातिवाहयेत् । अथ यस्मिन् दिने योगः प्रथममुत्क्षिप्तस्तस्य विस्मृतेर्दिवसपरिमाणं प्रतिनियतं कर्तुं न शक्यते, । तत आह परिमितं यदि दिवसपरिमाणं तत उद्देशो ग्राह्यः, स स्वाध्यायभूमेरुपर्येवमेव योगोद्वहनेनातिवाह्यते, ततस्तावन्मात्रदिवसातिवाहनतः परं क्रमशः सूत्रपाठानुसारेण वहेत् । गतः प्रथमभङ्गः । सम्प्रति द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह—

गेलण्णमणागाढे रसवति नेहोव्वरे असति पक्का । तह विय अठायमाणे, आगाढतरं तु निक्खिवणा ४०७

ग्लानत्वेऽनागाढे रसवत्यां शालनकादौ यः स्नेह उद्धरितः स म्रक्षणाय प्रदीयते तथाप्यसत्यातिष्ठति ग्लानत्वे यानि शतपाकादिना पक्वानि घृततैलानि तानि म्रक्षणाय दातव्यानि, । तथाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे ग्लानमागाढतरं ज्ञात्वा योगस्य सर्वथा निक्षेपणं कर्तव्यं, । गतो द्वितीयो भङ्गः । सम्प्रति तृतीयमाह—

तिण्णि तिगेगंतरिए गेलण्णागाढ निक्खिवपरेणं । तिण्णि तिगा अंतरिया चउत्थवंते निक्खिवणा ॥४०८॥

अनागाढे योगे आगाढे ग्लानत्वे त्रीन् दिवसानां त्रिकान् एकान्तरिकान् कारयेत् । तथाप्यतिष्ठति ततः परेण योगस्य निक्षेपः कर्तव्यः, इयमत्र भावना—एकस्मिन् दिवसे विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गः कृतः, द्वितीये दिवसे पुनः कृतः कायोत्सर्ग एवं तृतीयेपि चतुर्थे दिवसे कृते निर्विकृतिकं पुनः पंचम षष्ठम सप्तमेषु कायोत्सर्गः ततो अष्टमे दिवसे निर्विकृतिकं नवमे दिवसे कायोत्सर्गः कृतेऽपि यदि न

व्य. सू. २२–२३ ॥ ७७ ॥ स्थितं ग्लानत्वं, ततो दशमे दिवसे योगनिक्षेपः । गतस्तृतीयोऽपि भङ्गः । सम्प्रति चतुर्थमाह–तिण्णि तिगा इत्यादि, त्रयस्त्रिकास्त्रय दिवसा इत्यर्थः अन्तरिता एकान्तरितास्चतुर्थे भङ्गे कर्तव्यास्तथाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे योगस्य निक्षेपणम् । अत्रापीयं भावना–एकस्मिन् दिवसे कायोत्सर्गो द्वितीये दिवसे निर्विकृतिकं, तृतीये दिवसे कायोत्सर्गश्चतुर्थे निर्विकृतिकं, । एवमेकान्तरिते कायोत्सर्गाविकृतिके नवदिवसान् यावत्कारयेत्त-

१८ थाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे दशमे दिवसे योगो निक्षिप्यते, यत्रापि प्रतिदिवसं ग्लानप्रयोगस्यालाभे तत्परिवासयितव्यं भवति, । तत्रापि योगो निक्षिप्यते, अथ कदाचित् क्षीरादिभिर्ग्लानस्य प्रयोजनमजायत, तदा स्वग्रामे तन्मार्गयितव्यं, असति स्वक्षेत्रे परग्रामादप्यानेतव्यं, तथाप्यसति क्षेत्राद्बहिरपि गत्वा समानेतव्यम् । अथ कदाचित्तत्राप्यलाभस्तर्हि व्रजिकामपि ग्लानं गमयेत् । पतितं द्वितीयं व्रजिकाद्वारं । तत्रेयं यतना—

२२ **वइया अजोगि जोगीव अदढ अतरंगस्स दिज्जंते । निव्विगिकमाहारो, अंतरविगीतीए निक्खिवणं ॥४०९॥**

व्रजिकायां गोकुले गन्तुकामस्य अंतरंगस्सत्ति ग्लानस्य वा ग्लानत्वेन विना दुर्लभस्य द्वितीया दीयन्ते अयोगवाहिनस्तदभावे योगवाहिनो वा तत्राहारो निर्विकृतिकमन्तरा च कायोत्सर्गः, अथ लभ्यते प्रतिदिवसं विकृतिस्तदा योगस्य निक्षेपणमत्रेयं भावना- ग्लानस्य दृढस्य वा व्रजिकागन्तुकामस्य द्वितीया (साधवो) दीयन्ते अयोगवाहिनः । अथ ते न सन्ति तदा अनागाढयोगवाहिनो दातव्या-

२६ स्तत्र गता विकृतीः परिहरन्ति निर्विकृतिकमाहारमाहारयन्ति, अथ न लभ्यते दिने दिने निर्विकृतिकं तदान्तरान्तरा विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गं कुर्वन्ति । अथ दिने दिने विकृतिरेव प्रायो लभ्यते नान्यत्तदा योगस्तेषां निक्षिप्यते । सम्प्रति निर्विकृतिकमाहारमाहारयतां विधिमाह—

आयंबिलस्सऽलंभे चउत्थमेगंगयं च तक्कादी । असतेयरमागाढे निक्खिवणुद्देस तह चेव ॥ ४१० ॥

यद्याचाम्लवारके आचाम्लप्रायोग्यं न लभ्यते,तदा तद्वारकेऽभक्तार्थं कुर्वन्ति, अथ न शन्कुवन्त्यभक्तार्थं कर्तुं तदा एकाङ्गिकं तक्रमाहारयन्ति तक्रायामाम्लं कुर्वन्तीत्यर्थः, आदिशब्दात् एकाङ्गिकं काष्ठमूलमाहारयतीति द्रष्टव्यम् , अथ सन्त्यनागाढयोगवाहिनो द्वितीयास्तत इतरे आगाढयोगवाहिनो द्वितीया दीयन्ते, तत्र यदि तेषां प्रायोग्यं लभ्यते, ततः सुन्दरमथ न लभ्यते, केवलं तत्र क्षीरादीनि लभ्यन्ते, तदा योगो निक्षिप्यते, निक्षेपानन्तरं च पुनरुद्देशस्तथैव यथाऽधस्ताद्भणितम् ;

जंति निक्खिप्पइ दिवसे, भूमीए तत्तिए उवरिवड्ढे । अपरिमियं तु द्देसो, भूमीए तओ परं उ कमसो ॥४११॥

गतं व्रजिकाद्वारमिदानीं महामहद्वारमाह—

सक्कमहादीसु पमत्तं मा तं सुरा छले ठवणा। पीलिज्जंतु व अदढा इतरे उ वहंति न पढंति ॥ ४१२ ॥

महामहः शक्रमहादय आदि शब्दात् सुग्रीष्मकमहादिपरिग्रहः। तिसु ठवणत्ति अनागाढयोगप्रतिपन्नास्तेषां योगो निक्षिप्यते, किं कारणमिति चेदत आह मा तं प्रमत्तं सन्तं काचित् मिथ्यादृष्टिर्देवता च्छलयेत् । अन्यच्च तेषु दिवसेषु विकृतयो लभ्यन्ते, ततो येऽदृढा दुर्बलाः सन्ति तैर्विकृति परिभोगत अप्पायन्तामिति योगनिक्षेपणं ये पुनरितरे आगाढयोगवाहिनस्तेषां योगो न निक्षिप्यते, केवलमन्यत् नोद्दिशन्ति, नापि पठन्ति, गतं महामहद्वारमिदानीमध्वावमराजद्विष्टलक्षणं द्वारत्रयमाह—

अद्धाणो मे जोगीणं एसियं सेसगाण पणगादी। असतीए अणागाढे, निक्खिव सच्चासती इयरे ॥ ४१३ ॥

अध्वनि ग्रामानुग्रामिके योगं वहन्ति । अथ च्छिन्नाध्वकं तदा यत् एषितं प्रासुकमित्यर्थः।तत् योगिनां योगवाहिनां दीयते, शेषाणां पञ्चकादि दातव्यं, किमुक्तं भवति । शेषाः पञ्चकपरिहान्या पञ्चकादिषु यतन्ते, अथ सर्वे योगवाहिनो न संस्तरन्ति ते प्रासुकेन, तत आह

असति सर्वेषां तेषां योगवाहिनां प्रासुके अनागाढयोगवाहिनां योगस्य निक्षेपः करणीयः। अथ सर्वथा तत्र प्रासुकं न लभ्यते तत आह— सर्वेषां प्रासुकस्यासत्यभावे इतरेऽप्यागाढयोगवाहिनो निक्षिप्यन्ते, एवमवमौदर्ये राजद्विष्टेऽपि च भावनीयं॥ साम्प्रतमागाढे (४०२) नवककवर्जनमिति व्याख्यानार्थमाह—

१८ **आगाढंमि च जोगे, विगती उ नव विवज्जणी उ। दसमाए होइ भयणा, सेसग भयणा वि इयरम्मि॥४१४॥**

आगाढयोगे पक्वविकृतिव्यतिरेकेण शेषा नवापि विकृतयो विवर्जनीया दशम्याः पुनः पक्वविकृतेर्भवति भजना विकल्पना, आगाढं ग्लानत्वमधिकृत्य पूर्वप्रकारेण तस्याः सेवना भवति, शेषकालं नेति भावः। इतरस्मिन्नागाढयोगे शेषकाणामपि क्षीरादीनां विकृतीनां भजना विकल्पना आगाढग्लानस्यानागाढग्लानस्य चान्तरान्तरा विकृतिग्रहणाय कार्योत्सर्गस्यापि करणाभ्यनुज्ञातात्॥ सम्प्रति निक्कारणे कारणे

२२ विगती (४०२) इति व्याख्यानयति—

निक्कारणे न कप्पंति विगतीतो जोगवाहिणो। कप्पंति कारणे भोत्तुं अणुण्णाया गुरूहिओ॥ ४१५॥

योगवाहिन आगाढयोगवाहिनो वा निष्कारणे ग्लानत्वादिकारणाभावे विकृतयः पूर्वप्रकारेण भोक्तुं न कल्पन्ते, कारणे पुनरनुज्ञाता गुरुभि र्भोक्तुं कल्पन्ते। न च कारणे योगनिक्षेपेऽपि दोषस्तथा चाह—

२६ **विगती कएण जोगं निक्खिवए दृढदुब्बले। से भावतो अनिक्खित्ते निक्खंते वि य तंमि ओ॥४१६॥**

यः संहननेन दृढोपि सन् शरीरेण दुर्बल इति कृत्वा विकृतिकृते न भोगाय योगं निक्षिपति, से तस्य निक्षिप्तेपि तस्मिन् योगं भावतः स योगोऽनिक्षिप्त एव गुर्वाज्ञया निक्षेपणात्॥

विगति कएण जोगं निक्खिवे अदढेबले ॥ सभावतो अनिक्खित्ते, उववाएण गुरुण उ ॥ ४१७ ॥

यो बली बलवानपि संहननेनादृढ इति कृत्वा विकृतिकृते न योगं निक्षिपति स योगस्तस्य भावतोऽनिक्षिप्त एव, कुतः? इत्याह–गुरूणामुपपातेन आज्ञया उववातो निद्देसो आणा विणओ होंति एगठा इति वचनात् निक्षेपणादिति वाक्यशेषः। न च तथा योगस्य सर्वथा भंगो यत आह—

सालंबो विगति जो उ आपुच्छित्ताण सेवए। स जोगे देसभंगो उ सव्वभंगो विवज्जए॥ ४१८ ॥

सालम्बो विकृतिभिः प्रीणितः सन् क्षिप्रं ज्ञानादि ग्रहीष्यामीत्यालम्बनसहितो यो गुरुमापृच्छय विकृतीः सेवते परिभुङ्क्ते, स योगे योगस्य देशभंगो भवति न सर्वभङ्गो विपर्यये आलम्बनाभावे गुर्वनापृच्छायां च सर्व भङ्गः। अथ साक्षाद्योगं निक्षिपति, न च सर्वभङ्ग इति का वाचो युक्तिरत आह—

जह कारणे असुद्धं भुजंतो न उ असंजतो होइ। तह कारणंमि जोगं, न खलु अजोगी य ठवेंतोवि ॥४१९॥

यथा कारणे च्छिन्नाध्वकादावशुद्धमपि भुञ्जानो न तु नैवासंयतो भवति तथा कारणे दुर्बलत्वादिलक्षणे सति योगं स्थापनमपि खलु नैवायोगी भवति, ततो न सर्वभङ्गः।

अण्णो इमो पगारो सोप डिच्छयस्स उ अहिज्जमाणस्स। माया नियडि य जुत्ते ववहारो सचित्तमादिम्मि ॥४२०॥

प्रतीच्छकस्याधीयानस्यायं वक्ष्यमाणः प्रकारः तमेवोपदर्शयति। सचित्तादिकविषये यो मायानिकृतियुक्तो मायावञ्चनाभिप्रायो निकृतिस्तदनुरूप बहिराकाराच्छादनं ताभ्यां युक्तस्तास्मिन् व्यवहार आभवद्व्यवहारः प्रायश्चित्तव्यवहारश्च भणनीयः, तमेवभिधित्सुराह—

उप्पण्णे सचित्ते जो उ निक्खिवे जोगं। सव्वेसि गुरुकुलाणं उवसंपज्ज लोपिया तेण ॥ ४२१ ॥

उप्पन्ने उत्पन्ने सचित्ते उपलक्षणमेतदचित्ते वा यो योगं निक्षिपति, किमुक्तं भवति। यदा यदा तस्य सचित्तादिकमुत्पन्नं भवति, तदा तदा गुरुं विज्ञपयति। अस्ति किञ्चित्प्रयोजनं साधयितव्यमतो निक्षिपामि योगमिति, एवं मायाबहुलतया यो योगं निक्षिपति, तेन पापीयसा सर्वेषां गुरुकुलानां श्रुतोपसम्पल्लोपिता।

बहिया य अणापुच्छा विहीयाए आपुच्छणाए मायाए। गुरुवयणे पच्छकडो, अब्भुवगमे तस्स इच्छाए ॥४२२॥

बहिरुद्भ्रामकभिक्षाचार्यां गतो यः सचित्तादिकमुत्पन्नं यस्य सकाशेऽधीते तमनापृच्छ्य निजाचार्याणां प्रेषयति, तेनापि सर्वगुरुकुलानां श्रुतोपसम्पल्लोपिता, अमीषां च त्रयाणामपि मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासगुरु सचित्तविषयं जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्नं, गुरुवयणपच्छकडोति। ये ते त्रिभिः प्रकारैरपहृताः शिष्यास्ते कदाचित्स्नानादिषु समवसरणादौ मिलन्ति गुरुणा च पृष्टाः सन्तो यथावन्निवेदयन्ति, ततो व्यवहारे जाते स आचार्यवचनेन पश्चात् क्रियते पराजयते, तस्य सत्कं सर्वमाचार्यस्याभवतीत्यर्थः,। अब्भुवगमे तस्स इच्छा इति यदि पुनस्तेन पराजितेनाभ्युपगमः क्रियते, यथा न सर्वं मया सुन्दरं कृतं मिथ्यादुष्कृतं ममेति तदा तस्यैवमभ्युपगमे इच्छया करोतु मा वा तदुत्पादितसचित्ताद्यपहरणमिति ॥ साम्प्रतमेतदेव गाथाद्वयोक्तं व्याख्यानयति—

अहिज्जमाणे उ सचित्तं, उप्पण्णं तु जया भवे। जोगो निक्खिपत्तं भंते, कज्जं मे किंचि बेति उ ॥४२३॥

अधीयाने अधीयानस्य सतो यदा यदा सचित्तमुत्पन्नं भवति, तदा तदा गुरुसमीपं गत्वा ब्रूते,—भदन्त मम किञ्चित्कार्यप्रयोजनमस्ति भो निक्षिप्यतां योग इति। अधुना बहिया य अणापुच्छा इति व्याख्यानयति—

बहियाय अणापुच्छा, उब्भामे लभिय सेहमादि तु । नेइ सयं पेसति वा, आसन्नठियाण उ गुरूणं ॥४२४॥

बहिरुद्भामे उद्भामकभिक्षायां गतः शैक्षकादि लब्ध्वा यस्य सकाशेऽधीते तमनापृच्छय आसन्नस्थितानामनन्तरक्षेत्रस्थितानां गुरूणां निजाचार्याणां स्वयं नयति, अन्यैर्वा स्वगुरुकुलसक्तैः प्रेषयति । विहीए आपुच्छणाए मायाए इति व्याख्यानार्थमाह ॥

अहवुप्पण्णे सचित्तए मा मे एतअंच्छिती । मायाए आपुच्छइ नायविहिं गंतु मिच्छामि ॥ ४२५ ॥

अथवेति मायायाः प्रकारान्तरोपदर्शने उत्पन्ने सचित्तादिके चिन्तयति मा मे ममेदं सचित्तादिकमुत्पन्नमेतैगुरुभिरंच्छिती इति अपहि-यतामिति मायया आपृच्छति ज्ञातिविधिस्वजनवर्गं वन्दापयितुं गन्तुमिच्छामि ।

पव्वावेउं तहियं नालमनालेय पत्थवे गुरुणो । आगन्तुं च निवेयइ लद्धं मे नालवद्धंति ॥ ४२६ ॥

तत्र गत्वा नालबन्धान् नालसम्बन्धान् अनालबद्धान्वा प्रव्राज्य गुरोः स्वाचार्यस्य प्रेषयति प्रेष्य च पुनरध्यापयितुः समीपे समागच्छति । समागत्य च निवेदयति । यथा मया लब्धा नालबद्धा इति तत्र प्रेषिताः ।

ण्हाणादिसु इहरा वा दवुं पुच्छा कया सि पव्वइया । अमुएण अमुयकाले इह पेसविया नीया वा वि ॥४२७॥

ये ते त्रिभिः प्रकारैः अपहृताः शिष्यास्तान् जिनस्नानादिषु समवसरणे इतरथा अन्यत्र वा मिलितान् दृष्ट्वा आचार्येण पृच्छा कृता यथा कदा कथं वा प्रव्रजिता अभवन् ततस्ते तत्क्षेत्रं च कालं च पुरुषं कथयन्ति । यथामुकेनामुके काले इह अस्मिन् क्षेत्रे प्रव्राजितास्तथा एवमन्यैः सह प्रेषिताः स्वयं वा तत्र नीता एवं निवेदिते व्यवहारो जातस्तस्मिंश्च व्यवहारे स पराजितस्तत आचार्येण यत्कर्तव्यं तदाह—

सो उ पसंग णवत्था निवारणठाए मा हु अण्णो वि । काहिति एवं हो, गुरुयं आरोवणं देइ॥ ४२८ ॥

स आचार्यो मा एवं भूत्वाऽन्योऽप्येवं कार्षीदिति प्रसङ्गानवस्थानिवारणार्थं गुरुकमारोपणं मासगुरुप्रभृतिकं पूर्वोक्तं ददाति ॥ अधुनाअब्भुवगमे तस्स इच्छाए इति व्याख्यानयति--

अब्भुवगयस्स सम्मं, तस्सं उ पणिवइय वच्छलो कोइ, वियरति तेच्चिय सेहे, एसेव य वत्थपत्तादी ॥४२९॥

सत्यं मयाऽसुन्दरं कृतं तस्मान्मिथ्या मे दुष्कृतमिति सम्यगभ्युपगतस्य प्रतिपन्नस्य कोऽप्याचार्यः प्रणिपतितवत्सलो ये शैक्षास्तेन दीक्षितास्तानेव वितरति प्रयच्छति । एवमेव वस्त्रपात्रादिकमपि तदुत्पादितं तस्यैव प्रयच्छति । उपसंहारमाह--

एवं तु अहिज्जंते ववहारो अभिहितो समासेण । अभिधारेंते इणमो ववहारविहिं पवक्खामि ॥ ४३० ॥

एवमनेन प्रकारेण तुर्भिन्नक्रमः स चाग्रे योक्ष्यते । अधीयाने व्यवहारं समासेन संक्षेपेणाभिहितः । इमं पुनर्व्यवहारविधिमभिधारयति प्रवक्ष्यामि प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति--

जं होति नालबद्धं घाडियनातीव जोव तहल्लं । भोएहि तिविमग्गंतो, विधं सेसेसु आयरितो ॥ ४३१ ॥

यद्भवति नालबद्धं, वल्लीबद्धमित्यर्थः । सा च वल्ली द्विधा-अनन्तरा सान्तरा च । तत्रानन्तरा इमे-षड् जनास्तद्यथा-माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता च

वल्लीसंतरणंतर अणंतरा छज्जणा इमे हुंति । मायापिया य भाया भगिणीपुत्तो य धूया य ॥ ४३२ ॥

सान्तरा पुनरियं मातुर्माता १ पिता २ भ्राता ३ भगिनी च ४ तथा पितुः पिता १ माता २ भ्राता ३ भगिनी ४ च । तथा भ्रातुरपत्यं भ्रात्रीयो भ्रात्रीया वा, भगिन्या वा अपत्यं भागिनेयो भागिनेयी वा, पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्री वा, दुहितुरपत्यं दौहित्रो दौहित्री

वा। उक्तं च-माउम्मायाय पिया भाया भगिणीएय एव पिउणोपि। भाउ भगिणीए वच्चा, धूया पुत्ताण वि तहेव ॥१॥

परंपरपल्लिया वा एसा। अन्येत्वाहुः—प्रपौत्रप्रपौत्री इत्यादिरपि परम्परवल्ली यावत्स्वाजन्यस्वीकारः, घाडियनातीवत्ति यो वा घटितज्ञातिदृष्टा भाषित इत्यर्थः यो वा तत्र नालबद्धे घटितज्ञातौ वा लाभः। एते ते अनन्तरोदिताश्चिह्नं विमार्गयन्तः सन्तोभिधारयन्तं यान्ति अभिधारयत आभाव्या भवन्ति शेषेषु पुनरनभिधारयत् स्वाचार्यः श्रुतगुरुस्वामी भवति। शेषा अनभिधारयन्तः श्रुतगुरोराभाव्या भवन्तीत्यर्थः। उक्तं च-जइते अभिधारयन्ती पडिच्छंते अपडिच्छगस्सेव। अह नो अभिधारन्ती सुयगुरुणो तो उ आभव्वा ॥१॥

इयमत्र भावना-येनालबद्धा एव घटितज्ञातयो ये वा तैर्दीक्षितास्तैः सह सङ्केतःपुर्वं कृतो यथा यूयममुकस्याचार्यस्य पार्श्वे व्रजताहं पुनः पश्चादागमिष्यामि। एवं संकेतं कृत्वा ते पूर्वमुपस्थापितास्ते चाभिधारयन्तो वर्तन्ते। यथाऽमुकोऽमुककाले समागमिष्यति। सोऽपि च पश्चादागतः सन् तथैव यदि निवेदयति चिह्नान्यपि च सर्वाण्यपिमिलन्ति तदा पूर्वमुपस्थापितात्तस्य सर्वे। उक्तं च—

संगारो पुव्वकतो, पच्छा पाडिछओ उ सो जातो। तेणं निवेदयव्वं उवठिया पुव्व सेहा से ॥ १ ॥

यदि पुनः कालतश्चिह्नैश्चविसंवादस्तदा गुरोराभाव्य इति,। एतदेव वैतत्येन व्याख्यानयन्नाह—

उवसंपज्जे जत्थ उ, तत्थ पुठो भणातित्त। वयचिंधेहिं संगारं, वण्णसीएयणंतगं ॥ ४३३ ॥

यत्रोपसम्पद्यते स पश्चात्तत्र तैः पृच्छयते, केन कारणेनत्वमागतोऽसि; 'स' माह—सूत्रार्थानामर्थायोपसम्पत्तुमेवमुक्त्वा तेन सद्भावः कथनीयो यथा उपसम्पद्ये इति परिणामात् पूर्वकालमपि युष्माकं पार्श्वे ये नालबद्धा घटितज्ञातयस्तैदीक्षिता वा पूर्वमुपस्थितास्तेषां मया सङ्केतः कृतो यथाहं पश्चात् शीते शीतकाले चशब्दादन्यास्मिन् वा काले उपसम्पत्स्ये। तेषां चैतावद्वय एवं भूतस्य शरीरस्य वर्ण इत्थंभूतं च

शीतकालप्रायोग्यमनन्तकं वस्त्रमेवं वयसा चिह्नश्च सङ्केतं स्पष्टयति । उक्तं च—

एवेइएहिं दिणेहिं तुज्झसगासं अवस्स एहामो । संगारो एव कातो चिंधाणि य तेसि चिंधेइ ॥ १ ॥ अत्राभाव्यविधिमाह—

नालबद्धाउ लब्भंते, जे य तमभिधारए । जे यावि चिंधकालेहिं संवयंति उवट्ठिया ॥ ४३४ ॥

यदा तमुपसम्पत्स्यमानमभिधारयन्ति नालबद्धाः पूर्वोपस्थिता यथासोऽत्र सत्वरमुपसम्पत्स्यते, तदा ते नालबद्धास्तेन लभ्यन्ते, ये चापि घटितज्ञातयो नालबद्धादिदीक्षिताश्चिह्नैः कालेन च तेऽपि तस्याभवन्ति, विसंवदन्तस्तुगुरोरथ चिह्नैः संवादोऽस्ति, न कालतस्तथा हि यस्मिन् काले पूर्वमुपस्थिताः कथिता न ते तस्मिन् काले आयाताः, किन्तु कालान्तरे, सोऽपि च सङ्केतदिवसैर्नायातस्ततः स ते चापृच्छयन्ते। यत्र यदि केनापि कारणेन ग्लानत्वादिना स ते वा नायातास्तदास्ति तत्वतः कालसंवाद इति ते तस्याभाव्याः । एतदेवाह—

अण्णकाले वि आयाया, कारणेण उ केणवि । ते वि तस्साभवंती उ विवरीयायरियस्स उ ॥ ४३५ ॥

ये कारणेन ग्लानत्वादिना केनचित्पूर्वमुपस्थिता अन्यकालेऽपि यस्तेनोपसम्पद्यमानेन कालो निर्दिष्टस्तस्मादन्यस्मिन्नपि काल आयातास्तेऽपि तस्याभवन्ति, विपरीतास्तु कारणमन्तरेण कालविसंवादिन आचार्यस्याभाव्याः । उपलक्षणमेतत् । सोऽपि यदि कारणेन केनचिन्निर्दिष्टकालादन्यस्मिन् काले समायातस्तथापि तस्याभवन्ति विपरीतास्तु कारणमन्तरेणोपसम्पद्यमानविसंवादभाज आचार्यस्याभाव्याः ।

विप्परिणयंमि भावे जइ भावो सिं पुणो वि उप्पण्णो । ते होंतायरियस्स उ अहिज्जमाणे य जो लाभो ॥४३६॥

सङ्केतकारणादनन्तरं यदि तेषां पूर्वमुपस्थितानां भावो विपरिणतो यथा नामुकस्य पार्श्वे उपसम्पत्तव्यं तस्मिन् विपरिणते भावे पश्चा-

त्पुनरपि केनापि कारणेन उपसम्पदनाभिप्राय उत्पन्नस्तदा ते पूर्वमुपस्थिता भवन्त्याचार्यस्य अधीयानेषु तेषु गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि वचनव्यत्ययोऽप्यस्ति । यो लाभः सोऽप्याचार्यस्य उपलक्षणव्याख्यानादेतदपि द्रष्टव्यं । सङ्केतकरणादूर्ध्वं यदि तस्य पश्चादुपसम्पद्यमानस्य भावो विपरिणतः पश्चात्पुनरपि कालान्तरेण जातस्तदा ते पूर्वोपस्थिता गुरोराभाव्या यश्च तेषां लाभः सोऽपि गुरुस्तथा च पश्चादुपसम्पद्यमानमधिकृत्य पञ्चकल्पेऽभिहितम् ।

कालेण य चिंधेहिं य, अविसंवादी हि तस्स गुरुणिहरा । कालंमि विसंवदिए, पुच्छिज्जइ किंतु आतोसि ॥ १ ॥
संगारय दिवसेहिं, जइ गेलण्णादि दीवए तो उ । तस्सेव उ अहभावो विपरिणतो पच्छ पुणो जातो ॥ २ ॥
तो होइ गुरुस्सेव उ एवं सुयसंपदाए उ । जे यावि वत्थपायादी चिंधेहिं संवयंति उ ॥ ३ ॥
आ भवंती उ ते तस्सा विवरीयायरियस्स उ ॥

यान्यपि च वस्त्रपात्रादि चिह्नैः संवदन्ति यथाऽमुकस्य पार्श्वेऽमुकमीदृशाकृतिवस्त्रं पात्रं वा यत्तन्मदीयमित्यादि तान्यपि गाथायां पुस्त्वं प्राकृतत्वात् । तस्यां भवन्ति विपरीतानि तु चिह्नविसंवादभाञ्जि आचार्यस्य ॥

आभवंताहिगारे उ वट्टंते तप्पसंगया । आभवंता इमे अण्णे सुहसीलादि आहिया ॥ ४३७ ॥

आभवदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गादाभवदधिकारप्रसङ्गादिमे वक्ष्यमाणा इमे आभवन्तः सुखशीलादयः सुखशीलादिप्रयुक्ता आख्याताः तानेव द्वारगाथया संगृह्णान आह—

सहसीलणुकंपायट्ठिए य संबंधि खमगगेलस्स । सच्चित्ते स सिहाओ पकट्ठए धारए दिसा उ ॥ ४३८ ॥

व्य. सू. २२–२३ ॥ ८२ ॥

सुखशीलेन भावप्रधानोऽयं निर्देशः सुखशीलतयाऽनुकम्पया आत्मास्थितस्य सम्बन्धिनः स्वज्ञातेः क्षपकस्य ग्लानस्य वा ये प्रेषिता य श्च सचित्तेष्वपि अशिखाकोऽन्यस्य प्रेषित एतान् स्वकुलसम्बन्धी स्वगणसम्बन्धी वा प्रकर्षयति आकर्षयतीत्यर्थः । धारयति च दिशा वात्मीये इत्येषद्वारगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः सुखशीलद्वारमाह—

सुहसीलयाए पेसेइ कोइ दुक्खं खु सारवेउं जे । देइ व आयट्ठीणं सुहसीलो दुठसीलोत्ति ॥ ४३९ ॥

दुःखं खलु साधून् सारयितुमिति मन्यमानः कोऽपि सुखशीलतया कमपि साधुमन्यस्य प्रेषयति यदि वा कोऽपि सुखशील आत्मार्थिनामात्माश्रितानां दुःखशीलोऽयमिति प्रकाश्य ददाति ।

तणुगंपि नेच्छए दुक्खं सुहमाकंखए सया । सुहसीलतए वावी, सायागारवनिस्सितो ॥ ४४० ॥

तनुकमपि स्तोकमपि नेच्छत्यात्मनो दुःखं किन्तु केवलं सदा सुखमाकांक्षति । ततः सुखशीलतया सातगौरवनिश्रितः स्वयं साधूनादत्ते सर्वे ते भवन्त्याचार्यस्याभाव्याः । गतं सुखशीलद्वारं । साम्प्रतमनुकम्पाद्वारमाह—

एमेव असहायस्स देति कोइ अणुकंपयाए उ । नेच्छइ परमायट्ठी गच्छा निग्गंतु कामो वा ॥ ४४१ ॥

पेसये सो उ अन्नत्थ सिणेहा नयगस्स वा । खमए वेज्जवच्चठा देज्ज वा तहि कोइ तु ॥ ४४२ ॥

एवमेव स्वसबन्धित्वादिकारणव्यतिरेकेणापि असहायस्य सतः कोऽप्यनुकम्पया ददाति । गतमनुकंपाद्वारमात्मास्थितद्वारमाह—आत्मार्थी आत्माश्रितार्थी सन् परं नेच्छति ततः कमप्यात्मास्थितं करोति यदि वा गच्छान्निर्गन्तुकामः स आत्मार्थी अन्यत्र यस्य यास्यति तत्र कमपि साधुं प्रेषयति । गतमात्मास्थितद्वारं । सम्बन्धिद्वारमाह—स्नेहात् ज्ञातस्य वा स्वजनस्य सोऽन्यत्र प्रेषयति । क्षपकद्वारमाह—

तत्रान्यत्र वा प्रसिद्धक्षपके कोऽपि वैयावृत्त्यार्थं कमपि साधुं दद्यात्सम्प्रति ग्लानद्वारं सशिखाकद्वारं चाह--

पेसेति गिलणस्स वा अहव गिलाणे सयं आचायंतो। पेसंतस्स असिहो ससिहो पुण पेसितो जस्स ॥४४३॥

ग्लानस्य वा कोऽपि वैयावृत्त्यकरणाय प्रेषयति साधुं अथवा स्वयं ग्लानः सन् न शक्नुवत्कमपि शिष्यं करोति, सर्वेऽप्येते आचार्यस्याभाव्याः तथा यदि सशिखाकः परस्मै प्रेष्यते तर्हि स यस्य प्रेषितस्तस्यैवाभवति। अथाशिखाकः परस्मै प्रेरितस्तर्हि स प्रेषयितुरेवाभाव्यो न परस्य तथा चाह पेसंतस्स उ असिहो ससिहो पुण पेसितो जस्स। अत्र परः प्रश्नमाह—

चोदेती कप्पंमी पुव्वं भणियं ति पेसितो जस्स। ससिहो वा असिहो वा असंथरे सो उ तस्सेव ॥ ४४४ ॥

चोदयति प्रश्नं करोति ननु पूर्वकल्पे भणितं यस्य सशिखो वाऽशिखो वा प्रेषितः स तस्यैवासंस्तरणे सति भवति। ततः कथमत्राशिखाकः प्रेषयितुराभाव्योऽभिहित इति अत्रोत्तरमाह—

भण्णइ पुव्वुत्तातो पच्छा वुत्तो विही भवे बलवं। कामं कप्पे भिहियं इह असिहं दाउ न लभति उ ॥४४५॥

भण्यते अत्रोत्तरं दीयते पूर्वोक्ताद्विधिः पश्चादुक्तो विधिर्बलवान् भवति ततो यद्यपि कामं कल्पेऽभिहितं तथापीहाशिखं दातुं न लभते। अन्यच्च--

संविग्गाण विही एसो असंविग्गे न दिज्जए। कुलिव्वो वा गणिव्वो वा दिण्णं पि तं तु कढए ॥ ४४६ ॥

एष दानविधिः संविज्ञानां भणितो असंविज्ञे असंविज्ञस्य पुनः सर्वथा न दीयते न दातव्यः,। अथ कथमपि केनपि दत्तो भवति तर्हि तं दत्तमपि कुलसत्को वा गणसत्को वा कर्षयति ॥

खित्तातीआउरे भीते अदिसत्थीव जं दए। सचित्तादि कुलादीओ भुज्जो तं परिकट्टए ॥ ४४७ ॥

क्षिप्रादिरादिशब्दात् दृप्तयक्षाविष्टादि परिग्रहः। आतुरो मरणचिह्नान्युपलभ्यात्याकुलो भीतः किमपि मे राजप्रद्विष्टादिकं करिष्यति न विद्म इति भयाकुलोऽअदिसत्थी वाधिकृतां दिशं मोक्षकामो यद्ददति परस्मै सचित्तादिकं तद्भूयः कुलादिरादिशब्दात् गणपरिग्रहः परिकर्षयति तदेतत् प्रतीच्छकानधिकृत्योक्तमधुना शिष्यानधिकृत्याह—

नालबद्धे अनाले वा सीसंमि उ नत्थि मग्गणा। दोक्खरक्खरदिठंता, सव्वं आयरियस्स उ ॥ ४४८ ॥

शिष्ये स्वदीक्षितेऽयं नालबद्धोऽयमनालबद्ध इति विषयविभागेन नास्तिमार्गणा किन्तु यत्ते शिष्या लभन्ते सचित्तादि तत्सर्वमाचार्यस्याभवति, केन दृष्टान्तेनेत्याह—द्व्यक्षरदृष्टान्तेन तद्व्यक्षरो दासः खरो गर्दभस्तद्दृष्टान्तात् दासेन म खरः क्रीतो दासोऽपि मे इत्येवं लक्षणात् ॥

सूत्रम्—दो साहम्मिया एगतो विहरंति, तं जहा—सेहो रायणिए य तत्थ सेहतराए पलिच्छन्ने, रायणीए अपलिच्छन्ने सेहतराएणं राइणीए उवसंपज्जियव्वे, भिक्खोववायं च दलयइ कप्पागं ॥ २४ ॥ अस्य सूत्रस्य सम्बधद्वारमाह—

चारियसुत्तेभिक्खू थेरो वि य अहिकतो इह तेसिं। दोण्ह वि विहरंताणं का मेरा लेसतो जोगो ॥४४९ ॥

चरिकासूत्रे प्राक् भिक्षुः स्थविरश्चाधिकृतस्तत इहास्मिन् सूत्रे तयोर्द्वयोर्विहरतोः का मर्यादा व्यवस्थितिरित्यभिधीयते, एष लेशतः पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्य योगः सम्बन्धः पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

साहम्मियतणं वा अणुयत्तित्ति होति मे विसाहम्मी । उवसंपयावहगया इहइं पुवसंपया तेसिं ॥ ४५० ॥

बहवे साहम्मिया इत्यतः सूत्रात्साधर्मिकत्वमनुवर्तते वाशब्दः सम्बन्धस्य प्रकारान्तरतोपदर्शनार्थः इमावपि चाधिकृतसूत्रोपात्तौ शैक्षरत्नाधिकौ साधर्मिकौ ततः साधर्मिकप्रस्तावादधिकृतसूत्रोपनिपातः तृतीयप्रकारः । भिक्खूगणातो अवकम्म अण्णंगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरेज्जा इत्यत उपसम्पत्प्रकृता वाशब्दः प्रागुवदिहाप्यस्मिन् सूत्रे तयोः शैक्षरत्नाधिकयोरुपसम्पदभिधीयते इत्यधिकृतसूत्रारंभ इत्येष सूत्रसम्धन्धः । अस्य व्याख्या द्वौ साधर्मिकौ समानगुरुकुलावेकतः सह तौ विहरतस्तद्यथा–शैक्षो रात्निकश्च तत्र यः शैक्षः सपरिच्छन्नः परिवारोपेतः, रात्निको रत्नाधिकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहित इत्यर्थः तत्र शैक्षतरकेण रत्नाधिक उपसम्पत्तव्यस्तथा शैक्षतरको रत्नाधिकस्य भिक्षामुपपातं च विनयादिकं च कल्पाकं कल्पनीयं ददाति एष सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यविस्तरः

सेहम्मि पलिच्छन्ने उवसंपय दोण्हवी पलिच्छातो । वोवत्थे मासलहुओ कारण असई सभावो वा ॥४५१॥

तौ द्वावपि जनौ सहाध्यायिनौ सब्रह्मचारिणौ । तत्र यः शैक्षतरकः सपरिच्छन्नो द्रव्यपरिच्छदोपेतः परिवारसहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्द्वयोरपि परिच्छेदोऽस्ति । तत्र शैक्षे द्रव्यतः परिच्छन्ने सति तेन रत्नाधिकस्योपसम्पत् दातव्या । ततो जघन्यतः संघाटो रत्नाधिकस्स देय उत्कर्षतो बहवोऽपि दातव्याः तथा शैक्षकेण रत्नाधिकस्य पुरत आलोचनीयं रत्नाधिकेन शैक्षकस्य पुरतोऽन्यथा वोवत्थे विपर्यासे उभयोरपि प्रायश्चित्तं मासलघु । तथाकारण ग्लानादिलक्षणे व्यापृततया द्वावेव तौ जनावित्यसति सहायस्याभावे न दद्यादपि सहायं, स्वभावो वा तस्यात्मीयकरणादिलक्षणस्ततो न ददाति सहायं, किन्त्वौचित्येन तस्य कृत्यं कारयति, । एष द्वारगाथा संक्षेपार्थः साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः पूर्वार्धं विवृणोति,

सज्झंतिवासिणो दोवि भावेण नियमसो छण्णो । रायणिए उवसंपय सेहतरगेण कायव्वो ॥ ४५२ ॥

तौ द्वावपि सहाध्यायिनावेकस्य गुरोरन्तेवासिनौ च द्वावपि भावेन ज्ञानादिना नियमसो नियमेनच्छन्नौ ज्ञानादिरूपभावपरिवारोपेतावित्यर्थः । द्रव्यपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक एवोपेतस्तत्र शैक्षतरकेण रात्निको रत्नाधिकस्योपसम्पत्कर्त्तव्या । वोवत्थे मासलहुतो इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

आलोइयंमि सेहेण तस्स वियडे पहुराइणितो । इति अकारणंमि लहुगो अवरोपरगव्वतो लहुगा ॥४५३॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरत आलोचनीयं, तेनालोचितः पश्चाद्रत्नाधिकस्तस्य शैक्षतरस्य पुरतो विकटयत्यालोचयति, एतच्चेतौ न कुरुतस्तत इति एतस्याकरणे द्वयोरपि प्रत्येकं लघुको मासः प्रायश्चितं, अवरोपरगव्वतो लहुगा इति यदि शैक्षतरको द्रव्यपरिच्छेदेनाहं परिच्छन्न इति गर्वतो रत्नाधिकस्य पुरतो नालोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः एतदेवोपदेशद्वारेण स्पष्टयति

एगस्स उ परीवारो बीइए रायणियत्तवादो य । इइ गव्वो न कायव्वो दायव्वो चेव संघाडो ॥ ४५४ ॥

एकस्य परिवारोऽस्ति द्वितीये रात्निकत्ववादः, रत्नाधिकोऽयमिति प्रवाद इति एवं रूपो गर्वो द्वाभ्यामपि न कर्तव्यः । किन्तु परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापत्तेर्दातव्यश्च शैक्षतरकेण जघन्यतोऽपि रत्नाधिकस्य सङ्घाटः । सम्प्रति भिक्खोवायं च दलाति कप्पागमित्यस्यार्थमाह—

पेहाभिक्ख किती उ करेंति सो आविते पवाएति । न पहुव्वंत दोण्हवि गीलाणमादीसु च न देज्जा ॥४५५॥

शैक्षतरस्य शिष्या रत्नाधिकस्य सम्बन्धिनो वस्त्रादेः प्रेक्षां प्रतिलेखनां कुर्वन्ति, । तथा तद्योग्यांभिक्षामानयन्ति । कृतिकर्मविनयो

विश्रामणा च तत् कुर्वन्ति, किमुक्तं भवति यदाज्ञापयति तत्कुर्वन्ति वाचनादिपरिश्रान्तस्य च विश्रमणमिति स चापि रत्नाधिकस्तान् प्रवाचयति सूत्रं पाठयत्यर्थं च श्रावयतीत्यर्थः । कारणे असती इत्यस्य व्याख्यानमाह—न पहुप्पंते इत्यादि ते शैक्षतरशिष्या ग्लानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति प्रपारयन्ति साधव इति सहायं न दद्यात् । यदि वा द्वावेव तौ जनौ ततः किं दीयतामिति न दद्यात् । अधुना सभावो वा इत्यस्य व्याख्यानमाह—

अत्तीकरेज्जा खलु जोवि दिण्णे, एसोवि मज्झंति महंतमाणी ।
न तस्स ते देइ बहिं तु नेउं तत्थेव किच्चं पकरिंति जं से ॥ ४५६ ॥

यो वितीर्णान् साधूनात्मीकुर्यात्, यश्चैषोऽपि शिक्षाधिपतिः शैक्षतरको ममेति महामानी, तस्य तान् साधून् बहिस्तस्मात् स्थानादन्यत्र विहारक्रमेण नेतुं न ददाति, । किन्तु यत्से तस्य कृत्यं करणीयं तत्रैव स्थितस्य सतः कुर्वन्ति अथवा—

वारएण से देइ न य दावेइ वायणं । तहवि भेदमिछंत अविकारी उ कारए ॥ ४५७ ॥

वारेण वारेण तस्य शुश्रूणकर्मैकैकं साधुं नियुङ्क्ते न च तस्मात्साधूनां वाचनां दापयति, मा स गणभेदं कार्षीरिति हेतोः । अथैवमपि दुस्वभावतया गणभेदं करोति तत आह—तथापि एवमपि क्रियमाणे गणभेदं कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्भेदः साधु स्तेन तस्य कृत्यं कारयति,—

सूत्रम्—दोसाहम्मिया एगयओ विहरंति तंजहा सेहे य राइणीए य। तत्थराइणीए परिच्छन्ने, सेहतराए अपलिच्छन्ने इच्छा रायणीए सेहतरागंउवसं पज्जेज्जा, इच्छा नो उवसंपज्जेज्जा, इच्छा भिक्खोववायं दलयइ कप्पागं,

व्यं. सू. २५ ॥ ८५ ॥

इच्छा नो दलयइ कप्पागं ॥ सूत्र २५ ॥

द्वौ साधर्मिकावेकतःसंहतौ विहरतस्तद्यथा शैक्षो रत्नाधिकश्च तत्र रात्निकः परिच्छन्नः परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहितस्तत्र रात्निके रत्नाधिकस्येच्छा यदि प्रतिभासते शैक्षतरकमुपसम्पद्यते । अथ नेच्छा न प्रतिभासते तर्हि नोपसम्पद्यते भिक्षामुपपातं च कल्पं यदीच्छा तर्हि ददाति । अथादातुमिच्छा तर्हि न ददाति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यविस्तरः

रायणिय परिच्छन्ने उवसंप पलिच्छओ य इच्छाए । सुत्तत्थ कारणे पुण पलिच्छयं देंति आयरिया ॥ ४५८ ॥

रात्निके रत्नाधिके द्रव्यतः परिच्छन्ने परिवारोपेते सति तेन शैक्षतरकस्य उपसम्पत् परिच्छदश्च इच्छया दातव्यः, । इयमत्र भावना–स यदि शैक्षतरको वमरत्नाधिकस्तुल्यश्रुतो गुरुरत्नाधिकेन सह ततः स रत्नाधिकश्चिन्तयति । मा नूनमेतस्य भिक्षाहिण्डनव्याक्षेपेणं च सूत्रार्थौ नश्येयुस्ततः संघाटं ददाति, । अथवा मा एष समानगुरुकुलवासी सहाध्यायी द्रव्ये परिच्छदेनापरिच्छदो भूयात्सहाध्यायान्तेवासिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनां प्रयच्छति । अल्पश्रुतस्य तु परिच्छदमुपसम्पदं वा ददातीति । अथ स शैक्षतरको रत्नाधिकाद्बहुश्रुतस्तदा नियमत उपसम्पत्तव्यः, परिच्छदश्च तस्य दातव्यस्तथा चाह–सूत्रार्थकारणात्सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पुनराचार्या उपसम्पद्यन्ते परिच्छदं च ददाति । एतदेव स्पष्टयति—

सुत्तत्थं जइ गेण्हइ तो से देइ परिच्छदं । गहिएत्ति देइ संघाडे मा से नासेइ तं सुयं ॥ ४५९ ॥

यदि स रत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः से तस्य ददाति परिच्छदं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थे ददाति सङ्घाटं कस्मादित्याह मा से तस्य भिक्षाटनव्याक्षेपतः प्रतिलेखनाव्याक्षेपतश्च तत् श्रुतं नश्येदिति हेतोः अबहुश्रुतादौ तु न ददाति इत्येतद्भावयति—

उ. ४. भा. ४५८-४६१ ॥ ८६ ॥

अबहुस्सुते न देंती निरुवहते तरुणए य संघाडं । घेतूण जाव वच्चइ तत्थ य गोणीए दिट्ठंतो ॥ ४६० ॥

अबहुश्रुतोऽल्पश्रुतो निरुपहतपञ्चेन्द्रियस्तरुणकश्च तस्मिन् सत्स्वपि साधुषु संघाटं न ददाति सहायान्न ददातीति भावः यो वा गीतार्थोऽपिसन् प्रदत्तान् सहायान्विपरिणम्य गृहीत्वा व्रजति, तस्यापि सत्स्वपि साधुषु सहायान्न ददाति तथा च तत्र दुष्टशीलतया गवा दृष्टान्तस्तमेव भावयति—

साडगबद्धा गोणी जह तं घेत्तुं पलाति दुस्सीलो । इय विप्परिणामेंते न देज्ज संतेवि हु सहाए ॥४६१॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लब्ध्वा सती तेन शाटकेन बद्धा यथा सा शाटकबद्धा दुःशीला गौस्तं शाटकं गृहीत्वा पलायते इति । एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहायान् तस्मिन् विपरिणामयति सतोऽपि सहायान्न दद्यात् ॥

सूत्रम्—दोभिक्खुणो एगयओ विहरन्ति नोण्हं कप्पइ अन्नमन्नस्स उवसंपज्जिताणं विहरित्तए, कप्पइण्हं अहाराइणियाए अन्नमन्नं उवसंपज्जिताणं विहरत्तिए ॥ २६ ॥ दोगणावच्छेइया....(जहा २६)....विहरित्तए ॥ २७ ॥ दोआयरिउवज्झाया....(जहा २६) विहरित्तए ॥ २८ ॥ बहवे भिक्खुणो....(जहा २६)....विहरित्तए ॥ २९ ॥ बहवेगणावच्छेइया (जहा २६) विहरित्तए ॥ ३० ॥ बहवेआयरियउवज्झाया (जहा २६) विहरित्तए ॥ ३१ ॥ बहवे भिक्खुणो बहवे गणावच्छेइया बहवे आयरिय उवज्झाया (जहा २६) विहरित्तए ॥३२॥

"दो भिक्खुणो एगतो विहरंति" इत्यादि सूत्र सप्तकं । अस्य सम्बन्धमाह—

संखहिगारा तुल्लाधिगारिया एस लेसतो जोगो । आयरियस्स व सिस्सो भिक्खु अभिक्खु अह तु भिक्खू ४६२

अनन्तरसूत्रे दोसाहम्मिया इत्यादिलक्षणे द्विकलक्षणा संख्याधिकृता । अत्रापि सैव दो भिक्खुणो इत्यादि वचनात्ततः संख्याधिकारात्तुल्याधिकारिता पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेनाचार्य उपात्त आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिक्षुरभिक्षुश्च । तत्र भिक्षुः प्रतीतोऽभिक्षुर्गणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा तत् आचार्यसूत्रात्प्रागुक्तादथानन्तरं भिक्षुसूत्रमुक्तं, शेषसूत्रसम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

एमेव सेसएसु वि गुणपरिवड्ढीए ठाणलंभो व । दुप्पभिइ खलु संखा बहुआ पिंडो उ तेण परं ॥४६३॥

१८ एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकाचार्यसूत्रयोः सम्बन्धः । तथाह्याचार्यस्य शिष्यो भिक्षुरभिक्षुश्च तत्र भिक्षुसूत्रमुक्तम् । तदनन्तरमभिक्षोर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे अथ गुणपरिवृद्ध्या स्थानलाभो भवति । तथा हि भिक्षुर्गुणाधिकत्वेन गणावच्छेदकस्थानं लभते । गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचार्योपाध्यायस्थानमतो भिक्षुसूत्रानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकाचार्योपाध्यायसूत्रे, तथा द्विप्रभृतिका खलु संख्या बहुका भवति, । ततो द्विसंख्या सूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रतःयंबहूनां च परस्परमुपसम्पन्नानां पिण्डो भवति

२२ तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्परं पिण्डः पिण्डसूत्रमुक्तमिति, एवमनेन सम्बन्धजातेनायातस्यास्य सूत्रसप्तकस्य व्याख्या–; द्वौ भिक्षू एकतः संहतौ विहरतो णोण्हमिति वाक्यालङ्कारे कल्पते अन्योन्यमुपसम्पद्य विहर्तुं, कल्पते ण्हमिति पूर्ववत् । यथा रत्नाधिकतयाऽन्योन्यमुपसम्पद्य विहर्तुमेवं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च भावनीयमेवं बहुसंख्यासूत्रत्रयं पिण्डसूत्रं चेति सूत्रसंक्षेपार्थः । सम्प्रत्याद्यभिक्षुसूत्रव्याख्यानार्थ माह—

२६ संभोइयाण दोण्हं, खेत्तादिपेहकारण गयाणं । पंथे समागयाणं भिक्खूण इमा भवे मेरा ॥ ४६४ ॥

उ. ४. भा. ४६२-४६६ ॥ ८७ ॥

द्वावाचार्यावन्यस्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ, तौ च परस्परं सांभोगिकौ तयोः सांभोगिकयोः द्वयोराचार्ययो भिक्षवस्ताभ्यां प्रेषिताः क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमार्गणार्थं गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं मिलितास्तेषां चैकेन पथा गन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगतानां पथि समागतानां भिक्षूणां या मर्यादा सामाचारी सा इयं वक्ष्यमाणा भवति तामेवाह—

भिक्खुस्स मासियं खलु पलिच्छणाणं च सेसगाणं तु । चउलहुग अपलिच्छन्ने तम्हा उवसंपया तेसिं ॥४६५॥

यौ द्वौ भिक्षुस्पर्धकपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचयितव्यम् । तेनालोचिते पश्चात् रत्नाधिकेनाशैक्षतरकस्य पुरत एमवकरणे भिक्षोः शैक्षस्य रत्नाधिकस्य प्रायश्चितं खलु मासिकं मासलघु, पलिच्छन्नाणं चेत्यादि । एतद्बहुसंख्याविशिष्टस्य भिक्षुसूत्रस्य व्याख्यानं, परिच्छन्नानां जघन्यतोऽप्यात्मतृतीयाणां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविध्यकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु, । तत्र हि यद्येकोऽपरिच्छन्नस्तर्हि तेनान्य आत्मद्वितीय आत्मतृतीयो वा उपसम्पत्तव्यो नो चेदुपसम्पद्यते तर्हि तस्मिन्नपरिच्छन्नेऽनुपसंपद्यमाने प्रायश्चित्तं चत्वारो-लघुकास्तं चोपसम्पद्यमानं यो नोपसम्पदा प्रतीच्छति, तस्य मासलघु, यत एवं तस्मात्परस्परमुपसम्पत्तेषां भवति कर्तव्या, । एनामेव निर्युक्तिगाथां भाष्यकृत् व्याचिख्यासुः प्रथमतो भिक्खुस्स मासियं खल्वित्येतद्व्याख्यानयति—

दो भिक्खू अगीयत्था, सीया एक्को व होज्ज उ अगीतो। राइणिय पलिच्छन्ने पुव्वं इयरेसु लहुलहुगा ॥४६६॥

द्वौ भिक्षू अगीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतौ गीतार्थौ तयोः परस्परस्यालोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासलघु, । अथवा एको गीतार्थ एकश्च भवत्यगीतार्थः । तत्र रत्नाधिकेन परिच्छन्ने भावपरिच्छेदोपेते गीतार्थे इत्यर्थः । पूर्वमालोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिकं प्रायश्चित्तं मासलघु, । इतरेषां चत्वारो लघुकाः । एनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो दो भिक्खू अगीयत्था सीया इत्येतद्विवृणोति ।

दोसु अगीयत्थेसुं अहवा गीतेसु सेहतरो पुव्विं । जइ नालोयइ लहुओ । न विगडे इयरोवि जइ पच्छा ॥४६७॥

द्वयोर्भिक्ष्वोरगीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्वं रत्नाधिकस्य पुरतो नालोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः । इतरोऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पुरतो न विकटयति, तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासलघु, । अथ यदि द्वावप्यगीतार्थौ तदा परस्परस्य विहारालोचनैव केवला, नापराधलोचनापि, अथ द्वावपिगीतार्थौ तदा परस्परविहारलोचना अपराधलोचना च अथैको गीतार्थोऽपरश्चागीतार्थ स्तत्रालोचनाविधिमाह—

रायणिए गीयत्थे, राइणिए चेव वियडणा पुव्विं । देइ विहारवियडणं, पच्छा राइणितो सेहे ॥ ४६८ ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरोऽगीतार्थस्तर्हि गीतार्थे रत्नाधिके सति रत्नाधिके एव पूर्वं शैक्षतरेण विहारविकटना अपराधविकटना च दातव्या, । ततः पश्चात् रत्नाधिकः शैक्षे शैक्षतरकस्य विहारविकटनां ददाति । अथ शैक्षतरको गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीतार्थस्तत्राह—

सेहतरगे वि पुव्वं गीयत्थे दिज्जए पगासणा । पच्छा गीयत्थो वि हु, ददाति आलोयणमगीतो ॥ ४६९ ॥

यदि गीतार्थः शैक्षतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थे शैक्षतरकेऽपि पूर्वं रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यर्थः दीयते, पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् सशैक्षतरको हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहारलोचनां ददाति । न त्वपराधलोचनां । कस्मादित्याह—

अवराह विहारपगासणा उ दोण्णि भवंति गीयत्थे । अवराहपयं मुत्तुं, पगासणं होतु अगीयत्थे ॥ ४७०॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने भवतो गीतार्थे, गीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रका-

शनं भवति विहारालोचना भवति, । नापराधालोचनेति भावः, अगीतार्थतया तस्यापराधलोचनानर्हत्वात् । सम्प्रत्युपसंहारमाह—

भिक्खुस्सेगस्स गयं पलिच्छन्नाणं इयाणि वोच्छामि। दव्वपलिच्छाएणं-जहण्णेण अप्पतइयाणं ॥४७१॥

भिक्खुस्स मासियं खल्वित्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षो र्वक्तुमुपक्रान्तं तत् गतं परिसमाप्तमिदानीं द्रव्यपरिच्छदेन परिच्छन्नानां जघन्येनात्मतृतीयानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह—

तेसिं गीयत्थाण, अगीतमिस्साण एस चेव विही। एत्तो सेसाणंपि य वुच्छामि विहिं जहाकमसो ॥४७२॥

तेषां परिच्छदेन परिच्छन्नानां जघन्यत आत्मतृतीयानां बहूनां सर्वेषां गीतार्थानामथवा अगीतार्थानां यदि वा मिश्राणां केषांचित् गीतार्थानां केषांचिदगीतार्थानामित्यर्थः । एष एवानन्तरोदित एकभिक्षुगत आचार्याणां आलोचनाविषयो विधिरवसातव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव, । अंते ऊर्ध्वं शेषाणामपि विधिं यथाक्रमशो यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यानुपदर्शयति—

सेसा तू भण्णंती अप्पबितिया उ जे तहिं केइ। गीयत्थमगीयत्थे मीसे य विही उ सो चेव ॥४७३॥

शेषानाम ते भण्यन्ते—यत्र तेषां बहूनां भिक्षुणां मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तो विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः । सम्प्रति चशब्दव्याख्यानमाह—

संजोगा उ च सद्देण, अहिगया जह य एग दो चेव। एगो जइ नवि दोण्हि, उवगच्छे चउ लहुतो से ॥४७४॥

परिच्छन्नानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिकृताः सूचिता इत्यर्थः । तानेवोपदर्शयति—यथा चेति भंगोपप्रदर्शने, एकत एको भिक्षुरपरतो द्वौ भिक्षू। तत्रैकेनात्मद्वितीय उपसम्पत्तव्यो, यदि पुनरेको न द्वावुपगच्छति न उपसम्पद्यते तदा से तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः॥

पच्छा इतरे एगं जइ नवि उवगच्छ मासियं लहुयं। जत्थवि एगो तिण्णी, न उवगमे तत्थवी लहुगा ॥४७५॥

एकस्मिन्नुपसपन्ने पश्चादितरावप्युपसम्पद्येते, यदि पुनरेकं ताावितरौ पश्चान्नोपगच्छेतां तदा तयोर्मासिकं प्रायश्चित्तं लघु यत्राऽपि भङ्गे एकत एको परत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः, । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीन्नोपगच्छति तदा
१८ तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्ते यदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ।

एमेव अप्पवीतो अप्पतईयं तु जइ न उवगच्छे। इयरेसि मासलहुयं एवमगीए य गीए य ॥४७६॥

एवमेव अनेनैवानन्तरोदितेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीय यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । इतरश्चेत्यभ्युपगच्छन्तं नोपगच्छेत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरेषामेक आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमनुपगमे प्रायश्चित्तं मासलघु, । एव-
२२ मुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां च द्रष्टव्यं मिश्रानधिकृत्याह—

मीसाण एगो गीतो, होंति अगीया उ दोण्हि तिण्णिवि वा, एवं उवसंपज्जे ते उ अगीया इहर मासो ॥४७७॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयौ वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः । तत्र तेऽगीता एकमुपसम्पद्येरन् । इतरथा चेन्नोपसम्पद्यन्ते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ।

२६ **सोवि य जइ नवि इयरे तस्स वि मासो उ एव सव्वत्थ। उवसंपया उ तेसिं,भणिया अण्णेण निस्साए॥४७८॥**

सोऽपि चैको यदि तान् इतरानुपसम्पद्यमानान् नोपसम्पद्यते, तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघुरेवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थः इत्यादौ सर्वत्र भावनीयमेवमन्योन्यनिश्रया प्राग् द्वारगाथायां तेषामुपसम्पत् भणिता उद्दिष्टा ॥

अण्णोण्णनिस्सियाणं अगीयाणंपि उग्गहो तोसिं। गीयपरिग्गहियाणं इच्छाए तेसिमो होइ ॥४७९॥

अन्योन्यनिश्रितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति। अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः। स च द्विधा–इच्छया सूत्रोक्तश्च। तत्रेच्छया तेषामयं वक्ष्यमाणो भवति। तमेवाह—

इच्छिय पडिच्छियाएण। खेत्ते वसहीए दोण्हवी लाभो। अत्थंते न होइ उग्गहो, निक्कारण कारणे दोण्हं॥४८०॥

इच्छाया अवग्रहो नाम इच्छित प्रतीच्छितेन इच्छा संजाताऽस्येति इच्छितं, प्रतीच्छा सञ्जातास्येति प्रतीच्छितं, । इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितं वाचा आभवनव्यवहारस्थापना यथा यत्पथि तन्यते तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकं यदि वा यत्सचित्तं तदस्माकं, यदचित्तं तत् युष्माकमथवा या स्त्री व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति। सा युष्माकं पुरुषो अस्माकं, । यद्वा बालो युष्माकं वृद्धोऽस्माकमथ वा यः सार्थेन सह व्रजतां लाभः, सोऽस्माकमसार्थे युष्माकं, यदि वा यो यल्लभते तत्तस्यैव एवंभूतेनेच्छितप्रतीच्छितेन य आभवनव्यवहारः स इच्छयाऽवग्रह एष च प्रायः पथि गच्छतां भवति, । स्थानप्राप्तानां तु सूत्रोक्त आभवनव्यवहारस्ततस्तमुपदर्शयति–समकालं क्षेत्रे प्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां द्वयानामपि लाभः साधारणः। अथ न क्षेत्रमक्षेत्रे वा वसतिं समकालं प्राप्ताः किन्तु विषमकालं तत आह—अच्छंते न होति इत्यादि यदि निष्कारणं स्थिता इति पश्चात् प्राप्तास्तदा नास्ति तेषामवग्रहः, किन्तु पूर्वप्राप्तानामेव। अथ कारणेन केनापि ग्लानप्रतिजागरणादिना स्थितास्ततः पश्चात्प्राप्तास्तर्हि भवति द्वयेषामपि साधारणोऽवग्रहः। एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति—

समयपत्ताणं तु साहारणं तु दोण्हंपि होंति तं खेत्तं। विसमं पत्ताणं पुण, इमा उ तहिं मग्गणा होइ ४८१

समकमेककालं प्राप्तानां द्वयानामपि तत्क्षेत्रं भवति साधारणं विषमं विषमकालं प्राप्तानां पुनरियं तत्रक्षेत्रे मार्गणा भवति । तामेव कुर्वन्नाह—

पडियरए व गिलाणं सयं गिलाणाउरे व मंदगती । अपत्तस्स वि एएहिं, उग्गहो दप्पतो नत्थि ॥ ४८२ ॥

प्रतिचरति वा प्रतिजागर्ति ग्लानं वा यदि वा स्वयं ग्लान आतुरो वा यदि वा स्वभावान्मन्दगतिरेतैः कारणैरप्राप्तस्यापि समकालं
१८ पश्चात्प्राप्तस्यावग्रहो भवति । दर्पतो निष्कारणं स्थितानां पुनरवग्रहो नास्ति ।

एमेव गणावच्छे पलिछण्णाणं विसेसगाणं तु । पलिच्छन्ने ववहारो, दुविहो वायंतिउ नाम ॥ ४८३ ॥

यथा भिक्षोरेकस्य बहूनां परिच्छन्नानां शेषकाणां चोक्तमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् गणावच्छेदे बहूनां परिच्छन्नानां जघन्यतोऽप्यात्मतृतीयानां शेषाणां च कारणवशत आत्मद्वितीयानां तु शब्दादेकत एकोऽपरत आत्मद्वितीय इत्यादि संयोगगतानां च निरवशेषं व-
२२ क्तव्यम् । तत्र परिच्छन्ने जातावेकवचनं परिच्छन्नानामुपलक्षणमेतत् । परस्परमुपसम्पन्नानां चाभवनव्यवहारो द्विधा भवति, सूत्रोक्तो वागन्तिकश्च वाचा अन्तपरिच्छेदो वागन्तस्तेन निर्वृत्तो वागन्तिकस्तत्र वागन्तिको नाम वक्ष्यमाणस्तमेवाह—

पहगामे चित्तऽचित्तं, थीपुरिसं बालवुड्ढसत्थादी । इच्छाए वा देंती जो जं लाभे भवे बितितो ॥ ४८४ ॥

यत्पथि मार्गे लभ्यं तदस्माकं । यत् ग्रामे तत् युष्माकं, । यदि वा यत्सचित्तं तत् युष्माकमचित्तमस्माकमथवा स्त्री युष्माकं पुरुषो-
२६ ऽस्माकम् । अथवा बालोऽस्माकं वृद्धो युष्माकं, । यदि वा सत्थादी इति सार्थे लभ्यं तत् युष्माकमसार्थे अस्माकमथवा इच्छया ददाति । कथमित्याह—यो यल्लभते तत्तस्य भवति एष सूत्रोक्तादाभवनव्यवहारात् द्वितीयो वागन्तिक आभवनव्यवहारः क्षेत्रेप्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां यः सूत्रोक्तआभवनव्यवहारः स भिक्षूणामिव प्रतिपत्तव्यः ।

समगीता गीतावा गीतत्थपरिग्गहाण सति कज्जे ॥ असमत्ताण वि खेतं, अपहुपच्छा समत्तोवि ॥४८५॥

उ. ४. भा. ४८२–४८७ ॥ ९० ॥

स चाविशेषेणार्थो यदि वा द्वावप्यगीतार्थौ अथवा गीतार्थपरिगृहीता गीतार्थनिश्रां प्रतिपन्नाः समकमेककालं प्राप्तास्तेषां साधारणं क्षेत्रामाभवति, सति विद्यमाने कार्ये ग्लानप्रतिजागरणादिलक्षणे ये स्थिता अगीतार्था असमाप्ताश्च प्राप्तानां साधारणं क्षेत्रं, ये पुनरगीतार्था अपि असमाप्ता अपि पूर्वप्राप्तागीतार्थासमाप्ताश्च निष्कारणं प्राक् स्थित्वा प्राप्ता स्तदा असमाप्तानामप्यगीतार्थानामपि च तत् क्षेत्रं पूर्वं प्राप्तत्वान्नगीतार्थः समाप्तो पि च तस्य क्षेत्रस्य प्रभु निष्कारणं स्थित्वा पश्चात्प्राप्तत्वात् ।

समपत्तकारणेणं खेत्ते वसहीए दोण्ण वी लाभो । रायणिए होत्ति उग्गहो गीयत्थसमंमि दोण्हंपि ॥ ४८६ ॥

समं समकमेककालं कारणेन पश्चाद्वा क्षेत्रेऽक्षेत्रे वा वसतौ वा प्राप्तयोर्द्वयोरपि लाभः साधारणः, । अत्र पुनर्यदि विशेषविवक्षा क्रियते, तदा यो रत्नाधिकस्तस्मिन्नवग्रहो भवति । यद्यपि नाम द्वयोरपि साधारणो लाभस्तथापि यथा संघाटकेन भिक्षां हिण्डमानयोरत्नाधिकस्य लाभो गण्यते, । एवमिहापि रत्नाधिकस्यावग्रहः । अथैको गीतार्थः अपरोऽगीतार्थस्तत्र यदि रत्नाधिकोऽगीतार्थोऽवमरत्नाधिको गीतार्थस्ततोऽवमररत्नाधिकस्यावग्रहः । अथ द्वावपि समं गीतार्थौ तत आह समे गीतार्थे परस्मिन् समकं च प्राप्ते द्वयोरपि साधारणोऽवग्रहः, । तदेवं द्विसंख्याकगणावच्छेदकसूत्रमिति भावितमेवं द्विसंख्याकाचार्योपाध्यायसूत्रमपि भावनीयमिदानीं बहुत्वसूत्राणि पिण्डसूत्रं चातिदेशत आह—

एमेव बहूणंपी पिंडे नवरोवग्गहस्स उ विभागो । किं कतिविहो कस्स कंमि व केवइयं वा भवे कालं ॥४८७॥

एवमेव बहूनामपि भिक्षुप्रभृतीनां सूत्राणि भावनीयानि, । द्विकसूत्रापेक्षया बहुत्वसूत्राणामर्थतो नानात्वाभावात् । पिण्डे पिण्डकसूत्रस्यापि स एवार्थो नवरमत्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह—किं कतिविधः तस्य वा कस्मिन् वा कियन्तं वा कालं भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह—

किं उग्गहोत्ति भणिए, उग्गहो उ होत्ति चिताादी। एक्केक्को पंचविहो देविंदादी मुणेयव्वो ॥ ४८८ ॥

किमवग्रह इति भणिते पृष्टे सूरिराह—त्रिविधो भवत्यवग्रहश्चित्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च। पुनरेकैकः कतिविध इति प्रश्नमुपजीव्याह एकैकः पंचविधः पंच देवेंद्रादि देवेंद्रावग्रहो राजावग्रहो मांडलिकावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ॥ गतं कतिविधद्वारमिदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति—

कस्स पुण उग्गहोत्ती परपासंडीण उग्गहो नत्थि। तिएही सन्ने संजति अगीते गीतएक्के वा ॥४८९॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नमाशंक्योच्यते, परपाषण्डिनामवग्रहो नास्ति,। ये च निण्हवा ये ऽवसन्ना याश्च संयत्यो गीतार्थैरपरिगृहीता येचागीतार्था गीतार्थानिश्रामनुपपन्नाश्च निष्कारणमेवैकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति, । एतदेव सुव्यक्तमाह—

उसण्णाण बहूण व गीतमगीताण उग्गहो नत्थि। सच्छंदियगीयाणं असमत्त अणीसगीए वि ॥ ४९० ॥

अवसन्नानां बहूनामपि गीतार्थानां चावग्रहो नास्ति। सच्छंदियगीयाणयत्ति ये गीतार्था अपि स्वच्छन्दिकाः स्वच्छन्दतयैव एकाकिनो विहरन्ति, तेषामपि नास्त्यवग्रहः,। तथा ये असमाप्ता असमाप्तकल्पाः यस्य च समुदायस्य न विद्यते गीतो गीतार्थ ईश स्तेषामपि नास्त्यवग्रहः ॥

एवं ता सावेक्खे निरवेक्खाणंपि उग्गहो नत्थि। मुत्तूण अहालंदे तत्थ वि जे गच्छपडिबद्धा ॥४९१॥

एवं तावत्सापेक्षे जातावेकवचनं। सापेक्षिणामुक्तं सापेक्षानामस्थविरकल्पिकाः, निरपेक्षा जिनकल्पिकादयस्तेषामप्यवग्रहो नास्ति।

किमविशेषेण सर्वेषां, नेत्याह,-मुक्त्वा यथालब्दान्। तत्रापि गच्छप्रतिबद्धान् तेषामवग्रहो भवति गच्छप्रतिबद्धत्वात्, अन्येषां तु सर्वेषामपि नास्ति॥

आसन्नतरा जे तत्थ, संजया सो व जत्थ निच्छरइ। तहियं देंतुवदेसं, आयपरं ते न इच्छंति ॥ ४९२ ॥

तेषां गच्छानिर्गतानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति तं ते न प्रव्राजयन्ति। तथा कल्पत्वात्। किन्तु ये तत्रासन्नतराः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददति। यथा अमुकानां समीपे गत्वा प्रव्रजेति। अथवा जानान्ति श्रुतबलतो ये दूरे स्थितास्तत्र स एष निस्तरिष्यति। तदेतत् ज्ञात्वा यत्र स निस्तराति तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति परमार्थतः पुनस्ते आत्मपरमात्मगच्छपरगच्छविभागं नेच्छंति, स्थविरकल्पादुत्तीर्णत्वात्, ॥

अगीय समण संजइ गीयत्थ परिग्गहाण खेत्तं तु। अपरिग्गहाण गुरुगा न लभति सीसे त्थ आयरिओ ॥४९३॥

अगीतानामगीतार्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्रहाणां गीतार्थपरिगृहीतानां क्षेत्रमवग्रहो भवति, । इयमत्र भावना-येऽगीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिगृहीता विहरन्ति वा अपि संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता वर्तन्ते, तेषामवग्रहो भवति, । ते च यदि साधवो यदि वा संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अगीतार्था विहरन्ति, । तदा तेषामपरिग्रहाणां गीतार्थपरिग्रहरहितानां विहरतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतानां संयतीनां च गीतार्थाऽपरिगृहीतानां यः परिव्राजक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान् स्वदीक्षितान् न लभते, परिगृहीततयैव तेषां दीक्षणात्।

गीयत्थागते गुरुणा असती एगाणिएवि गीयत्थे। समोसरणे नत्थि उग्गहो, वसहीए उ मग्गण अक्खेते॥४९४॥

ये ते स्वयमगीतार्था गीतार्थाः परिग्रहरहिता वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन् गीतार्थे आगते तस्योपसम्पदं न प्रतिपद्यन्ते, तदा तेषां प्रायश्चित्तं

चत्वारो गुरुकाः, । अथान्यो गीतार्थ उपसम्पदार्हो नायातः कारणवशतः कथमप्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याशठस्य परिवाररहिततत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाभवति । गतं कस्येति द्वारमिदानीं कस्मिन्वेति द्वारमधिकृत्याह-यत्र यावन्ति दिनानि सङ्घस्य समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवग्रहो न भवति, । एवं जिनस्नानादिषु मिलितानां यावन्महिमा तावदवग्रहाभावः एतत्सर्वं समवसरणेनास्त्यवग्रह इत्यनेन सूचितमेवमक्षेत्रेऽवग्रहाभावः अक्षेत्रेऽपि वसतौ मार्गणाऽवग्रहस्य भवति । सा चैवमक्षेत्रे वसतिषु समकं स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागतानां तु न भवति—

सेसं सकोसजोयण पुव्वग्गहियं तु जेण तस्सेव। समगोग्गह साहारं पच्छागतो होइ अक्खेत्ती ॥ ४९५ ॥

शेषं क्षेत्रमवग्रहो भवति । तच्च प्रमाणतः सक्रोशयोजनं पञ्चगव्यूतानीत्यर्थः । तत्रापि येन पूर्वमवगृहीतं तस्यैव तत्क्षेत्रमावहति, न शेषस्य । अथ समकमेव तस्यावग्रहः कृतस्तत आह—साधारणं तदा तेषां क्षेत्रं यस्तु पश्चादागतः स भवत्यक्षेत्रो न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

अब्भागते कहं तो, उवसंपग्गो तहिं च ते सव्वे । संकंतो उवकहेंते, साहारणे तस्स जो भागो ॥४९६॥

अन्यः कोऽप्याचार्यः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागत ते च पूर्वस्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्नागते कथयत्युपसम्पन्नाः तदा तस्मिन् कथयति सोऽवग्रहः संक्रान्तस्तस्याभाव्यं तत् क्षेत्रं जातमिति भावः । अथ समकप्राप्ततया साधारणे क्षेत्रे स्थितानां मध्ये एकः कश्चनापि तं पश्चादागतमन्यमाचार्यं बहुश्रुतमुपसम्पन्नस्तदा य स्तस्य भागः स तत्र कथयति सङ्क्रान्तः ।

निक्खित्तगणाणं वा तेसिं वि य होइ तंतु खेत्तं तु । खेत्त भया वा कोई, माइट्ठाणेण सुण एवं ॥४९७॥

यदि क्षेत्रवतां शिष्य आगन्तुकमाचार्यमुपसम्पन्नो यदिवाचार्याः गणं शिष्ये गीतार्थे निक्षिप्य तमुपसम्पन्नास्तदा तेषामेव निक्षिप्तग-

णानां वाशब्दादुपसम्पन्नस्तदेकशिष्याणां तत् क्षेत्रम् । किमुक्तं भवति ? यत्ततः क्षेत्रात्सचित्तादिकमुत्पद्यते तत्तेषामाभवति प्रवाचयन्नागन्तुको न लभते । कोऽपि पुनर्मा ममागन्तुकस्य पार्श्वे शृण्वतः क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रभयादेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण मातृस्थानेन शृणोति तमव प्रकारमाह—

कुट्टेण चिलिमिलीए व अंतरितो सुणइ कोइ माणेण । अहवा चंकम्मणीयं करेंतो पुच्छागमो तत्थ ॥४९८॥

कुड्येन यदि वा चिलिमिलिन्या जवनिकान्तरितः सन् कोऽपि मानेन ममेदं क्षेत्रमाभवति तन्मा हस्तादुत्तरत्विति क्षेत्रगर्वेण शृणोति । अथ वा मानेनैव यथोक्तरूपेण चंक्रमणिकां कुर्वन् कोऽपि शृणोति, । तत्र यद्यपि स न शृणोति तथापि तत्र पृच्छागमो भवति, पृच्छा कर्तव्या भवति, ततः पृच्छातोऽपि तस्य तस्य भवति क्षेत्रं, । अथ कतिभिः पृच्छाभिः कियन्तं कालं तस्याभवति क्षेत्रमत आह—

पुच्छाहिं तीहिं दिवसं, सत्तहिं पुच्छाहिं मासियं हरेइ । अहवा विसेसमन्नो इमो उ तहियं अहिज्जंते ॥४९९॥

तिसृभिः पृच्छाभिरेकं दिवसं यावत् तत्क्षेत्रं हरति, पृच्छादिवसे यत्तस्मिन् क्षेत्रे सचित्तादिकमुत्पद्यते तत् कथयन् लभते नेतर इति भावः । सप्तभिः पृच्छाभिः पुनर्मासिकं पृच्छादिवसादारभ्य मासं यावत्सचित्तादिकमपहरति । तदेवं खेत्तभया वा कोइ इत्यादि गाथा पश्चार्धं व्याख्यातमिदानीं निक्खित्तगणाणं चेत्यादि पूर्वार्धं व्याख्यानयति । अथवाऽयं वक्ष्यमाणोऽन्यविशेषस्तस्मिन्नधीयापनेऽध्यापयतरि तमेवाह—

जति निक्खिविऊणं गणं उवसंपाए हवावि सीसं तु । ता तेसिं चिय खेत्तं वाएतो लाभो खेत्तबहिं ॥५००॥

यदि गीतार्थे गणं निक्षिप्य तमागन्तुकमुपसम्पद्यते अथवा शिष्यं प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्क्षेत्रमाभवति न तु वाचयतो वाचयति लाभस्तस्मात्क्षेत्राद्बहिः ॥

अह बेती वायंतो लाभेण नत्थि हं ति वच्चामो। इयरे हिं य सो रुद्धो मा वच्चसु अम्ह साहारं॥५०१॥

अथ ब्रूते वाचयन् यथा नोऽस्माकमिह नास्ति लाभ इति व्रजाम एवमुक्ते इतरैः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा व्रजत यूयं युष्माकमस्माकं च साधारणं क्षेत्रमिति। अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थिता न संस्तरंति तत्र विधिमाह—

निग्गमणे चउभंगो निट्ठिय सुह कक्खयं जंति करेंति। निट्ठिय पहावितो वा रुद्धो पच्छा य वाघातो॥५०२॥

अथ साधारणे क्षेत्रे स्थितास्ते न संस्तरंति तर्हि निर्गन्तव्यम्। तत्र च निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्। तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसम्पन्नास्तत् निष्ठितं तस्मिन्निष्ठिते समाप्ते भूयः क्षेत्रं साधारणं जातम्। तत्र यदि भूयः सुखदुःखतां कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसम्पदं प्रतिपद्यन्ते तथा निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रधावितः पुनरपि प्रतीच्छिकैः पश्चात् रुद्धो व्याघातो वाऽशिवादिभिः कारणैरुपजातस्तत्र यदाभाव्यं तद्वक्तव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः। साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो निर्गमनचतुर्भंगीमाह॥

वत्थव्वनिंति नउ जे उ पाहुणा न इयरे वा। उभयं च नोभयं वा चउभयणा होति एवं तु॥५०३॥

यस्य ग्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति साधवः स चतुर्धा तद्यथा—आगन्तुकभद्रको नामैको न वास्तव्यभद्रकः १, वास्तव्यभद्रको नामैको नागन्तुकभद्रः २, आगन्तुकभद्रको वास्तव्यभद्रकश्च ३, नागन्तुकभद्रको नापि वास्तव्यभद्रकः ४। एतच्चतुर्भङ्गीवशादधिकृतापि चतुर्भङ्गी जाता। तद्यथा—प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राघूर्णका, नियोक्तुरागन्तुकभद्रकत्वात्, द्वितीयभङ्गवशात् प्राघूर्णका निर्गच्छिन्ति न इतरे वा द्वितीयभङ्गे नियोक्तुर्वास्तव्यभद्रकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशात् उभयं प्राघूर्णका वास्तव्याश्च निर्गच्छन्ति, ।

उभयानपि प्रतिनियोक्तुरभद्रत्वात्तृतीयभङ्गवशान्नोभयं वास्तव्या प्राघूर्णकाश्च निर्गच्छन्ति । उभयानपि प्रति तस्य भद्रकत्वात् । एवममुना प्रकारेण चतुर्भजना चतुर्भङ्गी भवति । तत्र प्रथमं भङ्गमधिकृत्य विशेषमाह—

आगंतु भद्दगंमी पुव्वट्ठिया गंतु जइ पुणो एज्जा । तंमि अपुण्णे मासे, संकमति पुणोवि सिं खेत्तं ॥५०४॥

आगन्तुकभद्रके नियोक्तरि ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतुर्भागार्धभागगमनयतनया गच्छन्ति, तथाप्यसंस्तरणे सर्वात्मना गच्छन्ति । ते गत्वा यद्यपूर्णे एव मास तस्मिन् क्षेत्रे पुनरागच्छेयुस्तदा । सिं तेषां प्रत्यागतानां क्षेत्रं संक्रामति । तेषां तदाभाव्यं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्यागमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्क्षेत्रमासीत् । मा वच्चसु अम्ह साहारणमिति व्यवस्थाकरणात् तदा तेषां पुनः प्रत्यागतानां साधारणेन क्षेत्रं संक्रामति । द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह—

वत्थव्वभद्दगंमी संघाडगजयण तहवि उ अलंभो । आगंतु नेति तउ अत्थति यो पवायगो नवरं ॥५०५॥

वास्तव्यभद्रके योक्तरि तेषामागन्तुकानामसंस्तरतामियं यतना वास्तव्या आगन्तुकैः सममेकैकेन सङ्घाटेन भिक्षां हिण्डन्ते, । अथ तथाप्यलाभस्तर्हि निर्गच्छति, तत्रेयं भङ्गचतुष्टयेन यतना—आगन्तुकानां चतुर्भागो निर्गच्छति, न वास्तव्यानां १, वास्तव्यानां चतुर्भागो निर्गच्छति नागन्तुकानां २, वास्तव्यानामपि चतुर्भाग आगन्तुकानां च चतुर्भागः ३, उभयेषामपि चतुर्भागागमने चतुर्थः ४ । स चात्र शून्यो गमनमन्तरेणासंस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धार्द्धगमनेन यतना प्रथमभङ्गेऽपि द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि न संस्तरति तत आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति । नवरमेकः प्रवाचकास्तिष्ठति येन वास्तव्यान् प्रवाचयति । अथ सोऽप्यसंस्तरणे स्वशिष्यैः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसम्पन्ना यदि मावच्चह साहारणमिति व्यवस्थाकारणत उभयेषां साधारणं तत् क्षेत्रं ततो यदि

व्य. सू. गत्वा पुनरपि अपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्यागच्छन्ति । तदा कृतायामुपसम्पदि तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमाभाव्यतया संक्रामति । यदि वा
२६-३२ साधारणेन । साम्प्रतमनयोरेव भंग्यो राभवनव्यवहारशेष उच्यते । अत्र पतितं नियट्टि सुहदुक्खयं जति करेंतीति द्वारमस्य व्याख्यानमाह—
॥ ९३ ॥ सुहदुक्खित्तो समत्ते वाएंतो निग्गएसु सीसेसु ॥ वाइज्जंतो वि तहा निग्गयसीसो समत्तंमि ॥ ५०६ ॥

१८ इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाचकोऽवतिष्ठते । तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः समाप्ते श्रुते सुखदुःखितः सुखदुःक्खनिमित्तमुपसम्पदं ग्राहितस्तथा तस्य वाच्यमानस्य भवति तत्क्षेत्रम् । इदं द्वितीयभङ्गमधिकृत्योक्तं प्रथमभङ्गमधिकृत्याह—तथा वाच्यमानोपि निर्गतः शिष्यः समाप्ते श्रुते वक्तव्यं । किमुक्तं भवति ? । यदि वाच्यमानो निर्गतेषु शिष्येषु वाचनाग्रहणाय पश्चात् स्थितः । समाप्ते श्रुतस्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसम्पदं ग्राहितस्तदा वाचयति आभवति क्षेत्रम् ॥

२२ दोण्हवि विणिग्गएसुं वाएंतो तत्थ खेत्तितो होति । तंमि सुए असमत्ते संमत्ते तस्सेव संकमति ॥५०७॥

द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तावेव द्वौ केवलौ तिष्ठतस्तत्र यावदद्यापि तत् श्रुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् श्रुतं असमाप्ते तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रिको भवति । समाप्ते पुनः श्रुतस्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सुखदुःखोपसम्पदं प्रतिपन्नो तदा साधारणं क्षेत्रमिति यो यल्लभ्यते तस्य तदा भवतीति ।

२६ संथरे दोवि न नेंती तेहि उववाइया उ जइ सीसा । लाभो नत्थि महंति य अहव मत्ते पधाविज्जा ॥५०८॥

संस्तरे संस्तरणा द्वयेऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति, तैश्च पूर्वस्थितै यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितास्तदा स आगन्तुको नास्ति मम लाभ इति विचिन्त्य प्रधावेत् गच्छेत् । अथ ते निक्षिप्तगणास्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्या वा तत आह—

उ. ४. भा. ५०६-५११ ॥ ९४ ॥

अथवा समाप्ते श्रुते प्रधावेत् ॥ सम्प्रति निद्दयपहाविओ वा रुद्धो पच्छाय वाघातो (५०२) इत्येतद्व्याख्यानयति—

जइ वायगो समत्तो मंतिउ पडिच्छिएहिं रुंभेज्ज । असिवादिकारणे वा न नेंते लाभो इमो होइ ॥५०९॥

यदि समाप्ते श्रुते ततक्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीच्छिकैरुच्यते यथा मा निर्गच्छत यूयं, वयमद्यापि वाचयिष्याम इति यदि वा निर्गतो बहिरशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्याघात इति कृत्वा न निर्गच्छति, तदा तस्मिन् प्रतीच्छकैरवरोधनात् । पश्चाद्व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायमाभाव्यो लाभो भवति । तमेवाह—

आयसमुत्थं लाभं, सीसपडिच्छएहिं सो लहइ रुद्धो । एवं च्छिण्णुववाए अच्छिण्णे सीसा गते दोण्हं ॥५१०॥

स प्रातीच्छिकैर्गच्छन्नपरुद्धः सन् यत्स्वयं लभते, यच्च तस्य शिष्या यच्च तस्य प्रातीच्छिका वा लभन्ते, तत्सर्वमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीच्छकैर्वा समुत्पादितं लभते । एवमाभवनं च्छिन्ने समाप्ते उपपातहेतौ श्रुतस्कन्धादौ श्रुते दृष्टव्यं, । अच्छिन्ने असमाप्ते श्रुतस्कन्धादौ यदि तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या ग्रामन्तरगताः प्रत्यागताः तस्य च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयोरपि लाभः साधारणो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणतया पठतोऽप्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठयितुरप्याभवनात् ॥

एवं ता उउबद्धे, वासासु इमो विही हवति तत्थ । खेत्त पडिलेहगा उ पयाठिया तेण अन्नत्थ ॥५११॥

एवं तावत् ऋतुबद्धे काले—आभवनव्यवहारविधिरुक्तो वर्षासु वर्षाकाले पुनरयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति तमेवाह तत्थेत्यादि ॥ द्वयोराचार्ययोः ऋतुबद्धे काले साधारणक्षेत्रस्थितयोरेकोऽपरस्यैकस्य पार्श्वे उपसम्पदं गृहीतवान । वर्षारात्रश्च प्रत्यासन्नीभूतोऽन्यानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि तादृशानि प्रत्यासन्नानि न सन्ति, ततः उपसम्पन्न आचार्यस्तत्रेति तस्मिन्नेव आषाढमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थि-

तस्तेन च वाचनाचार्येणान्यत्र वर्षावासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिलेखकाः प्रवर्तितास्तांश्च प्रवर्तयन्निदमवादीत् ।

जा तुब्भे पेहेहा तावेतेसिं इमं तु सारेंमि । तं च समत्ते तेसिं वा वासं च पबद्धमालग्गं ॥ ५१२ ॥

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ । तावदेतेषामाचार्याणामिदं श्रुतस्कन्धादिकं सारयामि सूत्रतोऽर्थतश्च गमयामि । तच्च श्रुतस्कन्धादिकं तेषां तथा अधीयानानां समाप्तमेतद्व्यवच्छिन्नमित्युच्यते, । अत्रान्तरे च वर्षं प्रबद्धं प्रबन्धेन पतितुमालग्नं तेऽपि च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निग्गंतूण न तीरइ, चउमासे तत्थ लाभमायगयं । लभते वोछिण्णेवं कुव्वंति गिलाणगस्स वि य ॥५१३॥

यतः प्रबन्धेन वर्षं पतितुमारब्धं, न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छन् ततः समाप्तेऽपि श्रुते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न शक्नोति । अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षारात्रमासान् यावदात्मगतं आत्मसमुत्थं लाभं लभते, । द्वितीयोऽप्यात्मसमुत्थस्य लाभस्य स्वामी एवं कुर्वते व्यवच्छिन्ने समाप्ते श्रुते अथवा गिलाणस्स विय इति समाप्ते श्रुते वाचनाचार्यो ग्लानोऽभवत् ततो गन्तुमशक्तस्यापि च ग्लानस्यैवमाभवनव्यवहारो द्रष्टव्यः । उभयोरपि चतुरो वर्षामासानात्मसमुत्थो लाभ इत्यर्थः ।

अह पुण अच्छिण्ण सुए, ते आया बेंतिमे य तुब्भे तु । अम्हे खेत्तं देमो साहारणं तंमि एसिंतु ॥५१४॥

अथ तत् श्रुतस्कन्धादिकमद्यापि न समाप्तं, ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्षका, आयातास्ततो वाचनाचार्या आपृच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत इमे प्रतीच्छिका आचार्यं ब्रुवते, मा यूयं निर्गच्छत, समाप्तेऽपि श्रुते युष्माकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमुक्ते तत्क्षेत्रमेतेषां द्वयानामपि साधारणं भवति । एष संस्तरणे विधिरसंस्तरणमधिकृत्याह—

उ. ४. भा. ६१२–६१७ ॥ ९५ ॥

असंथरण निंत अनिंते चउभंगो होइ तत्थवि तहेव । एवं ता खेत्तेसुं, इणमन्ना मग्गणविहादी ॥५१५॥

असंस्तरणे साधुषु निर्गच्छदनिर्गच्छत्सु चतुर्भङ्गी भवति । सा चैवम्—वास्तव्यानां चतुर्भागादिना प्रकारेण साधवो निर्गच्छन्ति न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः, । वाचनाचार्याणां नेतरेषामिति द्वितीयः, । उभयेषामिति तृतीयः, । नोभयेषामिति चतुर्थः, । तत्रापि चतुर्भङ्ग्यामपि तथैवाभवनव्यवहारः । द्वयानामप्यात्मसमुत्थो लाभ इति भावस्तृतीयेभङ्गे यद्येकतर एकतरस्यापार्श्वे साध्वभावत उपसम्पद्यते, तत उपसम्पद्यमान लाभ इतरस्मिन् संक्रामति । अनुपसम्पन्नौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रं, । एवं तावत् क्षेत्रे मार्गणा कृता । अयमन्यो मार्गणाविधिरादिशब्दात् दिग्वारणपरिग्रहः । गाथायां च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्तमेव मार्गणाविध्यादिकमाह—

अद्धाणादिसु नट्ठा, अणुवट्ठिया तहा उवट्ठविया । अगविट्ठा य गविट्ठा निप्फण्णा धारणदिसासु ॥५१६॥

अध्वा मार्ग आदिशब्दादशिवावमौदर्यादिनिमित्तनिर्गमनपरिग्रहः तेष्वध्वादिषु नष्टाः साधवः । ते च द्विधा—उपस्थापिता अनुपस्थापिताश्च एकैके द्विधाचार्यस्य ते तेन गवेषिता अगवेषिताश्च । तत्र ये निष्पन्ना उपस्थापितास्ते निष्पन्ना एव न तेषां दिग्वारणं कर्तव्यमितरेषां यथाऽभवनं धारणं दिक्षु अध्वादिषु नष्टा इत्युक्तं तत्र यैः कारणैस्ते नष्टाः साधवस्तान्यभिधित्सुराह—

संभममहंतसत्थे भिक्खायरिया गया व ते नट्ठा । सिग्घगती परिरएणव आउर तेणादिएसुं च ॥५१७॥

संभ्रमो वनदवाग्निसंभ्रमादिकः तद्वशाद्गच्छात् स्फिटिता यदि वा महति सार्थे व्रजतां कोऽपि कुत्रापीति गच्छादपगता यदि वा भिक्षाचर्यानिमित्तं सार्थादपसृत्य व्रजिका पल्यादिषु गतास्ततो नष्टा । अथवा सार्थः शीघ्रगतिस्ते च मन्दगतयः तत्सार्थात् गच्छात् परिभ्रष्टाः परिरएणवत्ति यदि वा नद्यादिषूत्तरीतव्यासु सार्थ ऋजुमार्गेणोत्तीर्ण इतरे साधवः परिरएण गत्वा स्तोकपानीये समुत्तरन्ति, चिन्तयन्ति च

वयं सार्थे झटित्येव मिलिष्यामस्ते च तथा परिरएण गच्छन्तः सार्थात् स्फिटिता अथवा आतुराः प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां जितास्ते तथा आतुराः सन्तोऽशक्नुवन्तः सार्थात् परिभ्रष्टाः स्तेनाश्चोरा आदिशब्दात् परचक्रादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतत्सु भयेन पलायमाना गच्छादवस्फिटिता एवमध्वादिषु साधवो नष्टा भवन्ति । अत्र मार्गणविधिं दिग्धारणविधिं चाह—

गवेसउ मा व कयव्वया जे सव्वे व तेसिं तु दिसा पुरिल्ला ।
गवेसमाणो लभते णुबद्धे अणाढिया संगहिया उ जेणं ॥ ५१८ ॥

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थः । तान् प्रव्राजनाचार्यो गवेषयतु वा मा वा, तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनीया प्रव्राजनाचार्योऽशठभावेन गवेषयति, । न च लभते । तथापि तान् सुचिरेणापि कालेन लब्धान् स एव प्रव्राजनाचार्यो लभते, । अणाढिया संगहियाउ जेणमिति ये पुनरनादृतानादरपरेण गवेषितास्ते येन संगृहीतास्तस्यैव ते शिष्या इति स तेषामात्मीयां दिशं धारयति । अयमेव वृत्तबद्धोऽर्थोऽन्येनाचार्येण श्लोकेन बद्धस्तमेव श्लोकमाह—

गवेसिए पुव्वदिसा अगविट्ठए उ पच्छिमा । अणुबद्ध विए एवं अभिधारेंते उ इणमन्ना ॥५१९॥

अनुपस्थापिते नष्टे शिष्ये शिष्यवर्गे वा प्रव्राजनाचार्येण गवेषिते पूर्वदिक् प्रव्राजनाचार्यदिग् भवति, । अगवेषिते पश्चिमा दिक् । येन संगृहीतास्तस्य दिग् भवतीत्यर्थः । एवमनुपस्थापिते मार्गणा भवति, यः पुनरन्यक्षेत्रे गतानाचार्यानभिधारयन् व्रजति तत्रेयमन्या मार्गणा तामेवाह—

अभिधारेंतो वच्चति वत्तअवत्तो व वत्त एगागी । जं लभति खेतवज्जं अभिधारेज्जंते तं सव्वं ॥५२०॥

अन्यक्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति व्यक्तोऽव्यक्तो वा गीतार्थोऽगीतार्थो वा इत्यर्थः, । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन् यत् लभते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिनो न भवतीति तत्प्रतिषेधः कृतः अभिधार्यमाणे यस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति । तदभिधारणस्थितेन तेन तस्य लाभात् ॥

अव्वत्ते ससहाये, परखेत्तविवज्जलाभो दोण्हंपि । सव्वो सो मग्गिल्ले जाव न निक्खिप्पए तत्थ ॥ ५२१ ॥

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन् अव्यक्ते सहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभिसन्धार्यमाणा आचार्या वर्तन्ते तत् क्षेत्रवर्जं किल क्षेत्रवर्जं तेषामभिधार्यमाणानामाभाव्यमिति, तत्प्रतिषेधः । यो द्वयोरपि लाभो व्यक्तस्य सहायानां च यो लाभ इत्यर्थः । स सर्वः पूर्वस्याचार्यस्याभवति, स च तावद्यावत्तत्र न निक्षिप्यते ॥

निक्खित्तनियत्ताणं खेत्तं वो लाभो होति वाएंते । तस्स वि य जाननीति लाभो सो ऊ व वाएंतो ॥५२२॥

तमव्यक्तं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा निवृत्ताः सहायास्तेषां क्षेत्रस्य पञ्चगव्यूतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति, स वाचयत्याभवति, तत्क्षेत्रे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षिप्तस्य यावन्न निर्गच्छति तावद्यः कश्चनापि लाभः सोऽपि प्रवाचयति भवति, । सम्प्रति यस्तत्र क्षेत्रे स्थितः सन् गणं निक्षिप्योपसम्पन्नस्तस्य यत्सर्वं न भणितं, तदिदानीं सिंहावलोकनन्यायेनाह—

अहवा आयरिओ वी निक्खित्तगणागतो उ आउत्थं । वाएंते देइ लाभं, खेत्तीतो न उ न ईसो ॥५२३॥

अथवेति प्रकारान्तरे । तच्च प्रकारान्तरमिदं–पूर्वं शिष्यस्य वक्तव्यस्याव्यक्तस्य चोक्तमिदानीमाचार्यस्यैतत् क्षेत्रगतस्योच्यते, । आचार्योऽपि कश्चित् गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणो भूत्वा तत्रागतस्तत्रोपसम्पन्नः सन् यत्स्वयं लभते तमात्मोत्थं लाभं वाचयति तथा अथ तेन गणः

स्वशिष्ये निक्षिप्तस्तस्य ततः स क्षेत्रस्याप्रभुरेवेति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तत आह—यत् यस्मात् स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्तस्मान्न शक्यते वक्तुं तस्मिन् क्षेत्रे आत्मसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेवमुक्तो विधिः संयतानाम् ॥ अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह—

आरब्भसुत्ता सरमाणगा तो जा पिंडसुत्तं इणमंतिमं तू ।

१८ **एमेव वच्चो खलु संजतीणं वोच्छिन्नमिसेसु अयं विसेसो ॥ ५२४ ॥**

सरमाणकान् आयरिय उवज्झाए सरमाणे इत्येवंरूपात्सूत्रादारभ्य यावदिह अन्तिमं पिण्डसूत्रं तेषु सूत्रेषु यथा संयतानां विधिरुक्त एवमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिगृहीतानां वाच्यः । केवलं व्यवच्छिन्ने मिश्रे वायं वक्ष्यमाणो विधिविशेषस्तमेवाह—

वोच्छिण्णे उ उवरए गुरुम्मि गीयाण उग्गहो तासिं। दोण्ह बहूणं च पिंडए कुलिव्व मन्नं जयभिधारे ॥५२५॥

२२ व्यवच्छिन्नो नाम तासां गुरुरुपरतः कालगत इत्यर्थस्तस्मिन् गुरावुपरते यदि कुलिव्व मन्नंति कुलसक्तमन्यमाचार्यमभि धारयन्ति ततस्तासां द्वयोर्बहूनां वा पिण्डके समुदायेन स्थितानां गीतार्थानां सतीनां पिण्डकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः । संयतीनां स्वतन्त्रानामवग्रहा भावात् ॥ मिश्रे विशेषमाह—

मीसो उभयगणावच्छे उ तत्थ समणीण जो लाभो। सो खलु गणिणो नियमा पुव्वठिया जाव तत्थण्णा ५२६

२६ मिश्रोनाम उभयगणावच्छेदकस्तत्र उभयगणावच्छेदके सति यः श्रमणीनां संयतीनां लाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थितास्तत्र गणिनो यावदन्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिनो वेदितव्यः । सोऽन्येष्वाचार्येष्वागतेषु तेषामिति । तदेवं गतं कस्येति द्वारम् ॥ सम्प्रति कियन्तं कालमवग्रह इति व्याख्यानार्थमाह—

केयति काल उग्गहो तिविहो उउबद्धे १ वास २ वुड्ढे ३ य। मास चउमासं वासे गेलण्णे सोलमुक्कोसा ५२७

कियन्तं कालमवग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह–त्रिविधो भवति अवग्रहस्तद्यथा–ऋतुबद्धे वर्षे वर्षाकाले वृद्धवासे च। तत्र ऋतुबद्धे काले उत्सर्गत एकं मासमवग्रहो वर्षे वर्षाकाले चतुरो मासान्, ग्लानत्वमधिकृत्योत्कर्षतः षोडश मासान्। अन्ये तु षोडश वर्षाणीत्याहुः॥ सम्प्रति वृद्धवासशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह—

वुड्ढस्स उ जो वासो वुड्ढिं व गतो उ कारणेणं तु। एसो उ वुड्ढवासो तस्स उ कालो इमो होइ॥५२८॥

वृद्धस्य जरसा परिणतस्य परिक्षीणजङ्घाबलस्य वासतो वासो वृद्धवासः, अथवा वृद्धः कारणवशेन रोगेण वृद्धिं गतो वासो वृद्धवासः एष खलु वृद्धवासो वृद्धवासशब्दार्थस्तस्य तु वृद्धवासस्य कालोऽयं वक्ष्यमाणो जघन्यादिभिन्नो भवति तमेवाह—

अंतो मुहुत्तकालं जहन्नमुक्कोस पुव्वकोडीओ। मोत्तुं गिहि परियागं जं जस्स व आउयं तित्थे॥ ५२९॥

वृद्धवासो जघन्येनान्तर्मुहूर्तं कालं कथमिति चेदुच्यते–वृद्धवासबुद्ध्या स्थितस्यान्तर्मुहूर्तानन्तरं मरणभावादुत्कर्षतः पूर्वकोटीगृहिपर्यायं नववर्षलक्षणं मुक्त्वा नववर्षोना पूर्वकोटी इत्यर्थः, । कथमेतावान् कालो वृद्धवासस्य लभ्यते इति चेत्? कोऽपि नववर्षप्रमाण एवं श्रमणो जातः। स च श्रामण्यपरिग्रहात्तदनन्तरमेव प्रतिकूलकर्मोदयवशतः क्षीणजङ्घाबलतया रोगेण वा विहर्तुमसमर्थो जातस्तत्र एकत्र वासो यथोक्तकालमानो भवति। इदं चोत्कर्षतो वृद्धवासकालपरिमाणं भगवत ऋषभस्वामिनस्तीर्थे शेषतीर्थकरतीर्थान्यधिकृत्याह–यस्य वा तीर्थकरस्य तीर्थे यत् उत्कृष्टमायुः प्रमाणं वर्षनवकहीनं तस्य तीर्थे तावान् उत्कृष्टो वृद्धवासकालः। तत्र योऽसौ जरापरिणामेन वृद्धवासीभूतः स एतादृशः॥

कयाविज्जा चरियं लाघवेणं ततो तवो देसितो सिद्धिमग्गो ।
अहाविहि संजम पालइत्ता, दीहाऊणो वुड्ढवासस्स कालो ॥ ५३० ॥

विद्यानाम सूत्रार्थतदुभयग्रहणं तत्कृतं, तद्यथा–द्वादशवर्षाणि सूत्रग्रहणं कृतं । द्वादशवर्षाण्यर्थग्रहणं । तदनन्तरं चरितं देशदर्शनाय द्वादशवर्षाणि भ्रमणं कृतं, । तथा सदैव लाघवेन उपकरणलाघवादिना वर्तितं यथाप्तं चतुर्थषष्ठादिरूपं नाना प्रकारं तपः तथा अनिगूहित-बलवीर्येण देशदर्शनानन्तरं द्वादशावर्षाण्यव्यवच्छित्तिं कुर्वता ज्ञानादिकः सिद्धिमार्गो देशितः सदैव च यथाविधि श्रुतोपदेशेन सप्तदशविधः संयमः परिपालितः । तं सकलकालं संयमं यथाविधि पालयित्वा द्वादशवर्षाण्यव्यवच्छित्तिं कुर्वता यदि शिष्यो निष्पादितस्ततस्तं गणे स्थाप-यित्वा स्वयमभ्युद्यतविहारेण विहर्तव्यमिति भगवतामर्हतामुपदेशः, । अथ न कोऽपि शिष्यो निष्पन्नस्तर्हि गच्छः परिवर्द्धनीयः । यथा यद्यपि च निष्पन्नः कोऽपि शिष्यस्तथापि कश्चिदसमर्थो भवत्यभ्युद्यतविहारेण विहर्तुं सोऽपि नाभ्युद्यतविहारं प्रतिपद्यते। तस्य शिष्यनिष्पत्त्य-भावे नाभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्यशक्त्या वा गच्छं परिपालयतो दीर्घायुषो वृद्धवासस्य कालः ॥ एनामेव गाथां व्याख्यानयति—

सुत्तागमो बारससमा चारियं देसाण दरिसणं तु कया । उवकरण देह इंदिय तिविहं पुण लाघवं होइ ॥५३१॥

विद्यानाम सूत्रागमः । स च द्वादशवर्षाणि यावत् तदुपलक्षणमेतदर्थागमोऽपि विद्या सोऽपि द्वादशवर्षाणि कृतः । तथा चरितं नाम देशानां दर्शनं तदपि द्वादश वर्षाणि कृतं । लाघवं पुनस्त्रिविधं भवति । तद्यथा–उपकरणलाघवं, देहलाघवं, इन्द्रियलाघवं च । तत्रो पकरणलाघवं नाम यद तिरिक्तमुपकरणं न गृह्णाति, गृहीतं वारक्ताद्विष्टः सन् सूत्रोक्त विधिना परिभुंक्ते, शरीरलाघवं–यन्नातिकृशो नाति-स्थूलः शरीरेण, इन्द्रियलाघवं यदिन्द्रियाणि तस्य वशे वर्तन्ते ॥

चउत्थ छठादि तवो कतो उ अव्वोच्छित्ताए होइ सिद्धिपहो । सुत्तविहीए संजमो वुड्ढो अह दीहमाउं च ५३२

तपश्चतुर्थषष्ठादिकं कृतं । तथा अव्यवच्छित्तौ क्रियमाणायां सिद्धिपथो मोक्षमार्गो देशितो भवति । तथा सूत्रविधिना संयमः परिपालितः स च जातो वृद्धोऽथ दीर्घमायुः ॥

अब्भुज्जयमवएंतो अगीत सिस्सो व गच्छपडिबद्धो । अच्छाति जुण्णमहल्लो कारणतो वा अजुण्णो वी ॥५३३॥

अभ्युद्यतविहारमशक्नुवन् अगीताः शिष्याः अद्यापि यस्यासौ वा गच्छप्रतिबद्धो गच्छपरिपालनमप्रवृत्तः सन् जीर्णो महान् वृद्धवासे तिष्ठति । अजीर्णोऽपि वा तरुणोऽपि वा कारणतः क्षीणजङ्घाबलतया रोगादिना वा वृद्धवासमुपसेवते, ॥ तदेव कारणजातं गाथाद्वयेनाह—

जंघाबले च खीणे गेलन्ने सहाय ताव दुब्बल्ले । अहवावि उत्तमट्ठे निप्पत्ती चेव तरुणाणं ॥ ५३४ ॥

खेत्ताणं व अलंभे कय संलेहे य तरुणपडिकम्मे । एएहिं कारणेहिं, वुड्ढावासं वियाणाहि ॥ ५३५ ॥

जङ्घाबलं वा क्षीणं ग्लानत्वं वा तस्यान्यस्य वा जातं, असहायता वा समुत्पन्ना, दौर्बल्यं वा शरीरस्योपजातं । अथवा उत्तमार्थप्रतिपन्नोऽथवा तरुणानामात्मपरलक्षणानां निष्पत्तिः सूत्रतोऽर्थतश्च कर्तव्या, क्षेत्राणां वा संयमस्फीतिहेतूनामलाभः कृतः संलेखो वा प्रतिपन्नसंलेखनाको वर्तते । यदि वा तरुणस्य वा रोगविमुक्तस्य सतः प्रतिकर्मबलविवृद्धिकरणं समारब्धं ततो वृद्धवासस्तथा चाह—एतैः कारणै वृद्धावासं विजानीहि, । तत्र प्रथमे द्वारे जङ्घाबलं परिक्षीणमित्येवं रूपं कियत् क्षेत्रं कियता कालेन गन्तुमशक्नुवन् विहरणार्हो भवति, । कियद्वा अशक्नुवन् जङ्घाबलपरिक्षीणइत्येतत्प्रतिपादयति—

दुण्णिवि दाऊण दुवे सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं च । दोण्णी दिवड्ढमेगं गाऊयं तीसु अणुकंपा ॥ ५३६ ॥

व्य. सू. २६-३२ ॥ ९८ ॥ द्वे पौरुष्यौ सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं चेत्यर्थः । दत्वा यावद्भिक्षावेला भवति तावद्यो द्वे गव्यूते व्रजति, एष सपराक्रमो विहर्तुं सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं चेति सूत्रं सूत्रपौरुषीं दत्वा अर्थवर्जं अर्थपौरुषीमदत्वा यो भिक्षावेलात अर्वाक् द्वे गव्यूते व्रजति सोऽपि पराक्रमो विहर्तुं चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत्सूत्रं पौरुषीमर्थपौरुषीं वा दत्वा भिक्षावेलात आरतो यो द्वे गव्यूते याति एषोऽपि सपराक्रमो विहर्तु-
१८ मिति, । एवमेतत्त्रयः प्रकारा गव्यूतद्वयेऽभिहिताः । एत एव त्रयः प्रकारा द्व्यर्द्धे गव्यूते द्रष्टव्याः । एतेषु च त्रिष्वपि द्विकद्व्यर्धगव्यूतरूपेषु तस्यानुकम्पा विश्रामणादिरूपा वक्ष्यमाणा कर्तव्या ॥ सम्प्रति चशब्दसूचितं तृतीयं प्रकारमुपदर्शयति—

खेत्तेण अद्धजोयण कालेणं जाव भिक्खवेलाओ । खेत्तेणं कालेण य, जाणसु सपरक्कमं थेरं ॥ ५३७ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं वा कृता कालतः प्रातर्वेलात आरभ्य यावद्भिक्षावेला भवति, तावत् यः क्षेत्रतोऽर्धयोजनं गव्यूतद्वयप्रमाणं
२१ व्रजति, तं जानीत क्षेत्रतः । कालतश्च सपराक्रमं स्थविरं तदेवं गव्यूतद्वयविषये चशब्दः सूचितः तृतीयः प्रकारत्रयदर्शित एवं द्व्यर्द्धगव्यूतेऽपि च द्रष्टव्यस्तथा चैतदर्थाख्यापनार्थमेव गव्यूतविषयं तृतीयं प्रकारमाह—

जो गाउयं समत्थो, सूरादारब्भ भिक्खवेलाओ । विहरउ एसो सपरक्कमो उ नो विहरे तेण परं ॥५३८॥

यः सूरात्सूरोद्गमादारभ्य यावद्भिक्षावेला भवति तावत् गव्यूतं गन्तुं समर्थ एषोऽपि सपराक्रम इति विहरतु । ततः परं गव्यूतमिति
२६ तावता कालेन गन्तुमशक्नुवन् नो विहरेत्, । इदमुक्तं त्रिष्वपि गव्यूतद्वयादिष्वनुकम्पा कर्तव्येति । तत्र तामेवानुकम्पामाह—

वीसामण उवगरणे, भत्ते पाणे वलंवणे चेव । गाउय दिवड्ढदोसुं अणुकंपे सा तिसुं होइ ॥ ५३९ ॥

अन्तरान्तरा यत्र विश्रामणार्थं तिष्ठति, तत्र विश्राम्यते उपकरणे उपकरणविषयोऽनुकम्पा कर्तव्या, यत्तस्योपकरणं तदन्ये वहन्ति, ।

यैश्च तस्य शीतं न भवति तादृशानि वस्त्राणि देयानि, । तथा भक्तं पानं च तत्प्रायोग्यं शुद्धं न लभ्यते । तदा पञ्चकपरिहान्या तदुत्पादनीयं, यत्र च विषमं तत्र बाहुप्रदानादिनाऽवलम्बनं कर्तव्यम् । च शब्दात्स तेन कालेनोच्चालनीयो यस्मिन्नुष्णादिभिर्न परिताप्यते एषानुकम्पा त्रिषु गव्यूतद्व्यर्धगव्यूतद्विगव्यूतेषु भवति ज्ञातव्या । अथवा त्रिष्वनुकम्पेति प्रकारान्तरेण व्याख्यानयति ॥

अहवा आहारुवही सेज्जा अणुकंप एस तिविहा उ । पढमालिदाणविस्सामणादि उवही य वोढव्वे ॥५४०॥

अथवा आहारे उपधौ शय्यायां च । या अनुकम्पा एषा त्रिविधानुकम्पा भवति । तत्राहारे प्रथमालिकादानं, शय्यायां गतस्य विश्रामणादिमार्गे चोपधिर्वोढव्यः । साम्प्रतमपराक्रममाह--

खेत्तेण अद्धगाउय कालेण य जाव भिक्खवेलाओ । खेत्तेण य जाणसु, अपरक्कमं थेरं ॥५४१॥

यः कालगतः सूरोद्गमादारभ्य यावद्भिक्षावेला तावत् यः क्षेत्रतोऽर्धगव्यूतं याति तं क्षेत्रतः कालतश्च जानीतापराक्रमं स्थविरम् ॥

अण्णो जस्स न जायइ दोसो देहस्स जाव मज्झण्हो सो । विहरइ सेसो, पुण अच्छति मा दोण्हवि किलेसो ॥५४२॥

प्रातरारभ्य यावन्मध्याह्नस्तावत्तस्य गच्छतो देहस्यान्यो दोषो भ्रम्यादिलक्षणो नोपजायते स विहरति शेषः पुनस्तिष्ठति कस्मा-दित्याह—मा द्वयानामपि तस्य सहायानां च क्लेशो भूयादिति हेतोरन्यो दोषो न ज्ञायते इत्युक्तं । तत्रान्यं दोषमाह--

भमो वा पित्तमुच्छा वा उद्धसासो व खुब्भति ॥ गति विरए वि संतं मुच्छादिसु न रीयति ॥५४३॥

यस्मिन् गति विरतेऽपि सति भ्रम आकस्मिकी भ्रमिः पित्तनिमित्ता मूर्च्छा उर्ध्वश्वासो वा क्षुभ्यति चलति । आदिशब्दात् शिरोव्यथादिपरिग्रहो न रीयते, न गच्छति न विहारक्रमं करोतीति भावः, तस्य चापराक्रमस्य वृद्धावासेन तिष्ठतः सहाया दातव्या-

व्य. सू. २६-३२ ॥ ९९ ॥ स्तेषां परिमाणमाह—

चउभागतिभागद्धे सव्वेसिं गच्छतो परीमाणं। संतासंतसतीए वुड्ढावासं वियाणाहि ॥५४४॥

गच्छतो गच्छमधिकृत्य साधूनां परिमाणं कृत्वा सर्वेषां चतुर्भागस्त्रिभागोऽर्धं वा साहाय्यास्तस्य वृद्धावासप्रतिपन्नस्य दीयन्ते,।
१८ तत्र त्रिभागोऽर्द्धं वा दीयन्ते। संतासंतसतीए सद्भावेनासद्भावेन चेत्यर्थः। तत्र सद्भावे सन्ति साधवो भूयांसः केवलमगीतार्थास्ततस्ते सन्तोऽप्यसन्तः,। असद्भावो न सन्ति बहवः साधवः। एवं वृद्धावासं ससहायं जानीहि। ततो गच्छतः साधूनां परिमाणं ज्ञात्वा सर्वेषां चतुर्भङ्गसहाया दातव्या इत्युक्तं ततो गच्छपरिमाणं जघन्यादिभेदत आह—

अट्ठावीस जहण्णेण उक्कोसेण सयग्गसो। सहाया तस्स जेसिं तु उवट्ठाणा न जायति ॥५४५॥

२२ गच्छस्य परिमाणं जघन्यतोऽष्टाविंशतिरुत्कर्षत शताग्रशः शतादारभ्य यावद्द्वात्रिंशत् सहस्राणि तत्राष्टाविंशतिकस्य गच्छस्य चतुर्भागः सप्त एतावन्तः सहायास्तस्य दातव्याः यैरुपस्थापना उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षणेन तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थापना शय्या अजादिपाठात् प्रत्ययः नित्यवसतिर्न जायते। इयमत्र भावना। प्रतिमासमन्यान्या वसतिर्न लभ्यते स चालाभो द्विधा—सदलाभोऽसदलाभश्च। तत्र सदलाभो नाम लभ्यन्ते वसतयः किन्त्वकल्पिका, असदलाभो मूलत एव न लभ्यन्ते वसतयः,। एवं सदलाभेनासदलाभेन वा प्रतिमा-
२६ समन्यान्यवसत्यलाभे एकस्यामेव वसतौ जङ्घाबलपरिक्षीणो वसति। तस्य च सहाया अष्टाविंशतिकस्य गच्छस्य चतुर्भागमात्राः सप्त प्रदत्तास्ते ऋतुबद्धे काले एकं मासं स्थित्वा गच्छं व्रजन्ति,। अन्य सप्त सहाया स्थविरस्यागच्छति, तेऽपि द्वितीये मासे परिपूर्णे गतास्ततोऽन्ये सप्तागच्छन्ति तेऽपि तृतीयमासे पूर्णेगतास्ततोऽन्ये सप्त सहाया आयान्ति तेऽपि चतुर्थमासं स्थित्वा गच्छं व्रजन्ति,ये प्रथमे मासे सप्तागच्छन्ते

उ. ४. भा. ५४४–५४७ ॥ १०० ॥

भूयः समागच्छन्ति, एवं त्रिमासांतरितः सर्वेषां पुनर्वारको भवति एवं वारेण वारेणागमने ते र्नित्यवसति दोषः परिहृतो भवति, अथ सद्भावेनाष्टाविंशते रूनो गच्छो वर्तते यावदेकविंशतिकस्तस्य त्रिभागे सप्त तेषां द्विमासांतरितो वारको भवति, तथैव सद्भावेन वा यदि चतुर्दशको गच्छो भवति तदा तेषामर्द्धेन सप्त तेषामेकमासान्तरितः पुनर्वारकः एवं प्रतिमासमन्योन्यवसत्यभावे वृद्धस्यैवैकस्य वृद्धावासो भवति न तु सहायानामथ सदभावेन असद्भावेन वा चतुर्दश गच्छे न सन्ति, तदा ते एव सप्तजना चिरकारलमपि तिष्ठन्तो यतनया तं वृद्धं परिपालयन्ति। अमुमेवार्थममिधित्सुराह—

चत्तारिगा तिण्णि दोण्णि एक्को व होज्ज असतीए। संतासई अगीय ऊणाउ असंतउ असती ॥५४६॥

चत्वारः सप्तका वारेण वारेण वृद्धपरिपालनाय प्रेषणीयाः। असति सदभावेनवाष्टाविंशतेरभावे त्रयः सप्तका वारेण प्रेष्यास्तावतामप्यभावे द्वौ सप्तकौ वारेण पेष्यौ तयोरप्यभावे एकः सप्तकः सदावस्थायी तत्परिपालको भवेत्। सद्भावेनासद्भावेन वा असतीत्युक्तं तत्र सदभावं च व्याख्यानयति। सन्तासतासदभावो नाम यदगीतार्थाः ते हि सन्ति भूयांसः परं ते सन्तोऽप्यसन्तो वृद्धस्य सहायकार्येष्वसमर्थत्वात्। असंते उ असती असदभावः। स्वभावतोप्यूनाः। अथ कस्मात्सप्तसहायाः क्रियन्ते न न्यूना इत्याह—

दो संघाडा भिक्खं एक्को बहि दोय गेण्हए थेरं। आलित्तादिसु जयणा इहरा परितापदाहादी ॥५४७॥

द्वौ सङ्घाटौ भिक्षां हिण्डेते। एकोबहि र्वसतेस्तिष्ठति रक्षकः, द्वौ च स्थविरं गृह्णीत एवं सप्तसु सत्सु आदीप्तादिषु प्रदीपनादिषु यतना भवति। इतरथा परितापदाहादिकं वृद्धादेरुपजायते। अथ सदभावेना सदभावेन वा सप्तको गच्छो न विद्यते, किन्तु षष्ठादिकस्तदापि सर्वेऽपि वृद्धावासिका भवन्ति यतनया च तं परिपालयन्ति। तामेव यतनामाह—

आहारे जयणा वुत्ता, तस्स जोगे य पाणए। निवाग मउए चेव, छवितागेसणादिसु ॥ ५४८ ॥

तस्य वृद्धस्य योग्ये आहारे पानके उपाश्रये निवाते छविस्त्राणं वस्त्रं तस्मिन्मृदुके च एषणीयानि तदलाभे पञ्चक परिहान्याप्युत्पादनीयानि यानि तदेवमुक्ताचतुर्विधा यतना ॥ सम्प्रति प्रकारान्तरेण चतुर्विधामेव यतनामाह—

१८ **वुड्ढावासे जयणा खेत्ते काले वसहि संथारे। खेत्तंमि नवगमादी परिहाणी एक्कहिं वसइ ॥ ५४९ ॥**

वृद्धावासे यतना चतुर्विधा। तद्यथा–क्षेत्रे, काले, वसतौ, संस्तारे च। तत्र क्षेत्रे नवकोटिविभागः नवकमादिं कृत्वा एकैकविभागे परिहान्या तावद्वस्तव्यं यावदेकस्मिन्नपि भागे चिरकालं वसति,। इयमत्र भावना–क्षेत्रे नव भागान् करोति, । तत्रैकस्मिन् भागे वसतिं गृहीत्वा तस्मिन्नेव भागे संस्तारकभिक्षादीनि निर्दिशति,। शेषान्यष्टौ भागान्परिहरति। तांस्तु तावत्परिपूर्णो मार्गशीर्षस्ततो द्वितीये पोष
२२ मासे द्वितीये भागे वसत्यादि गृह्णाति, शेषानष्टौ भागान्परिहरति। एवं तृतीयादिषु विभागेषु माघादय आषाढान्ता मासा नेतव्याः। वर्षाकाले चतुरो मासान् नवमे भागे वसत्यादि गृह्णाति शेषानष्टौ भागान्परिहरति तथाविधभिक्षाद्यलाभे नव वसतयोऽष्टौ भिक्षादियोग्या भागाः परिकल्पनीयाः। वसत्यलाभे अष्टौ भागा वसतियोग्या नवभागा भिक्षादियोग्या, वसत्यलाभे भिक्षाद्यलाभे चाष्टौ वसति भागा अष्टौ भिक्षादिभागा एवं त्रिभिः प्रकारैरेकैकभागपरिहान्या तावत् ज्ञेयं यावदेकस्मिन् भागे वसति भिक्षादीनि च गृह्णाति। एतदेव
२६ प्रतिपिपादयिषुराह—

भागे भागे मासं काले वी जाव एक्कहिं सव्वं ॥ पुरिसेसुवि सत्तण्हं असतीए जाव एक्को उ ॥ ५५० ॥

ऋतुबद्धे काले भागे भागे मासं कुर्यात्। अलाभे च सति भिक्षादीनां च पूर्वप्रकारेणैकैकपरिहान्या तावद्यतेत यावत्कालेऽपि ऋतु-

बद्धकालेऽपि सर्वे वसत्या दिकमेकस्मिन् भागे गृह्णीयात् पुरुषेष्वपि सहायभूतेषु चिन्तायां सप्तानामभावे एकैक परिहान्या तावद्यतना विधेया यावदेकोऽपि सहायो भवत्विति ॥

पुव्वभणिया उ जयणा, वसही भिक्खे वियारमादीय । सव्वे य होइ इहं, वुड्ढावासे वसंताणं ॥ ५५१ ॥

पूर्वमोघनियुक्तौ कल्पाध्ययने वा या वसतौ भिक्षायां विचारादौ च यतना भणिता महता प्रबन्धेन, सैव चेह वृद्धवासे वसतां भवति ज्ञातव्या, । उक्ता क्षेत्रयतना ॥ कालयतनामाह—

धीरा कालच्छेयं, करेंति अपरक्कमा तहिं थेरा । कालं वा विवरीयं करेंति तिविहा तहिं जयणा ॥ ५५२ ॥

धीरा बुद्धिमन्तः संयमकरणोद्यता अप्रमादिनोऽपराक्रमा जङ्घा बलपरिहीनाः स्थविरास्तत्र वृद्धवासे कालच्छेदं कुर्वन्ति ऋतुबद्धे काले अष्टसु मासेषु प्रतिमासमन्यान्यवसतिभिक्षादिग्रहणतो वर्षासु चतुरो मासान् एकवसत्येकभागभिक्षादिग्रहणतस्तद्भावे पूर्वोक्तयतना कालत्रुटिं कुर्वन्ति । तथा कालमविपरीतं च कुर्वन्ति । ऋतुबद्धे काले वर्षाकालकल्पं वर्षासु ऋतुबद्धकालकल्पं न कुर्वन्तीति भावः, तथा त्रिविधा यतना तत्र ऋतुबद्धे काले च कर्तव्या साम्प्रतं विपरीतमेव कालं व्याख्यानयति—

अविवरीतो नामं कालो उवट्ठाण दोसपरिहरति । असती वसहीए पुण अव्विवरीओ उवठेवि ॥ ५५३ ॥

अविपरीतो नाम कालः क्रियमाण एष यत् काले ऋतुबद्धे प्रतिमासमन्यान्यवसतिभिक्षादि ग्रहणत उपस्थान् दोषान् नित्यवासदोषान् परिहरति । असत्यभावे वसतेरुपलक्षणमेतत् । भिक्षाद्यश्रावे च उपस्थेऽपि एकस्यां वसतौ सततमवस्थितेऽपि यतना कर्तव्याः ।

तिविहा जयणाहारे उवहीसेज्जासु होइ कायव्वा । उग्गमसुद्धानि तिवि असईए पणगपरिहाणी ॥५५४॥

आहारे उपधौ शय्यासु च वसतिषु का यतनेत्यत आह–त्रीण्यपि प्रथमत उद्गमादिशुद्धानि उद्गमोत्पादनैषणाशुद्धानि गृहीतव्यानि तेषामसत्यभावे पञ्चकपरिहान्यापि समुत्पादनीयानि गता कालयतना ॥ सम्प्रति वसतियतनामाह—

सेलियकाणिट्टघरे पक्केट्टामेय पिंडदारुघरे । कटितं कडग तणघरे वोवत्थ होंति चउ गुरुगा ॥ ५५५ ॥

शैलिकं नाम पाषाणेष्टकाभिः कृतं। काणिट्टत्ति लोहमय्य इष्टकास्ताभिः कृतं गृहं काणेष्टकागृहं,पक्के इति पक्केष्टकागृहं आमेय इति आमा अपक्कास्ताभिरिष्टकाभिः कृतं गृहमामेष्टकागृहं पिण्डदारु घरमिति गृह शद्बः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । पिण्डगृहं चिक्खल्लपिण्डैर्निष्पादितं, दारुगृहं करपत्रस्फाटितदारुफलकमयगृहं, कटितं कडगति वंशदलनिर्मापितकटात्मकं गृहं कटकगृहं, तृणगृहं वृक्षादितृणमयं, एतेषां सति लाभे प्रथमं गृहीतव्यम् ।तदभावे द्वितीयं एवं शेषाण्यपि भावनीयानि । यदि पुनः सति विपर्यस्तं कुर्यात् तदा विपर्यस्ते विपर्यासे प्रायश्चित्तं भवति चत्वारो गुरुकाः ॥ तत्राद्येषु चतुर्षु गृहेषु यो गुणो भवति तमभिधित्सुराह—

कोटिमघरे वसंतो आलितमिव्वि न डज्झती तेण । सेलादीणं गहणं, रक्खत्ति य निवायवसही उ ॥५५६॥

कोटिमुपरि बद्धभूमिकं गृहं तच्च शिलादिमयं तस्मिन् वसन् आदीप्तेऽपि प्रदीपनकेऽपि न दह्यते । तत्राग्नेः प्रवेशासंभवात्, तेन कारणेन शैलादीनां ग्रहणं । तथा रक्षति निवाता वसतिः शीतादिकमिति वा शैलादिग्रहणमकारि । उक्ता वसतियतना ॥ सम्प्रति संस्तारकयतनामाह—

थिरमउस्स असती अपडिहारिस्स चेव वच्चंति । बत्तीस जोयणाणि वि आरेण अलब्भमाणम्मि ॥५५७॥

यो वसतौ यथा संस्तृतश्चम्पकपटोऽन्यो वा स्थिरमृदुकः संस्तारको अप्रातिहार्यः स गृहीतव्यः । तस्याभावे वसतेरेव सम्बन्धि य

निवेशनं गृहं तस्मादानेतव्य स्तस्याप्यलाभे वाटकाद्बहिष्टोऽप्यानेतव्यस्तत्राप्यसति स्वग्रामे दूरन्तेऽपि तत्राप्यलाभे परग्रामादेरर्धकोशात्तथाप्यलाभे कोशादपि एवमर्धकोशवृद्ध्या तावद्गन्तव्यं यावदुत्कर्षतोऽपि द्वात्रिंशतो योजनेभ्योऽपि। तथा चाह–मृदुकस्याप्रतिहार्यस्य संस्तारकस्य वसत्यादावलाभेऽप्रतिहार्यस्यैव संस्तारकस्यानयनाय परग्रामे व्रजन्ति। तत्र च आरतोऽलभ्यमाने द्वात्रिंशति योजनान्यपि यावत् व्रजन्ति। एतदेव सुव्यक्तमाह––

वसहि निवेसण साही दूराणयणंपि जो उ पाउग्गो। असतीए पाडिहारिय मंगलकरणंमि नीणंति ॥५५८॥

वसतौ यथा संस्तृत स्थिरमृदुकः संस्तारको मृगणीयस्तदभावे निवेशने अप्रतिहार्ये गवेषणीयस्तत्राप्यलाभे साहीत्ति वाटके तत्राप्यलाभे यः प्रायोग्योऽप्रतीहार्यः संस्तारकस्तस्य दूरादपि द्वात्रिंशद्योजनप्रमाणानयनं कर्तव्यं,। एवमपि तथा रूपस्या प्रतिहार्यस्य संस्तारकस्या सति अलाभे प्रतिहार्यं मंगलकरणे मंगलकरणनिमित्तं ध्रियमाणं नीणयन्ति आनयन्ति एतदेव स्पष्टतरमाह––

उगाली कणगं पुण मंगलबुद्धीए सारविज्जंतं। पुणरवि मंगलदिवसे अच्चियमहियं पवेसिंति ॥ ५५९ ॥

उगालं फलकं नाम आर्यकप्रायकप्रभृतीनामावल्या समागतं चम्पकपट्टादिफलकं मंगलबुध्या सारविज्जंतं ध्रियमाणं, तथाहि–ते मङ्गलबुध्या तं फलकं धरान्ति। उत्सवादिषु च तं फलकं श्रीखण्डादिना अर्चयन्ति,। पुष्पादिभिर्महयन्ति न च कोऽपि तं फलकं परिभुङ्क्ते, एवं मङ्गलबुध्या साराप्यमानं साधवो याचन्ते। यथास्माकमाचार्याः स्थविरास्तेषामिदं फलकं प्रातिहार्यं समर्पयत, अस्माकं विरतानां पूज्यास्ते देवानामपि पूज्याः। किं पुनर्युष्माकं ते एवमुक्ताः सन्तो ब्रूवते–सत्यं दद्मः केवलमुत्सवदिवसे आनेतव्यो येन वयं पूजयामस्ततः पुनरपिदास्यामः एव मुक्ते तं नीत्वा उत्सवदिवसे तस्यां पूजावेलायां प्रेषयंति, येना पक्कण उत्वक्कण दोषा न भवंति ततः पुनरपि तस्मिन् मंगल

दिवसे अर्चितमहितं चंपकादिपट्टं कृतं वसतौ प्रवेशयंति—

पुण्णंमि अप्पणंती अण्णस्स व वुड्ढवासिणो देंति । मुत्तूण वुड्ढवासिं, आवज्जइ चउलहु सेसे ॥ ५६० ॥

पूर्वे वृद्धवासे कालगतत्वादिना यस्य सत्कश्चम्पकादिपट्ट स्तस्य तं समर्पयन्ति । अन्यस्य वा वृद्धवासिनो ददाति । वृद्धवासिनं मुक्त्वा यद्यन्यस्य शेषस्य समर्पयन्ति ततः शेषे शेषस्य समर्पणे तेषां प्रायश्चित्तमापद्यते चतुर्लघु इदृशस्य फलकस्यालाभे यदन्यत् अपरिशाटिफलकं तद प्रातिहार्यं मृगयन्ते । तदलाभे प्रातिहार्यमपि । एवं क्षेत्रकालवसतिसंस्तारकयतना कर्तव्या, । एकतरयतनाविभागासंभवे त्रिविभागा यतना कर्तव्या । तस्या अप्यसंभवे एकविभागापीति गतं जङ्घाबलं क्षीणमिति द्वारम् ॥ इदानीं ग्लानद्वारमाह—

पडियरति गिलाणं वा सयं गिलाणो वि तत्थवि तहेव । भाविय कुलेसु अत्थति असहाए रीयते दोसा ५६१

प्रतिचरति ग्लानं, यदि वा स्वयं ग्लानो जातस्ततस्तस्य वृद्धवासो भवति । तत्रापि तथैव क्षेत्रकालवसतिसंस्तारकयतना द्रष्टव्या । गतं ग्लानद्वारम्, असहायताद्वारमाह—भावितकुलेषु संविग्नभावितेषु कुलेष्वसहायः सहायहीनस्तिष्ठति । यतस्तस्य रीयमाणस्य विहरतो बहवो दोषाः स्त्र्यादिभ्यः । गतमसहायद्वारम् ॥ सम्प्रति दौर्बल्यद्वारमाह—

उमादी तवसा वा अचइंतो दुब्बलोवि एमेव । संतासंतसतीए बलकरदव्वे य जयणा उ ॥ ५६२ ॥

अवमं दुर्भिक्षं, आदिशब्दात् नगररोधादिपरिग्रहस्तत्रावमौदर्येण दुर्बलीभूतो न शक्नोति विहर्तुं तपसा वा क्षामीभूतः । कथमित्याह संतासंतसतीए—सद्भावे न वासद्भावेन वा । तत्र सद्भावो लभ्यते, यथातृप्तिभक्ष्यं केवलमन्तं प्रान्तं तेन क्षामीभूतोऽसद्भावो यथा तृप्तिभक्ष्यस्यैवाभावः स तथा क्षामीभूतो विहर्तुमशक्नुवन् । एवमेव क्षीणजङ्घाबलगतेन प्रकारेण तिष्ठति, । केवलं तेन बलकरद्रव्यैर्यतना कर्त-

व्या। प्रथमत उद्गमादिशुद्धं तदुत्पादनीयं, तदभावे पञ्चकपरिहान्यापि। ततो बलिकीभूतो विहरति। गतं दौर्बल्यद्वारम्॥ साम्प्रतमुत्तमार्थद्वारमाह—

पडिवण्णउत्तमट्ठे, पडियरगा वा वसंति तन्निसा। आयपरे निप्पत्ती कुणमाणो वावि अच्छेज्जा ॥ ५६३ ॥

प्रतिपन्न उत्तमार्थोऽनशनं येन स प्रतिपन्नोत्तमार्थः। स वा तस्य वा प्रतिचारकस्तन्निश्रा उत्तमार्थप्रतिपन्ननिश्रा मासातीतं वर्षाकालातीतं वा तिष्ठन्ति। गतमुत्तमार्थद्वारम्॥ अधुना तरुण निष्पत्तिद्वारमाह—आत्मनश्च परस्य च सूत्रार्थतदुभयेन निष्पत्तिं कुर्वन्वा वृद्धवासेन तिष्ठेत् कियन्तं कालमत आह—

संवच्छरं च झरए बारसवासाइ कालियसुयम्मि। सोलस य दिठिवाए एसो उक्कोसतो कालो ॥५६४॥

संवत्सरं यावत् कालिकश्रुतं झरति परावर्तयति। ग्रहणे पुनः कालिकश्रुते कालिकश्रुतस्य लगन्ति द्वादशवर्षाणि। दृष्टिवादग्रहणमधिकृत्य षोडश वर्षाणि। एष एतावान् आत्मपरनिष्पत्तिमधिकृत्यैकत्रावस्थानस्योत्कृष्टतः कालः एतदेव सुव्यक्तमाह—

बारसवासे गहिए उक्कालियं झरति वरसमेगंतु। सोलस उ दिठिवाए गहणं झरणं दसदुवे य ॥ ५६५ ॥

द्वादश वर्षाणि यावत् यत्परिपूर्णं गहीतं कालिकश्रुतं तत् वर्षमेकं झरति एकेन वर्षेण परावर्त्यते। ग्रहणमधिकृत्य दृष्टिवादे षोडश वर्षाणि लगन्ति। झरणमधिकृत्य पुनर्दश द्वे च द्वादश वर्षाणीत्यर्थः। ततो ग्रहणं झरणं वाधिकृत्य तावन्तं कालमेकत्रावतिष्ठते। अत्र परआह—

झरए य कालियसुए पुव्व गए जइ एत्तिउ कालो। आयारपकप्पनामे कालच्छेदे उ कयरेसिं ॥ ५६६ ॥

कालिकश्रुते च पूर्वगते च श्रुते झरके च शब्दात् ग्राहके च यदि एतावान् कालो लगति तर्हि आचार प्रकल्पनाम्नि निशीथेऽध्ययने योऽसौ कालच्छेदः कृतो यथा ऋतुबद्धे मासमासितव्यं। वर्षासु चतुरो मासानिति स कतरेषां द्रष्टव्यः?। सूरिराह—

व्य. सू. २६-३२ ॥ १०३ ॥

सुत्तत्थ तदुभएहिं जे उ सत्तमा महिड्ढिया थेरा। एएसिं तु पकप्पे भणितो कालो निययसुत्ते ॥ ५६७ ॥

सूत्रार्थतदुभयैर्ये समाप्ता महर्धिकाः स्थविरा एतेषामाचारप्रकल्पे नैत्यिकसूत्रे भणितः कालो द्रष्टव्यः। न तु सूत्रार्थग्राहकाणामपि ग्रहणे झरणे च तावानुत्कृष्टः कालो यथा गलन् संभवति तथोपदर्शयति—

थेरे निस्सणेणं कारणजातेण एत्ति उ कालो। अज्जाणं पणगं पुण नवगग्गहणं तु सेसाणं ॥ ५६८ ॥

स्थविरे जङ्घाबलपरिक्षीणे निश्रणेन निश्रया कारणजतेन आत्मपरानिष्पात्तिलक्षणेन जातेन कारणेन। एतावान् पूर्वोक्तप्रमाण एकत्र स्थाने उत्कृष्टकालो भवति आचार्याणाम्, आर्यिकानां पुनर्वृद्धवासमावसन्तीनां पञ्चकं क्षेत्रपञ्चकं भवति। तद्यथा—स बाह्ये क्षेत्रे द्वौ भागौ, बहि द्वौ भागावन्त एकैकस्मिंश्च क्षेत्रविभागे द्वौ द्वौ मासाववस्थानं। पञ्चमो वर्षरात्रयोग्यः क्षेत्रविभागः। शेषाणां साधूनां पुनः कारणवशत एकत्र स्थितानां नवकग्रहणं नवाभिर्भागैः' क्षेत्रकारणं। इह ये जङ्घाबलपरिक्षीणाः स्थविरास्तेषां समीपे आत्मपरनिष्पत्तिमिच्छतां यादृशाः सहाया दातव्याः तादृशानमिधित्सुराह—

जे गेण्हिउं धारिउं च जोग्गा, थेराण ते दिंति सहायहेउ।
गेण्हंति ते ठाणट्ठिया सुहेणं, किच्चं च थेराण करेंति सव्वं ॥ ५६९ ॥

सूत्रमर्थं च ये गृहीतुं धारयितुं च योग्यास्तान्सहायकान् स्थविराणां ददति। ततस्ते स्थानस्थिताः कालिकश्रुतं दृष्टिवादं वा सुखेन गृह्णन्ति,। कृत्यं च सर्वं स्थविराणां कुर्वन्ति,। एवं तेषां ग्रहणे झरणे च पूर्वोक्त उत्कृष्टः काल एकत्रावस्थाने भवति। गतं तरुणनिष्पत्तिद्वारम् ॥ अधुना क्षेत्रालाभद्वारमाह—

आसज्ज खेत्तकाले, बहुपाउग्गा न संति खेत्ता वा । निच्चं च विभत्ताणं, सच्छंदादी बहू दोसा ॥५७०॥

आसद्य प्रतीत्य क्षेत्रकालौ । तद्यथा–अन्येषु क्षेत्रेष्वशिवादीनि कारणानि, यदि नास्ति साम्प्रतमन्येषु क्षेत्रेषु तादृशः कालो येन संस्तरति । अथ बहु प्रायोग्यानि महागणप्रायोग्यानि न सन्ति क्षेत्राणि । यदि पुनर्महतो गणस्य विभागः क्रियते । ततो विभक्तानामग्राप्यपरिनिष्पन्नत्वेनागीतार्थानां नित्यमवश्यं स्वच्छन्दादयो दोषा भवन्ति । एतैः कारणै ऋतुबद्धातीतं वर्षातीतं च कालमेकक्षेत्रे यतनया तिष्ठन्ति । अधुना कृतसलेखद्वारं तरुणप्रतिकर्मद्वारं चाह—

जह चेव उत्तमट्ठे कयं संलेहम्मि ठंति तह चेव । तरुण पडिक्कमं पुण रोगविमुक्के बलविवड्ढी ॥५७१॥

यथा चैवं उत्तमार्थे प्रतिपन्ने तिष्ठन्ति तथा चैवं कृतसंलेखेऽपि तिष्ठन्ति । इयमत्र भावना–यथा प्रतिपन्नोत्तमार्थस्तत् प्रतिचारका वा तन्निश्रया एकत्र वसन्ति । एवं प्रतिपन्नसंलेखनास्तत्प्रतिचारकाश्चैतनिश्राएकत्रस्थाने वसन्ति । तरुणप्रतिकर्म नामरोग विमुक्तस्य सतस्तस्य बलविवृद्धिकरणं तन्निमित्तं मासातीतं वर्षातीतं च कालं तिष्ठन्ति ॥

बुड्ढावासातीते, कालातीतेन उग्गहो तिविहो । आलंबणे विसुद्धे उग्गहो तक्कज्ज वुच्छेओ ॥ ५७२ ॥

वृद्धवासातीते मरणेन । प्रतिभग्नतया वा । आरोगीभवनेन वा झरणेन वा वृद्धवासे अतीते कालेऽतीते ऋतुबद्धे काले मासाधिके काले वर्षासु चतुर्मासाधिके अवग्रहस्त्रिविधोऽपि न भवति, सचित्तस्याचित्तस्य मिश्रस्य चे ग्रहणं न कल्पते इति भावः । कुत इत्याह–आलम्बणे वृद्धवासलक्षणे विशुद्धे परिसमाप्ते यस्तत्कायभूतोऽवग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति । कारणाभावे कार्यस्याभावात् । यस्तु मन्यते कालातीते विनावग्रहस्य व्यवच्छेदस्तं प्रति दृष्टान्तमाह—

आगास कुच्छि पूरो, उग्गहपडिसेहियम्मि जो कालो । न हु होंति उग्गहो सो कालदुवे वा अणुण्णातो ॥५७३॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुभुक्षया पीडितः सन् चिन्तयति पूरयाम्युदरमाकाशेन येन मे बुभुक्षापगच्छति । स यथा आकाशस्य एवमव गृहे प्रतिषेधितो यः कालो वर्ततेऽस्मिन्नुत्पादितः सो उग्गहोऽवग्रहो न भवति प्रतिषिद्धकालाचीर्णत्वात् । अथवा प्रकारान्तरेण कालद्विकेऽनुज्ञातोऽवग्रहः । कथमिति चेदाह—

गिह्माण चरिम मासो, जहिं कतो तत्थ जति पुणो वासं । ठायंति अन्नखेत्तासत्तीए दोसुंपि तो लाभो ५७४

यत्र ग्रीष्माणां उष्णकालस्य चरमपश्चादाषाढानामा मासः कृत स्तत्र यदि पुनरन्यक्षेत्रासति तथाविधान्यक्षेत्रभावतो वर्षे वर्षाकाले तिष्ठन्ति । ततो द्वयोरपि कालयोः ग्रीष्मचरममासे वर्षा चेत्यर्थः लाभो भवति एवं कारणतो द्वयोरपि कालयोः सचित्तादिलाभोऽनुज्ञात इत्यर्थः ॥

एवमेव समतीते वासे तिण्णि दसगा उ उक्कोसा । वासनिमित्तट्ठियाणं उग्गहो छम्मास उक्कोसा ॥५७५॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकाले समतीते यदि मेघो वर्षति ततोऽन्यदिवसदशकं स्थीयते, तस्मिन्नपि समाप्तिमुपगते यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयदिवसदशकं स्थातव्यम्, तस्मिन्नप्यतीते पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दिवसदशकं तिष्ठति, एवं उत्कर्षतस्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानिमित्तस्थितानामुत्कृष्टतोऽवग्रहः षण्मासः षण्मासप्रमाणो भवति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरममास श्चत्वारो वर्षाकालमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयलक्षण इति ॥

॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां व्यवहारटीकायां चतुर्थोऽद्देशकः समाप्तः चतुर्थोद्देशके ग्रंथाग्रंथ ४०५० ॥